

В. І. МІШЕНКО, А. П. ЯЦЕНЮК, В. В. КОВАЛЕНКО, О. Г. КОРЕНЄВА

БАНКІВСЬКИЙ НАГЛЯД

Навчальний посібник

 Знання

Серія "ВИЩА ОСВІТА ХХІ СТОЛІТТЯ"

В.І.МІЩЕНКО, А.П.ЯЦЕНЮК,
В.В.КОВАЛЕНКО, О.Г.КОРЕНЄВА

БАНКІВСЬКИЙ НАГЛЯД

Навчальний посібник

НБ ПНУС

666502

Київ

"Знання"

2004

УДК 336.71.073.3

ББК 65.9(2)26я73

М57

Рекомендовано вченою радою Української академії банківської справи (протокол № 1 від 2 вересня 2003 р.) та вченою радою Науково-дослідного інституту системних досліджень (протокол № 7 від 17 вересня 2003 р.)

Рецензенти:

Г.В. Задорожний, доктор економічних наук, професор;

С.В. Науменкова, доктор економічних наук, професор

Міщенко В.І., Яценюк А.П., Коваленко В.В., Коренева О.Г.

М57

Банківський нагляд: Навч. посіб. — К.: Знання, 2004. — 406 с. — (Вища освіта ХХІ століття).

ISBN 966-8148-00-2

У роботі вперше у вітчизняній науковій літературі аналізуються основні засади організації системи банківського нагляду та регулювання. Розкриваються особливості діяльності наглядових органів у різних країнах світу. Детально розглядаються контрольна та наглядова функції Національного банку України, основні форми проведення банківського нагляду. Аналізуються методологічні підходи до визначення рейтингової оцінки банківської установи.

Розраховано на працівників банківських та кредитно-фінансових установ, науковців, економістів, аспірантів, студентів економічних спеціальностей.

УДК 336.71.073.3

ББК 65.9(2)26я73

ISBN 966-8148-00-2

© В.І. Міщенко, А.П. Яценюк,

В.В. Коваленко, О.Г. Коренева, 2004

© Видавництво "Знання", 2004

Трибунальської нашої
імені Василя
код 92125288
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

66 6502

№ 10

ЗМІСТ

Вступ	9
Розділ 1. Система банківського регулювання і нагляду: становлення та нормативно-правове забезпе- чення	11
1.1. Міжнародний досвід і стандарти банківського регулювання та нагляду інших країн	11
1.2. Поняття, зміст та ознаки банківського нагляду	33
1.3. Необхідність банківського регулювання і нагляду з боку Національного банку України	47
1.4. Нормативні та економічні основи сучасного нагляду в Україні	74
Розділ 2. Банківське регулювання і банківський нагляд в Україні	88
2.1. Реєстрація банків і ліцензування банківської діяльності	88

2.2. Безвиїзний нагляд, регулювання та аналіз діяльності банків	135
2.3. Інспектування банків та застосування заходів впливу як найважливіші елементи нагляду та регулювання	153
2.3.1. Методологія та завдання планування перевірки	153
2.3.2. Порядок складання планів інспектування	159
2.3.3. Порядок проведення інспекційних перевірок ...	164
2.3.4. Права та обов'язки інспекторів	169
2.3.5. Загальні висновки про стан банку за результатами інспектування	170
Розділ 3. Інспектування окремих видів діяльності банківської установи	177
3.1. Інспектування капіталу банківської установи	177
3.2. Перевірка класифікації активів та інших операцій банку за ризиками	197
Розділ 4. Заходи впливу з боку Національного банку України за порушення банківського законодавства	237
4.1. Застосування заходу капіталізації	239
4.2. Письмове застереження	242
4.3. Укладання письмової угоди з банком	243
4.4. Видача Національним банком України розпоряджень	246
4.5. Реорганізація банківської установи	264
4.6. Фінансове оздоровлення банків	270
4.7. Зупинення дії ліцензії на здійснення окремих або всіх банківських операцій	274
4.8. Призначення тимчасової адміністрації	278
4.9. Ліквідація банку	282

Розділ 5. Рейтингові оцінки банківських установ	301
5.1. Поняття рейтингової оцінки комерційного банку	301
5.2. Характеристика методик, що застосовуються для оцінки діяльності комерційних банків	308
5.3. Визначення узагальнюючої оцінки фінансового стану комерційного банку за системою CAMELS	322
Розділ 6. Аудит у системі регулювання і контролю	350
6.1. Теоретичні аспекти організації системи контролю в банківських установах України	350
6.2. Завдання і види ревізії як методу економічного контролю	364
6.3. Аудит у системі економічного контролю	369
6.4. Організація внутрішнього аудиту в комерційних банках України	390
Список літератури	403

ВСТУП

Банки є однією з центральних ланок системи ринкових структур. Протягом тривалого часу вони були державними органами і виступали однією з опорних конструкцій адміністративно-командної системи управління. Саме тому процес перетворення в Україні почався з реформування банківської системи, і на сьогодні сформувалася дворівнева банківська система. Перший рівень цієї системи — Національний банк України, другий — комерційні банки. Діяльність банків I та II рівнів тісно взаємопов'язана й утворює взаємоузгоджену і керовану єдиним органом структуру. В умовах ринкової економіки банки мають надзвичайно великі можливості, щоб впливати на економічні процеси як позитивно, так і негативно, що зумовлює необхідність регламентації їхньої діяльності.

Забезпечення стабільності банківської системи здійснюється шляхом регулювання банківської діяльності та нагляду за діяльністю банків. Для цього державі необхідне розроблення та впровадження законів, що регламентують діяльність банків, як центрального, так і комерційних та державних, а

також положень, що регламентують межі поведінки банків та сприяють надійному й ефективному функціонуванню банківської системи.

Лише на законодавчому рівні Національний банк України у змозі шляхом обов'язкового резервування певної частини ресурсів банків проводити роботу із забезпечення стабільності грошового обігу і національної валюти, шляхом встановлення граничних нормативів платоспроможності та ліквідності знижувати загрозу дестабілізації діяльності банків і загрозу вилучення вкладниками коштів з банків одночасно, шляхом резервування коштів для відшкодування можливих втрат за позиками й страхування депозитів фізичних осіб запобігати ризикам неповернення кредитів та втраті довіри вкладників.

Мета цього навчального посібника — розгляд становлення ефективної системи банківського регулювання і нагляду як основного засобу забезпечення стабільності банківської системи та розробка конкретних рекомендацій щодо вдосконалення системи банківського регулювання і нагляду в Україні.

Розділ 1

СИСТЕМА БАНКІВСЬКОГО РЕГУЛЮВАННЯ І НАГЛЯДУ: СТАНОВЛЕННЯ ТА НОРМАТИВНО- ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

1.1. Міжнародний досвід і стандарти банківського регулювання та нагляду інших країн

Близько 100 років у країнах з ринковою економікою в тому чи іншому вигляді функціонує система банківського регулювання та нагляду. У деяких з них вона функціонує вже понад століття. Так, у США ця система почала створюватися ще у 60-х роках XIX ст. У більшості країн функція регулювання банківської діяльності покладена на центральні банки. Стосовно наглядових функцій, то їх крім центрального банку можуть виконувати спеціальні установи, створені під егідою міністерства фінансів, або незалежні установи, підзвітні парламенту. Так, у Німеччині та Японії створено наглядові структури під егідою міністерства фінансів, які тісно співпрацюють з центральним банком; у Франції — це структури під егідою Банку Франції і Міністерства фінансів; у США структура банківського нагляду розгалужена (Федеральна резервна система, Служба контролера грошового обігу при Міністерстві фінансів, Федеральна корпорація страхування депозитів і банківські департаменти в урядах штатів), підзвітна Конгресу

і не залежна від центрального банку. У Великобританії функції банківського регулювання та нагляду виконує Банк Англії. Крім того, у Великобританії створюється спеціальна організація з повноваженнями здійснювати нагляд за діяльністю всіх посередників фінансового ринку, тобто банків, страхових та інвестиційних компаній.

Після Другої світової війни ряд держав центральної Європи прийняли рішення про необхідність контролю та координації діяльності комерційних банків на загальних принципах. Протягом останніх десятиріч система банківського нагляду поступово набувала міжнародного характеру, об'єктивно пов'язаного з інтернаціоналізацією банківської справи.

Наприкінці 1974 р. керуючими центральними банками Бельгії, Великобританії, Італії, Канади, Люксембургу, Нідерландів, Німеччини, США, Швейцарії, Швеції, Франції та Японії було створено Комітет з питань банківського нагляду. Неофіційно його ще називають Комітетом Бука, за іменем директора Банку Англії Пітера Бука — автора ідеї організації міжнародного банківського нагляду.

У Комітеті країни представлені центральними банками або іншими органами, які відповідно до національного законодавства несуть офіційну відповідальність за нагляд. Комітет з питань банківського нагляду підзвітний Комітету керуючих центральними банками, який щомісяця проводить засідання у Банку міжнародних розрахунків у м. Базелі. Тут же на постійній основі діє секретаріат Комітету. У своїй діяльності він керується двома кардинальними принципами:

- 1) жодна банківська система не повинна залишатися поза системою банківського нагляду;
- 2) нагляд має бути надійним.

На початку своєї діяльності Комітет концентрував зусилля на розробці методів удосконалення системи “раннього реагування” на проблеми, які виникають у роботі банків. Згодом

центр уваги перемістився на міжнародне співробітництво — передусім на усунення недоліків у національних системах нагляду, на формування розуміння наглядовими органами в усіх країнах світу важливості банківського нагляду і якості. Поставлені завдання вирішувалися шляхом одночасного застосування трьох основних методів:

1. Обмін інформацією щодо національних заходів нагляду.
2. Вдосконалення техніки ефективного нагляду за міжнародними банківськими операціями.
3. Розробка мінімальних стандартів достатності власного капіталу банку.

На сучасному етапі діяльності Комітет забезпечує систематичне співробітництво країн світу з питань нагляду і регулювання діяльності банків і розробляє основні принципи банківського нагляду.

В цілому Базельський комітет розробляє лише загальні підходи і загальні стандарти, не втручаючись у процес гармонізації і взаємного наближення техніки нагляду в різних країнах.

Директиви Базельського комітету

1982 р.: “Керівництво міжнародних кредитів банків”

У цій директиві викладено процедури аналізу ризиків у країні, визначено критерії оцінювання країни як позичальника, методи контролю за такими ризиками.

1983 р.: “Принципи нагляду за іноземними установами банків”

У директиві визначено принципи розподілу відповідальності стосовно нагляду за діяльністю іноземних банківських установ і дочірніх банків між наглядовими органами “країни походження” та “країни, що приймає”. Ця директива є доопрацьованим варіантом документа, який був опублікований у 1975 р. під назвою “Базельський конкордат” і регулю-

вав принципи спільного контролю за діяльністю міжнародних банківських груп. У квітні 1990 р. вийшов у світ додаток до зазначеного документа, присвячений удосконаленню обміну інформацією між органами банківського нагляду різних країн. У липні 1992 р. деякі з принципів трансформовано у мінімальні стандарти, яких доцільно дотримуватися наглядовим органам.

1986 р.: “Управління позабалансовими ризиками банків: наглядовий прогноз”

У директиві викладено вимоги до управління позабалансовими ризиками з метою недопущення збитків, а також вимоги до менеджменту банків.

1988 р.: “Міжнародна конвергенція вимірювання розміру капіталу і стандартів капіталу”

Базельська угода щодо капіталу мала за мету усунути джерело нерівноправного становища банків, викликаного відмінностями у національних вимогах до рівня достатності їх капіталу, і передбачала досягнення банками до кінця 1992 р. мінімального розміру достатності капіталу — 8 %. Особливо наголошувалося на необхідності досягнення такого рівня капіталу банками, які активно діють на міжнародних ринках.

1989 р.: “Ризики в комп’ютерних системах і телекомунікаційних системах”

1990 р.: “Інформаційні потоки між органами банківського нагляду”

1991 р.: “Вимірювання і контроль за ризиками великих кредитів”

1994 р.: “Угода Базельського комітету: ставлення до кредитного ризику, пов’язаного з певними позабалансовими статтями”

1995 р.: “Підхід на підставі внутрішніх моделей до вимог щодо рівня капіталу в умовах ринкового ризику”. “Нагляд за фінансовими конгломератами”

1996 р.: “Наглядові засади для використання “зворотного тестування” у поєднанні з підходом на підставі внутрішніх

моделей до вимог щодо рівня капіталу в умовах ринкового ризику”. “Нагляд за міжнародною банківською діяльністю” 1997 р.: “Основні принципи ефективного банківського нагляду”

Найважливішим результатом роботи Базельського комітету можна вважати розроблені ним принципи ефективного банківського нагляду. Базельський комітет вважає, що досягнення кожною країною відповідності основним принципам буде важливим кроком на шляху поліпшення як національної, так і міжнародної фінансової стабільності. Ефективний банківський нагляд разом з ефективною макроекономічною політикою має стати основним інструментом забезпечення фінансової стабільності в кожній країні.

При відпрацюванні основних принципів ефективного банківського нагляду базовими були такі положення:

- основна мета нагляду — зменшення ризику втрат для вкладників та інших кредиторів, а також підтримка довіри до фінансово-банківської системи;
- органам нагляду необхідно сприяти організації ринкової дисципліни за рахунок встановлення ефективного корпоративного керівництва (через створення необхідної структури та переліку обов’язків для правління банку та його керівництва), а також сприяти збільшенню прозорості ринку для полегшення контролю;
- для ефективного виконання своїх обов’язків співробітники наглядових органів повинні мати операційну незалежність, засоби і повноваження для отримання інформації як на місці, так і дистанційно, а також повноваження для застосування прийнятих ними рішень;
- органи нагляду повинні повністю розуміти природу банківських операцій та контролювати, наскільки це можливо, ризику, з якими стикаються банки;
- ефективний банківський нагляд вимагає оцінки рівня ризику окремих банків і, відповідним чином, розподілу ресурсів;

- органи нагляду мають бути впевнені у тому, що ресурси банків (включаючи статутний капітал, кваліфіковане керівництво, ефективну систему внутрішнього контролю та бухгалтерської звітності) достатні для того, щоб брати на себе той чи інший ризик;

- необхідне тісне співробітництво з органами нагляду інших країн, особливо при міжнародних банківських операціях.

Банківський нагляд має створювати ефективну та конкурентоспроможну банківську систему, яка б реагувала на потреби населення в наданні якісних фінансових послуг за розумну ціну. Необхідно розуміти, що завжди існує рівновага між рівнем захисту, який пропонує нагляд, та вартістю фінансової діяльності посередників. Чим нижче ступінь сприйняття ризику банками і фінансовою системою, тим більш дієвим має бути нагляд.

Нагляд не може виступати гарантом проти банкрутства. У ринковій економіці банкрутство є протилежною стороною того, що суб'єкт бере на себе ризик. Те, яким чином здійснюється процедура банкрутства, збитки, які при цьому будуть понесені, є політичним питанням, що породжує дискусії, наскільки повинна підтримуватися банківська система за рахунок громадян. Тому такі питання не можуть перебувати тільки у полі зору органів нагляду.

Банківський нагляд повинен динамічно реагувати на всі зміни на ринку, виявляти готовність періодично переглядати політику та практику нагляду з урахуванням нових змін та тенденцій на ринку. Для цього необхідна достатньо гнучка законодавча система.

З урахуванням викладеного Базельський комітет сформулював 25 принципів ефективного нагляду за банківською діяльністю. До них належать:

- попередні умови ефективного банківського нагляду — принцип 1;

- ліцензування і структура нагляду — принципи 2—5;
- пруденційні правила і вимоги — принципи 6—15;
- методи поточного банківського нагляду — принципи 16—20;
- вимоги, що пред'являються до інформації — принцип 21;
- офіційні повноваження наглядових органів — принцип 22;
- транскордонні банківські операції — принципи 23—25.

Принцип 1. Ефективна система банківського нагляду має передбачати чітке визначення цілей і відповідальності кожної установи, що бере участь у надгляді за банківськими організаціями. Кожна з таких установ повинна володіти оперативною незалежністю і необхідними ресурсами. Необхідні також прийнятні правові рамки щодо здійснення банківського нагляду, включаючи положення, що стосуються видачі дозволів на створення банківських організацій і поточного нагляду за їх діяльністю; повноваження розглядати питання про відповідність цієї діяльності чинному законодавству як щодо вимог безпеки, так і надійності; правового захисту працівників наглядових органів. Повинні діяти положення з обміну інформацією між наглядовими органами й із захисту конфіденційності характеру такої інформації.

Принцип 2. Необхідно чітко визначити, які види діяльності дозволено здійснювати установам, що отримали ліцензію і стали об'єктом нагляду.

Принцип 3. Орган, який видає ліцензії, повинен мати право встановлювати необхідні критерії і відхиляти заявки установ, які не відповідають встановленим нормам. Процес ліцензування має, як мінімум, передбачати оцінку структури володіння банківською організацією, її директорів і керівної управлінської ланки, операційного плану і механізм внутрішнього контролю, її фінансового становища, що планується, включаючи базу її капіталу. У тих випадках, коли влас-

ником або материнською організацією банку є іноземний банк, необхідна попередня згода наглядового органу його країни походження.

Принцип 4. Орган банківського нагляду повинен мати право розглядати і відхиляти будь-яку пропозицію відносно передачі іншим сторонам значної частки власності або контролюючих інтересів в існуючих банках.

Принцип 5. Орган банківського нагляду повинен мати право встановлювати критерії, що регулюють великі придбання або інвестиції банку; критерії, спрямовані на те, щоб корпоративні філіали або структура не піддавали банк невіправданому ризику або не створювали перешкод здійсненню ефективного нагляду.

Принцип 6. Орган банківського нагляду має встановлювати обачні й належні мінімальні вимоги достатності, що пред'являються до власного капіталу всіх банків. Подібні вимоги мають відображати ті ризики, на які йдуть банки, і визначати компоненти капіталу, враховуючи при цьому здатність банків покрити збитки. Щонайменше у випадку з банками, які активно займаються міжнародними операціями, ці вимоги не можуть бути нижчими за встановлені Базельською угодою з капіталу і поправками до неї.

Принцип 7. Важливим елементом будь-якої наглядової системи є оцінка політики, практики і процедур банку, пов'язаних із наданням кредитів і розміщенням інвестицій, а також повсякденного управління портфелями позики й інвестицій.

Принцип 8. Органи банківського нагляду мають пересвідчитися в тому, що банки виробили і здійснюють на практиці політику, застосовують практичні методи і процедури за оцінкою якості активів, достатності резервів для покриття іден-

тифікованих сумнівних боргів і загальних резервів для відшкодування втрат за позиками.

Принцип 9. Органи банківського нагляду повинні пересвідчитися в тому, що банки мають у своєму розпорядженні управлінські системи інформації, які дають змогу менеджменту банку ідентифікувати концентрації в рамках портфеля; наглядові органи мають встановлювати пруденційні межі щодо ризику потенційних збитків від окремих позичальників або груп позичальників.

Принцип 10. З тим, щоб попередити зловживання, пов'язані з кредитуванням родинних установ, орган банківського нагляду повинен сформулювати вимоги, які передбачають, що банки мають здійснювати кредитування родинних установ і фізичних осіб при ефективному моніторингу за наданням таких кредитів і за наявності відповідних заходів контролю за ризиками або зниження загрози їх виникнення.

Принцип 11. Органи банківського нагляду мають пересвідчитися в тому, що банки виробили необхідну політику і процедури, які дають змогу ідентифікувати, відстежувати і контролювати в ході здійснення міжнародних позикових та інвестиційних операцій ризик неплатоспроможності суверенної держави і трансфертний ризик та передбачають належні резерви на покриття таких ризиків.

Принцип 12. Органи банківського нагляду повинні пересвідчитися в тому, що у банках діють системи, що дають змогу точно оцінювати, відстежувати й ефективно контролювати ринкові ризики; наглядові органи повинні володіти повноваженнями встановлювати, за необхідності, конкретні ліміти і/або вимоги до капіталу на покриття потенційного ринкового ризику.

Принцип 13. Органи банківського нагляду мають пересвідчитися в тому, що банки розробили всеосяжний процес управління ризиком (включаючи відповідний нагляд з боку правління і керівництва банку), що дає змогу ідентифікувати, оцінювати, відстежувати і контролювати всі інші види матеріальних ризиків і, у разі необхідності, мають у своєму розпорядженні капітал для покриття таких ризиків.

Принцип 14. Органи банківського нагляду повинні пересвідчитися в тому, що банки застосовують систему внутрішнього контролю, яка відповідає характеру і масштабам їх діяльності. Такий контроль має передбачати чітку процедуру делегування повноважень і відповідальності; розподіл функцій, що передбачають прийняття зобов'язань від імені банку, виплату його фондів і подання звітності за його активами і зобов'язаннями; узгодження цих процесів, гарантію збереження його активів, відповідні внутрішній або зовнішній аудит і правила, що забезпечують перевірку на відповідність таким видам контролю, так само, як застосовуваним законодавчим положенням і правилам.

Принцип 15. Органи банківського нагляду повинні пересвідчитися в тому, що банки застосовують адекватні політику, практику і процедури, включаючи чіткі правила “знай свого клієнта”, які забезпечують дотримання фінансовим сектором високих етичних і професійних стандартів, перешкоджають навмисному або мимовільному використанню банку злочинними елементами.

Принцип 16. Ефективна система банківського нагляду має складатися з певних форм як нагляду на місці, так і заочного нагляду.

Принцип 17. Органи банківського нагляду повинні підтримувати регулярні контакти з керівництвом банку і добре розбиратися в операціях банківської установи.

Принцип 18. Органи банківського нагляду повинні мати у своєму розпорядженні засоби для збору, оцінки й аналізу пруденційних звітів і статистичної інформації, що надходить від банків на індивідуальній і спільній основах.

Принцип 19. Органи банківського нагляду повинні мати у своєму розпорядженні засоби незалежної оцінки наглядової інформації, отримані за допомогою перевірок на місцях або з допомогою зовнішніх аудиторів.

Принцип 20. Важливим елементом банківського нагляду є здатність наглядового органу здійснювати нагляд за банківською групою на спільній основі.

Принцип 21. Органи банківського нагляду повинні пересвідчитися в тому, що кожний банк веде необхідну звітність на основі послідовної бухгалтерської політики і практики, що дає змогу наглядовому органу отримати правдиве і достовірне уявлення про фінансовий стан банку та про прибутковість його операцій; що банк регулярно публікує фінансові заяви, які правильно відображають його стан.

Принцип 22. Органи банківського нагляду повинні мати адекватні можливості впливу, щоб застосовувати своєчасні коригувальні заходи відносно банків, які не дотримуються встановлених пруденційних вимог (таких як мінімальні коефіцієнти достатності капіталу) в разі поширення регламентуючих положень або виникнення будь-якої загрози депонентам. У крайніх випадках це може включати право на відкликання банківської ліцензії або рекомендацію відносно її відкликання.

Принцип 23. Органи банківського нагляду мають здійснювати глобальний нагляд за своїми активними в міжнародному плані банківськими організаціями, ефективно застосовуючи моніторинг і відповідні пруденційні норми відносно всіх

аспектів операцій, що проводяться цими банківськими організаціями на глобальній основі, головним чином через іноземні філіали, спільні підприємства і дочірні установи.

Принцип 24. Одним із ключових елементів спільного нагляду є контакти й обмін інформацією з іншими наглядовими органами, насамперед з наглядовими органами країни, що приймає.

Принцип 25. Органи банківського нагляду повинні вимагати, щоб місцеві операції іноземних банків здійснювалися відповідно до тих же високих стандартів, які пред'являються до національних банківських установ, і в інтересах спільного нагляду повинні мати у своєму розпорядженні повноваження щодо обміну необхідною інформацією про такі банки з наглядовими органами країни походження.

Технологією ефективного банківського нагляду передбачено:

- передумови, що визначають розподіл цілей, функцій і зобов'язань кожного учасника банківського ринку;
- ліцензування і структуру, які чітко окреслюють коло установ, охоплених банківським надглядом, види їх діяльності, що потребують ліцензування, а також передбачають оцінки власності банку, ділових якостей його керівників, реальності операційних планів, системи внутрішнього контролю та прогноз фінансового стану банку на майбутнє;
- пруденційні вимоги і пруденційне регулювання, тобто вимоги щодо обов'язкової наявності мінімального капіталу, який би відповідав рівневі ризиків банку; ведення ним ефективної політики та володіння процедурами оцінки якості активів і забезпечення, а також резервів для відшкодування можливих втрат за кредитами, лімітів для обмеження розміру ризику на одного позичальника чи групу позичальників, наявності адекватної системи внутрішнього контролю та аудиту;

- методику поточного банківського регулювання, яка органічно поєднує дистанційний та інспекційний нагляд, і передбачає постійні контакти з керівництвом банку, створення ефективної системи збору, розгляду й аналізу пруденційних звітів та статистичних даних;
- вимоги щодо надання необхідної інформації, завдяки чому органи нагляду отримують правдиву звітність про фінансовий стан банку;
- повноваження, які дають змогу органам нагляду вживати адекватні виправні заходи щодо банку в разі порушення ним пруденційних вимог ведення банківської справи, чинного законодавства або створення ситуації, яка загрожує інтересам вкладників;
- міжнародні банківські операції — нагляд за діяльністю банків за межами країни та обмін інформацією з зарубіжними колегами.

Викладені принципи слід розглядати як мінімальні вимоги, які кожна країна доповнює, виходячи з властивих лише їй умов і можливих ризиків.

Базельський комітет вважає, що дотримання кожною країною затверджених принципів буде кроком уперед у справі зміцнення фінансової стабільності в національному і міжнародному масштабах. Комітет розробив стандарти, які стосуються ключових аспектів контролю за банківськими ризиками. Це — мінімальні вимоги, які кожна країна доповнює, виходячи з властивих лише їй умов і можливих ризиків. Національним банком України розроблено для використання при інспектуванні банків 21 процедуру щодо перевірок концентрації активів та зобов'язань, достовірності звітності, оцінки вартості застави, основних засобів, цінних паперів, інвестиції, дебіторської та кредиторської заборгованостей, кореспондентських зобов'язань, лізингових операцій, ведення рахунків клієнтів дилерських операцій, депозитних та готівкових розрахунків, факторингу.

1998 р.: “Засади для оцінки системи внутрішнього контролю”. “Нагляд за фінансовими конгломератами”

Базельський комітет підтримує тісні зв'язки з професійними організаціями банківського нагляду. Серед них:

- Арабський комітет із питань банківського нагляду;
- Група банківських наглядових органів Карибського басейну (існує з 1983 р.);
- Асоціація банківських наглядових органів Латинської Америки і Карибського басейну (існує з 1983 р.);
- Асоціація банківських наглядових органів латинської Америки і карибського басейну (існує з 1981 р.);
- Дослідницька група з питань банківського нагляду керівної ради країн Східної Азії і Тихоокеанського регіону;
- Група банківських наглядових органів центральних і західноєвропейських країн (існує з 1972 р.);
- Комітет ради з питань співпраці банківських наглядових органів Перської затоки;
- Група банківських наглядових органів офшорних країн;
- Регіональна наглядова група Центральної Азії і Закавказзя;
- Форум банківських наглядових органів СЕАНЗА (країн Південно-Східної Азії, Австралії та Океанії);
- Комітет банківських наглядових органів Західної і Центральної Африки.

Базельський комітет тісно співпрацює з іншими міжнародними організаціями: Міжнародним комітетом стандартів бухгалтерського обліку, Міжнародним комітетом аудиторської практики при Міжнародній федерації бухгалтерів, Міжнародною торговельною палатою.

Так, Україна входить до Групи банківського нагляду Центральної і Східної Європи, бере участь у роботі її органів, зокрема секретаріату, який перебуває у м. Будапешті.

Особливості організації банківського нагляду у країнах світу. За останні 20—25 років країни, що розвиваються, усвідомили важливу роль банківського контролю у фінансовому секторі та в загальному економічному зростанні, виходячи з такого:

- уряд, державні органи, суб'єкти господарювання, кредитори, вкладники, мають право переконатися в тому, що банківська система країни стабільна;
- нестабільність банківської системи призводить до краху банків і, як наслідок, до підриву довіри суспільства до банків у цілому;
- ці події можуть включати такі макроекономічні наслідки: скорочення грошової пропозиції; розвал системи платежів; величезні й несподівані зобов'язання уряду.

Банківський нагляд у широкому розумінні є системою, яку використовує уряд, щоб гарантувати стабільність фінансової системи, її безпеку. Щоб бути ефективним, банківський нагляд повинен ставити перед собою чіткі завдання, зрозумілі всім, хто визначає економічну політику, а також тим, хто безпосередньо здійснює контроль банків. Слід зазначити, що у різних країнах використовують різні засоби створення структури, що виконує функцію банківського нагляду зазвичай під егідою центрального банку, міністерства фінансів або незалежного агентства.

Незалежно від того, як організовано і налагоджено банківський нагляд, орган, що відповідає за виконання функцій нагляду, має бути наділений відповідною владою, щоб виконати це завдання.

Ефективний банківський нагляд ґрунтується на адекватній правовій інфраструктурі. Діяльність служби банківського нагляду дає позитивні результати тільки тоді, коли вона підкріплена міцним законодавством і чіткими правилами регулювання діяльності банків:

- чітка і конкретна правова інфраструктура дає змогу всім банкам “знати правила гри”;
- банківський нагляд повинен мати право і владу здійснювати дієвий нагляд, чинити швидкі й ефективні дії відносно проблемних банків;
- у період перебудови фінансового сектору, тоді коли починають працювати нові банки, чи в період розладу фінансової системи, суттєвим є те, що правова інфраструктура має відповідати вимогам часу.

Правова інфраструктура банківського контролю може змінитися залежно від країни, але в багатьох випадках вона має три рівні.

1. Законодавство. Законодавчий акт чи банківське законодавство, прийняте парламентом чи еквівалентним органом, дає широкі офіційні права контролюючим органам. Якщо до такого законодавства вносяться поправки або воно повністю переглядається, це спричинює масштабний законодавчий процес.

2. Серії регулятивних правил. Визначення інтерпретуючих вимог або обмежень, які вносяться органами нагляду відповідно до їхніх повноважень. Приклади включають правила регулювання достатності капіталу банку чи кредитування банком своїх директорів.

3. Роз'яснення політики. Це може бути інтерпретація чи роз'яснення, що надається наглядовим органом для деталізації своїх дій щодо застосування законодавства чи регулятивних правил.

Отже, правова інфраструктура має надати центральному банку права і повноваження виконувати свої завдання щодо розумного банківського нагляду від створення до, якщо необхідно, процесу ліквідації банку.

Розумне, або пруденційне, регулювання можна сприймати як обмеження, що накладаються на банки та інші фінансові інститути, а також як ліміти, що визначаються для них з метою гарантії безпеки і сталості при захисті вкладників. Оскільки немає системи, яка б гарантувала безпеку і сталість банку на всі випадки, то лише розумне регулювання, якщо воно правильно організоване й успішно запроваджується в життя, може допомогти запобігти чи, принаймні, обмежити втрати, які заподіює банку недбале керівництво. Розумне регулювання має бути справедливим і послідовно запроваджуватися в життя, створюючи ринок конкуренції між банками. Щоб забезпечувати ефективність розумного регулювання, орган банківського нагляду повинен мати право з'ясовувати питання з сумнівними банками на власний розсуд. Розумне регулювання, як правило, фокусується на таких питаннях: ліцензування нових банків та інших фінансових інститутів, достатність капіталу, обмеження на кредитні операції, вимоги ліквідності.

У кожній країні діє своя система правових актів, що регламентує різні аспекти банківської діяльності, роботу небанківських кредитно-фінансових установ, фондових бірж тощо. Цій особливості розвитку та становлення національного банківського і фінансового законодавства, форм та методів здійснення контролю за роботою банків сприяють особливості історичного розвитку та вплив різного роду політико-економічних чинників.

Країною, де до останнього часу (в історичному вимірі) не було окремих законів, що регламентують діяльність банків, а нагляд за їх діяльністю мав формальний характер, є, наприклад, Великобританія. Так, на думку видатного банківського фахівця Г. Шелдона: "... банкіри в цій країні були в минулому вільні від законодавчого регулювання та державного втручання, а банки могли розвиватися виходячи із розумних, практичних та конкурентних принципів".

За умови відсутності антимонопольного законодавства та жорсткого контролю за процесами злиття банків у країні було

досягнуто великого ступеня концентрації банківського капіталу. Було створено великі банківські об'єднання з розвинутою мережею відділень, в тому числі і за її межами — “Ллойдс”, “Барклайс”, “Нешнл Вестмінстер”, “Мідленд”, через які проводився майже увесь безготівковий обіг коштів країни.

Разом з тим, останніми роками, після банкрутства деяких банків, у країні визначились тенденції щодо посилення аспектів регулювання банківської діяльності. У 1979 р. було введено обов'язкове ліцензування комерційних банків та сформовано національний фонд страхування депозитів. Банківським законом 1987 р. було визначено порядок надання великих позик, проведення злиття банків, аудиторських перевірок тощо. Однак нагляд за банківською діяльністю у Великобританії і сьогодні залишається найменш жорстким порівняно з іншими країнами.

Прикладом протилежної ситуації щодо розвитку та становлення банківського нагляду можуть бути США, де за багато років створено досить складну та розгалужену структуру банківського нагляду і контролю, контрольню-регулюючі функції якої частково дублюються, а обов'язки в деяких випадках є паралельними (рис. 1.1). Це значною мірою пов'язано з тим, що у країні історично існують дві великі групи банків: система національних банків, підлегла федеральній владі, та система банків штатів, які перебувають під юрисдикцією окремих штатів. Крім того, нагляд за діяльністю банків здійснюють Федеральна резервна система та Федеральна корпорація зі страхування депозитів.

З метою недопущення кризових ситуацій у банківському секторі в США існують два типи регулювання. По-перше, у законодавчому плані обмежуються операції, що мають великий ризик для банків та знижують їх ліквідність (наприклад, встановлюється гранична межа кредиту, який надається одному позичальнику). По-друге, з метою недопущення вилучення з банку вкладниками своїх вкладів та заощаджень протягом короткого часу та виникнення паніки на грошовому

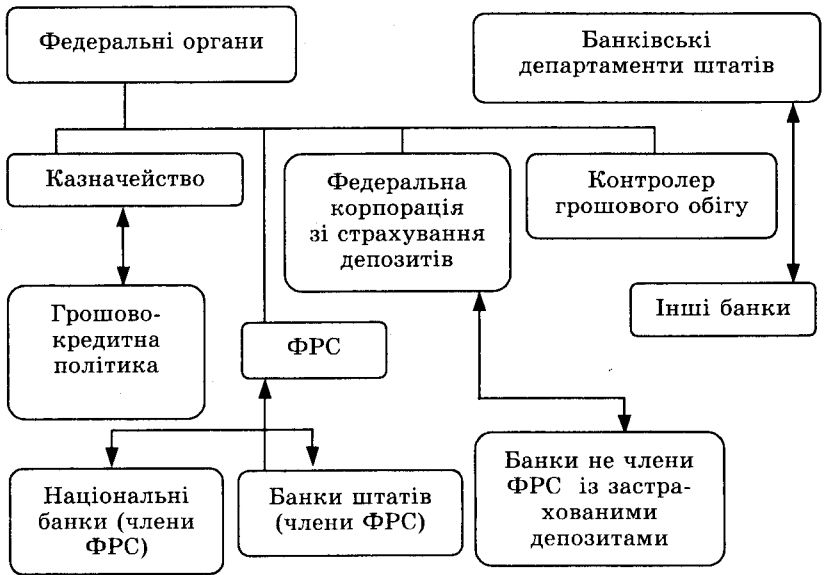

Рис. 1.1. Структура банківського нагляду і контролю в США

ринку у 1934 р. була запроваджена загальнонаціональна система страхування банківських депозитів.

Іншим традиційним принципом американського банківського законодавства є обмеження концентрації капіталу, підтримка конкурентних взаємовідносин на фінансовому ринку за рахунок встановлення територіальних обмежень на відкриття банками відділень (як у межах одного штату, так і між штатами), контролю з боку Федеральної резервної системи за створенням холдингових компаній, регулювання різними органами нагляду процесів злиття банківських установ тощо.

Ці особливості банківського законодавства сприяли збереженню зовнішньої децентралізації та розгалуженості банківської системи у США. На відміну від країн Західної Європи, де створювались великі банки з розгалуженою філійною системою, в США є велика кількість маленьких безфілійних

банків. Так, з 15,5 тисяч банків у США на початку 1997 р. 7 тисяч банків не мали відділень.

На діяльність банків мають вплив також рішення інших органів влади: Міністерства юстиції (з питань злиття банків та створення банківських холдингів); Комісії з бірж та цінних паперів (емісія акцій, право працювати на біржі); Федеральної торговельної комісії (обслуговування споживачів) тощо.

Є і неурядові органи контролю за діяльністю окремих груп кредитних установ (наприклад, Американська асоціація банкірів, Асоціація незалежних банків і т. д.). Усі вони розробляють стандарти обслуговування клієнтів, вирішують технічні питання проведення операцій, підтримують взаємодію з Конгресом та пресою.

Банки у США повинні надавати щоквартальні повні звіти про свої операції, включаючи баланси, дані про прибутки та збитки, до зазначених федеральних контролюючих установ. Крім того, ці органи здійснюють обов'язкові зовнішні перевірки кожного банку не менше ніж 1 раз у 1 чи 2 роки.

У західноєвропейських країнах система контролю за діяльністю банків має більш чітку та централізовану структуру. Так, у Німеччині правовою основою регулювання діяльності банків є "Закон про банки Федеративної республіки Німеччини" та "Закон про центральний банк" від 1957 р., а практичний контроль за операційною діяльністю банків веде спеціальний орган — Федеральне відомство з контролю над банками. Основні принципи контролю визначені спеціальним декретом цієї установи і погоджені з центральним банком. Ці дві установи тісно взаємодіють між собою. Так, Відомство не має своїх відділень, тому воно постійно звертається до Центрального банку для отримання консультацій та інформації щодо стану справ у різних регіонах країни. Відомство дає дозволи на відкриття нових банків, встановлює обов'язкові вимоги для банківських установ, здійснює нагляд за виконанням законодавства. Воно має можливість

вимагати від банків надання будь-якої інформації, проводити ревізії, втручатися в операційну діяльність та подавати накази щодо негайного припинення операцій. Банки в свою чергу зобов'язані інформувати Відомство про всі зміни стосовно їх юридичного статусу, надавати місячні та річні баланси.

За узгодженням з Центральним банком Федеральне відомство з контролю над банками встановлює ряд обов'язкових нормативів. Відповідно до діючих правил:

- сума ризикових активів банку не повинна перевищувати суму акціонерного капіталу більш ніж у 18 разів;
- наприкінці кожного операційного дня непокрита позиція в іноземній валюті не має перевищувати акціонерний капітал банку більш ніж на 30 %;
- відкрита позиція з фінансових ф'ючерсів та опціонів не має перевищувати суму акціонерного капіталу більш ніж на 20 % кожен день;
- про великі кредити одному позичальнику (на суму, що перевищує 15 % капіталу банку) банки повинні негайно інформувати Центральний банк, а загальна сума великих кредитів не повинна перевищувати капітал банку більш ніж у 8 разів.

Усі зазначені принципи мають рекомендаційний характер і не обов'язкові для виконання. Водночас якщо Відомство вважає наявність у банку низької ліквідності та відсутність достатнього капіталу наслідком невиконання зазначених принципів, воно може застосувати такі санкції до банку, як, наприклад, припинення проведення операцій та тимчасове закриття.

У Франції нагляд за банками здійснюють ряд комітетів, які очолює Керуючий Банком Франції. Так, Комітет з регулювання банків встановлює операційні стандарти для всіх кредитних установ щодо достатності капіталу, кредитної політи-

ки, ліквідності, платоспроможності, оперативної діяльності та звітності.

Наприклад, залежно від типу банку, його організаційної структури, кількості відділень, розміру балансу тощо, найнижчий розмір акціонерного капіталу може становити від 15 до 30 млн франків. Сума кредитів та інших вимог банку до одного клієнта не повинна перевищувати 40 % акціонерного капіталу, а загальна сума індивідуальних ризиків не може бути більше восьмикратної величини капіталу. Банки зобов'язані постійно підтримувати коефіцієнт ліквідності, забезпечувати 100 % покриття всіх активів та пасивів строком до 1 місяця. Крім того, довгострокові кредити та капітальні вкладення банку мають бути покриті акціонерним капіталом і резервами не менше ніж на 60 %.

У Швейцарії законодавчо визначено вимоги до мінімального капіталу, нормативи ліквідності, можливості кредитування одного клієнта тощо.

Так, банки зобов'язані інформувати Банківську комісію, якщо співвідношення кредитів одному позичальнику до суми власного капіталу банку перевищує такі розміри:

Федеральним та кантональним урядовим органам	— 160 %
Банкам (кредити строком до 1 року)	— 100 %
Банкам (кредити строком більше 1 року)	— 50 %
Іншим позичальникам (із забезпеченням)	— 40 %
Іншим позичальникам (без забезпечення)	— 20 %

До важливих форм контролю за діяльністю банківських установ належать постійні перевірки та ревізії, аналіз фінансових звітів.

Суворя система контролю за діяльністю банків існує у Бельгії, де перевірка банківської діяльності проводиться постійно спеціально визначеними інспекторами, які закріплені за кожним банком.

У Швейцарії та Німеччині планові ревізії банків, як правило, не здійснюються, але у законодавчому плані передбачено надання фінансових звітів, погоджених незалежними аудиторськими фірмами.

У Німеччині банки надають Німецькому Федеральному банку таку інформацію:

- щомісячний баланс та статистичний звіт;
- щомісячні дані щодо мінімальних обов'язкових резервів;
- щомісячний звіт за зобов'язаннями банку за відкритими кредитами та виконанням кредитних ліній;
- щоквартальний звіт про позики нефінансовим структурам;
- щоквартальний звіт про позичальників, які мають за останні три місяці заборгованість понад 1 млн євро і більше.

У Канаді створено державний орган з банківського контролю — Бюро нагляду за фінансовими установами. Раніше ці функції виконував Банк Канади. Щорічно проводяться загальні ревізії банків. Крім того, банки повинні щомісячно та щоквартально надавати звіти з операцій не тільки Бюро нагляду, а й відповідному органу Парламенту.

У цілому дані щодо діяльності органів банківського нагляду в різних країнах представлені у табл. 1.1.

1.2. Поняття, зміст та ознаки банківського нагляду

Вже давно досить вагомою є думка про те, що гроші — “кров економіки”, бо вони дають можливість забезпечити функціонування товарообігу, розвиток економіки, найбільш ефективно задовільнити потреби людей. Безумовно, для того, щоб гроші ефективно виконували свої функції, потрібен механізм, який був би здатний забезпечити грошовий обіг, і таким ме-

Таблиця 1.1. Діяльність органів банківського нагляду в різних країнах

Країна	Основні органи контролю	Проведення ревізій	Звіти про фінансовий стан, збитки та прибутки
1	2	3	4
Бельгія	Міністерство фінансів; Банківська комісія; Банк Бельгії	Щорічно	Повний баланс і звіт про прибутки та збитки — щорічно; звіт про прибутки та збитки — щоквартально; скорочений баланс — щомісячно
Канада	Бюро нагляду за фінансовими установами	Щорічно співробітниками Бюро	Баланс і звіт про прибутки та збитки — щоквартально; скорочений баланс — щомісячно; дані про керівників, нерухомість та баланс з подвійною аудиторською перевіркою — раз на рік
Німеччина	Федеральне відомство з контролю за банками (при Міністерстві фінансів)	Раз на рік незалежними аудиторськими фірмами за дорученням	Річний та щомісячний звіти про фінансовий стан; річний, квартальний та щомісячні звіти про великі позики
Франція	Комітет з регулювання банків; Банківська комісія; Комітет з кредитування (усі комітети очолює Керуючий Банком Франції)	Щорічно або 1 раз у 2 роки Банківською комісією (за допомогою штату Банку Франції)	Основна звітність — раз у півроку; скорочені баланси — щомісячно; регулярні звіти за великими кредитами

1	2	3	4
Італія	Міжміністерський комітет з кредитів і збережень (на чолі з міністром казначейства); Банк Італії	Раз у 2—3 роки Банком Італії	Скорочений баланс — щомісячно; квартальний звіт за депозитами та позиками; річний баланс і звіт про прибутки та збитки
Японія	Бюро банків при міністерстві фінансів; Банк Японії	Раз у 2—3 роки Бюро банків: за вибором — Банком Японії	Річний баланс і звіт про фінансовий стан; звіт про прибутки — раз у півроку
Швейцарія	Федеральна банківська комісія	Щорічно приватними бухгалтерськими фірмами за ліцензіями Швейцарського національного банку	Щорічний баланс, засвідчений аудиторською фірмою
Великобританія	Банк Англії	Щорічно приватними аудиторськими фірмами за дорученням Банку Англії	Щорічний баланс, засвідчений аудиторською фірмою; звіт за окремими операціями негайно після їх здійснення
США	Федеральна резервна система; Контролер грошового обігу; Федеральна корпорація зі страхування депозитів; 50 банківських департаментів штатів	Раз у 1—2 роки відповідними органами	Повні квартальні звіти про фінансовий стан та прибутки

ханізмом є банківська система. Банківська система виконує роль “кровотворної” і “кровоносної” системи економіки держави, і будь-які перебої у її роботі, будь-яка неполадка миттєво призводять до негативних наслідків як для окремих осіб, так і для всієї держави в цілому.

Враховуючи таке важливе місце банківської системи в економіці країни і високий рівень залежності економічної та загальної безпеки держави в цілому від стану банківської системи, можна зазначити, що організація державного управління набуває надзвичайної важливості в цій сфері. Здійснення державного управління у сфері банківської діяльності покладено на Національний банк України (далі — НБУ), який відповідно до Закону України “Про Національний банк України” є центральним банком України — особливим центральним органом державного управління, основною функцією якого є забезпечення стабільності грошової одиниці України. На виконання своєї основної функції НБУ сприяє дотриманню стабільності банківської системи, а також у межах своїх повноважень — цінової стабільності.

Відповідно до ст. 7 Закону України “Про Національний банк України”, НБУ виконує такі функції:

1) відповідно до розроблених Радою Національного банку України Основних засад грошово-кредитної політики визначає та проводить грошово-кредитну політику;

2) монопольно здійснює емісію національної валюти України та організовує її обіг;

3) виступає кредитором останньої інстанції для банків і організовує систему рефінансування;

4) встановлює для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна;

5) організовує створення та методологічно забезпечує сис-

тему грошово-кредитної і банківської статистичної інформації та статистики платіжного балансу;

6) визначає систему, порядок і форми платежів, у тому числі між банками;

7) визначає напрями розвитку сучасних електронних банківських технологій, створює, координує та контролює створення електронних платіжних засобів, платіжних систем, автоматизації банківської діяльності та засобів захисту банківської інформації;

8) здійснює банківське регулювання та нагляд;

9) веде Реєстр банків, їх філій та представництв, валютних бірж, здійснює ліцензування банківської діяльності та операцій у передбачених законами випадках;

10) складає платіжний баланс, здійснює його аналіз та прогнозування;

11) представляє інтереси України в центральних банках інших держав, міжнародних банках та інших кредитних установах, де співробітництво здійснюється на рівні центральних банків;

12) здійснює відповідно до визначених спеціальним законом повноважень валютне регулювання, визначає порядок здійснення платежів у іноземній валюті, організовує і здійснює валютний контроль за комерційними банками та іншими кредитними установами, які отримали ліцензію Національного банку на здійснення операцій з валютними цінностями;

13) забезпечує накопичення та зберігання золотовалютних резервів та здійснення операцій з ними та банківськими металами;

14) аналізує стан грошово-кредитних, фінансових, цінних та валютних відносин;

15) організовує інкасацію та перевезення банкнот і монет та інших цінностей, видає ліцензії на право інкасації та перевезення банкнот і монет та інших цінностей;

16) реалізує державну політику з питань захисту державних секретів у системі Національного банку;

17) бере участь у підготовці кадрів для банківської системи України;

18) здійснює інші функції у фінансово-кредитній сфері в межах своєї компетенції, визначеної законом.

Усі наведені вище функції НБУ можна умовно поділити на дві групи. До першої групи належать функції, притаманні НБУ як власне банківській установі (кредитування, операції з валютою та банківськими металами, інкасація тощо). До другої — функції, які характеризують НБУ як орган державного управління, і головною серед них є здійснення банківського регулювання та нагляду.

Одним із основних напрямків діяльності НБУ є регулювання банківської діяльності. Через регулювання банківської діяльності відбувається реалізація правового статусу НБУ як особливого центрального органу державного управління, визначеного Законом України “Про Національний банк України”. Іншими словами, державне управління у сфері банківської діяльності здійснюється НБУ насамперед через регулювання банківської діяльності, і ст. 66 Закону України “Про банки і банківську діяльність” визначає повноваження НБУ щодо регулювання банківської діяльності шляхом визначення відповідних його форм.

Відповідно до ст. 2 Закону України “Про банки і банківську діяльність”, банківська діяльність — це залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Зміст регулювання банківської діяльності Національним банком України в межах наданих йому повноважень полягає у здійсненні впливу на банки та інші кредитно-фінансові установи з метою забезпечення стабільності грошової одиниці України, сприяння дотриманню стабільності банківської системи, а також цінової стабільності. Це впливає із закріплених Конституцією України та Законом України “Про Національний банк України” функцій НБУ. У свою чергу форма є

зовнішнім проявом змісту, і форми регулювання банківської діяльності відображають характер впливу НБУ на банки та інші кредитно-фінансові установи, засоби і прийоми його здійснення.

Залежно від характеру впливу у ст. 66 Закону України “Про банки і банківську діяльність” виділяється дві основні форми регулювання банківської діяльності — *адміністративне* та *індикативне* регулювання.

В основу адміністративного регулювання покладено використання засобів впливу переважно організаційно-владного характеру. За допомогою адміністративного регулювання забезпечується нормальне функціонування банківської системи України відповідно до вимог законодавства та нормативно-правових актів НБУ.

Поняття форми досить часто застосовується також у значенні внутрішньої організації структури і з цього погляду цілком логічним є виділення в межах адміністративного регулювання таких його тісно пов’язаних між собою складових, як:

- 1) реєстрація банків і ліцензування їхньої діяльності;
- 2) встановлення вимог та обмежень щодо діяльності банків;
- 3) застосування санкцій адміністративного чи фінансового характеру;
- 4) нагляд за діяльністю банків;
- 5) надання рекомендацій щодо діяльності банків.

Всі зазначені вище форми адміністративного регулювання утворюють цілісну систему й охоплюють повний управлінський цикл.

Перший етап цього циклу полягає у встановленні вимог та обмежень щодо діяльності банків. На цьому етапі відбувається так зване банківське регулювання, яке згідно зі ст. 1 Закону України “Про Національний банк України” полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок

здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства.

Другим етапом є реєстрація банків і ліцензування їхньої діяльності. Реєстрація і ліцензування має на меті оцінку здатності і можливості новостворюваних банківських установ або таких, що планують розширити перелік здійснюваних банківських операцій, провадити банківську діяльність відповідно до законодавства України та нормативно-правових актів Національного банку України. Внаслідок реєстрації і ліцензування банки набувають відповідного правового статусу й отримують можливість бути легальними учасниками правовідносин у сфері банківської діяльності. Порядок реєстрації комерційних банків встановлено Положенням про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їх філій, представництв, відділень, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 31.08.2001 № 375. Порядок і умови ліцензування банківської діяльності визначаються у Положенні про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій, затвердженому Постановою Правління Національного банку України від 17.07.2001 № 275, а також Положенням про порядок видачі ліцензії на здійснення окремих банківських операцій небанківським установам, затвердженим постановою Правління Національного банку України від 16.08.2001 № 344.

Третім етапом є нагляд за діяльністю банків. Відповідно до ст. 1 Закону України “Про Національний банк України”, банківський нагляд — система контролю та активних впроваджених дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими кредитно-фінансовими установами у процесі їхньої діяльності законодавства України і встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників. Здійснення банківського нагляду регламентується

ся Законами України “Про Національний банк України”, “Про банки і банківську діяльність”, згаданими вище постановами Правління Національного банку України, а також Інструкцією про порядок регулювання та аналіз діяльності комерційних банків, затвердженою постановою Правління Національного банку України від 14.04.98 № 141, Положенням про планування та порядок проведення інспекційних перевірок, затвердженим постановою Правління Національного банку України від 17.07.2001 № 276 тощо.

І, нарешті, за результатами здійснення банківського нагляду, у випадку виявлення відхилень від закріплених у законодавстві або нормативно-правових актах НБУ правил, залежно від їх характеру і можливих наслідків, НБУ може застосовувати до банків чи інших кредитно-фінансових установ заходи впливу адміністративного чи фінансового характеру (статті 73 і 74 Закону України “Про банки і банківську діяльність”) або надавати рекомендації щодо діяльності банків.

Адміністративне регулювання здійснюється у правовій формі, тобто шляхом видання нормативно-правових та індивідуально-правових актів.

На відміну від адміністративного, індикативне регулювання передбачає використання комплексу змінних індикаторів фінансової сфери, що дають можливість Національному банку України за допомогою інструментів (засобів та методів) грошово-кредитної політики здійснювати регулювання грошового обігу та кредитування економіки з метою забезпечення стабільності грошової одиниці України як монетарної передумови для економічного зростання і підтримки високого рівня зайнятості населення.

Наведені у ст. 66 Закону України “Про банки і банківську діяльність” складові індикативного регулювання можна згрупувати за двома ознаками. До першої групи необхідно віднести засоби впливу, пов’язані з визначенням кількісних параметрів банківської діяльності, зокрема:

- 1) встановлення обов'язкових економічних нормативів;
- 2) визначення норм обов'язкових резервів для банків;
- 3) встановлення норм відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних банківських операцій.

При здійсненні індикативного регулювання за допомогою таких засобів Національний банк України реалізує свої владні повноваження через інструменти, що мають суто економічний зміст, хоч і тут регулювання здійснюється у правовій формі, тобто шляхом видання правових актів. У цих випадках індикативне регулювання поєднується з адміністративним, оскільки, наприклад, встановлення кількісних значень обов'язкових економічних нормативів (індикативне регулювання) є водночас вимогою щодо діяльності банків (адміністративне регулювання).

Друга група включає форми регулювання, що передбачають використання засобів впливу непрямого (побічного) характеру. До них, зокрема, можна віднести:

- 1) визначення процентної політики;
- 2) рефінансування банків;
- 3) кореспондентські відносини;
- 4) управління золотовалютними резервами, включаючи валютні інтервенції;
- 5) операції з цінними паперами на відкритому ринку;
- 6) імпорт та експорт капіталу.

Непрямий характер впливу проявляється у тому, що він здійснюється опосередковано, через відносини, в яких НБУ виступає не як орган державного управління, а як юридично рівноправний суб'єкт. Діяльність НБУ як власне банку, що здійснюється у зазначених формах, багато в чому визначає ситуацію на фінансовому ринку у державі, а через це впливає й на поведінку інших його учасників. Наприклад, здійснюю-

чи валютні інтервенції, НБУ впливає на курс національної валюти, збалансовує попит і пропозицію на іноземну валюту, і тим самим запобігає спекулятивним проявам з боку комерційних банків, що і є однією з цілей регулювання банківської діяльності у цьому випадку.

Як видно з наведеної вище класифікації форм державного регулювання банківської діяльності, банківський нагляд належить до адміністративного регулювання. Виходячи з цього, банківський нагляд можна розглядати у двох аспектах — організаційному і функціональному. У першому випадку банківський нагляд є системою державних органів, наділених повноваженнями щодо здійснення контролю за дотриманням банками та іншими кредитно-фінансовими установами вимог законів та інших нормативно-правових актів у сфері банківської діяльності. У другому — банківський нагляд можна розглядати як діяльність, що здійснюється уповноваженими державними органами і полягає у контролі за дотриманням банками та іншими кредитно-фінансовими установами вимог законів та інших нормативно-правових актів у сфері банківської діяльності, а також застосуванні до них заходів впливу при порушенні зазначених вимог.

Власне, ці два аспекти розуміння банківського нагляду й відображені у його легальному визначенні. *Банківський нагляд — це система контролю та активних впорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими кредитно-фінансовими установами у процесі їх діяльності законодавства України і встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників.*

Розглянемо більш детально характерні ознаки банківського нагляду.

Перш за все слід звернути увагу на те, що банківський нагляд є системою. Це означає, що банківський нагляд має ряд елементів, які перебувають між собою у певному зв'язку. Складо-

вими банківського нагляду є власне контроль, що полягає у дослідженні або спостереженні за станом дотримання законності в діяльності банків та інших кредитно-фінансових установ, а також активні дії НБУ щодо застосування за результатами контролю відповідних заходів впливу. Згідно зі ст. 73 Закону України “Про банки і банківську діяльність” у разі порушення банками або іншими особами, які можуть бути об’єктом перевірки Національного банку України відповідно до цього Закону, банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку України або здійснення ризикових операцій, які загрожують інтересам вкладників чи інших кредиторів банку, Національний банк України адекватно вчиненому порушенню має право застосувати заходи впливу, до яких належать:

1) письмове застереження щодо припинення порушення та вжиття необхідних заходів для виправлення ситуації, зменшення невиправданих витрат банку, обмеження невиправдано високих процентних виплат за залученими коштами, зменшення чи відчуження неефективних інвестицій;

2) скликання загальних зборів учасників, спостережної ради банку, правління (ради директорів) банку для прийняття програми фінансового оздоровлення банку або плану реорганізації банку;

3) укладення письмової угоди з банком, за якою банк чи визначена угодою особа зобов’язується вжити заходів для усунення порушень, поліпшення фінансового стану банку тощо;

4) видача розпорядження щодо:

а) зупинення виплати дивідендів чи розподілу капіталу в будь-якій іншій формі;

б) встановлення для банку підвищених економічних нормативів;

в) підвищення резервів на покриття можливих збитків за кредитами та іншими активами;

г) обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів здійснюваних банком операцій з високим рівнем ризику;

д) заборони надавати бланкові кредити;

е) накладення штрафів: на керівників банків у розмірі до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; на банки відповідно до положень, затверджених Правлінням Національного банку України, але у розмірі не більше одного відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду;

є) тимчасової, до усунення порушення, заборони власнику істотної участі в банку використовувати право голосу придбаних акцій (паїв) у разі грубого чи систематичного порушення ним вимог цього Закону або нормативно-правових актів Національного банку України;

ж) тимчасового, до усунення порушення, відсторонення посадової особи банку від посади у разі грубого чи систематичного порушення цією особою вимог цього Закону або нормативно-правових актів Національного банку України;

з) реорганізації банку;

и) призначення тимчасової адміністрації.

У разі порушення цього Закону чи нормативно-правових актів Національного банку України, що спричинило значну втрату активів або доходів, і настання ознак неплатоспроможності банку Національний банк України має право відкликати ліцензію та ініціювати процедуру ліквідації банку згідно з положеннями цього Закону.

Ознака системності банківського нагляду також показує, що наглядова діяльність здійснюється не хаотично, від випадку до випадку, а впорядковано та сплановано. Так, відповідно до ст. 71 Закону України “Про банки і банківську діяльність” перевірки банків здійснюються відповідно до плану, затвердженого Національним банком України.

Іншою характерною ознакою банківського нагляду є те, що він спрямований на забезпечення дотримання банками та іншими кредитно-фінансовими установами у процесі їхньої діяльності законодавства України і встановлених нормативів. При цьому ця спрямованість не є самоціллю, вона передбачає

досягнення певної мети, а саме: забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників.

Як уже зазначалося, головною функцією НБУ є забезпечення стабільності грошової одиниці України. У структурі будь-якої функції як основного напрямку певної діяльності можна виділити мету діяльності, завдання, які потребують вирішення для досягнення мети, і зміст діяльності, спрямованої на вирішення зазначених завдань заради досягнення мети. Стабільність грошової одиниці України як визначальна мета діяльності НБУ може бути досягнута за умов досягнення стабільності банківської системи і цінової стабільності, тобто це є завданнями, які потрібно вирішити для досягнення визначальної мети.

Стабільність банківської системи можна визначити як стан, при якому елементи цієї системи (банки та інші кредитно-фінансові установи) є надійними у фінансовому відношенні, кваліфіковано управляються і не загрожують інтересам вкладників. Всі складові стабільності банківської системи тісно пов'язані між собою і для їх оцінки необхідно встановити, з яким ступенем ризику працює кожен банк, які ресурси є в наявності для управління певним ризиком і чи є достатнім обсяг ресурсів для того, щоб збалансувати ризики.

Серед ризиків, які існують у банківській діяльності, можна виділити такі.

Кредитний ризик — ризик того, що контрагент банку може не повернути кредитні кошти у встановлений термін. Частіше за все цей ризик асоціюється з видачею кредитів, але він може виникати в кожному випадку, коли протилежна сторона бере на себе зобов'язання здійснити платіж або погасити зобов'язання перед банком, наприклад при операціях з іноземною валютою або цінними паперами.

Ризик ліквідності — ризик, пов'язаний з тим, що банк сам може опинитися не в змозі виконати взяті на себе зобов'язання з настанням терміну їх погашення.

Ринковий ризик — ризик втрат, пов'язаний зі змінами ціни фінансових інструментів, що належать банку. Такі інструменти включають облігації, акції, іноземну валюту і пов'язані з нею фінансові деривативи (ф'ючерсні, опціонні контракти тощо).

Операційний ризик — ризик, пов'язаний з перебоями у банківських процедурах або системах контролю, як через зовнішні чинники, так і внаслідок помилки або шахрайства всередині організації.

Ризик управління — ризик, пов'язаний з тим, що особи, уповноважені здійснювати управління банком, можуть не відповідати займаній посаді або можуть бути нечесними.

Крім того, будь-який банківський ризик збільшується, якщо існує в концентрованій формі, наприклад при великій залежності від одного або групи взаємопов'язаних контрагентів, промислових секторів, країн або валют.

Таким чином, є очевидним, що для забезпечення стабільності банківської системи необхідна мінімізація зазначених ризиків, яка і забезпечується на нормативному рівні через банківське регулювання, а на практичному рівні — через здійснення банківського нагляду. Якщо банківське регулювання є нормативним вираженням державної політики у галузі банківської діяльності, то банківський нагляд є засобом, за допомогою якого держава досягає реалізації банками цієї політики.

1.3. Необхідність банківського регулювання і нагляду з боку Національного банку України

Ефективний нагляд за діяльністю банків є однією з основних передумов стабільності економічного середовища.

Під *регулюванням банківської діяльності* розуміється відповідна правова база, тобто закони, що регламентують

діяльність банків, а також ухвалення відповідними установами, уповноваженими державою, положень, що регламентують функціонування банків у вигляді нормативних актів, інструкцій, директив. Положення базуються на чинному законодавстві, конкретизують та роз'яснюють основні пункти законів та визначають межі поведінки банків, які сприяють надійному та ефективному функціонуванню банківської системи.

Під *банківським регулюванням* розуміється моніторинг процесів, що мають місце у банківській сфері на різних стадіях функціонування банків, а саме: створення нових банків та їх установ, діяльності банків, реорганізації та ліквідації банків.

Національний банк України має повноваження застосовувати до банків примусові та непримусові заходи впливу, які є також елементом банківського нагляду.

Необхідність державного регулювання і нагляду за банківською діяльністю пояснюється надзвичайно великою можливістю банків впливати на економічні процеси як позитивно, так і негативно. Перш за все держава в особі центрального банку покликана забезпечувати стабільність грошового обігу і національної валюти. Це не можливо без регулювання діяльності банків, а саме без обмеження здатності банків створювати платіжні засоби — гроші, оскільки комерційні банки здатні створити й запропонувати більше грошей, ніж потребує ринок.

Інструментом регулювання діяльності банків є механізм обов'язкового резервування певної частини ресурсів банку в межах визначеної центральним банком норми обов'язкового резервування. У цих умовах здійснення банками платежів, надання позичок обмежуються обсягом банківських ресурсів, що перевищують суму зарезервованих ресурсів. Якщо банк порушує норму резервування, до нього застосовуються певні заходи.

Важливою функцією банків є збереження грошових заощаджень суспільства, яке повинне мати певні гарантії того, що заощадження можна буде отримати в домовлені строки. У

цих умовах суспільство розглядає виконання державою функції банківського регулювання і нагляду як гарантію розумної та обачливої політики банків.

Банки на відміну від інших економічних суб'єктів ринку містять у собі підвищену загрозу дестабілізації власної діяльності і провокування загальноекономічної кризи, оскільки капітал банків — це лише невелика частка в їхніх сукупних ресурсах, тому що банки працюють в основному за рахунок залучення коштів великої кількості вкладників. Вилучення коштів з банків одночасно великою кількістю вкладників може призвести банки до банкрутства, до порушень грошового обігу з ризиком перейти у кризу банківського сектору, а потім і в загальноекономічну кризу країни.

Таким чином, банки відіграють ключову роль в економіці і водночас їм притаманна підвищена фінансова вразливість, що зумовлює необхідність розроблення та ухвалення державою заходів стосовно банківського регулювання та нагляду.

Банки формують платіжну систему країни. На банківських рахунках зосереджені кошти, що становлять основу для безготівкових розрахунків, і саме банки здійснюють їх. Надійна й ефективна система розрахунків є важливим компонентом розвинутої економіки. Міжбанківський ринок і платіжний обіг у сучасних умовах носять міжнародний характер. У зв'язку з цим проблеми, що виникають на національних банківських ринках, перестають бути локальними, що є також аргументами для обґрунтування необхідності банківського регулювання та нагляду.

Система банківського нагляду потрібна і самим банкам, тому що успіх їхньої діяльності залежить від довіри до них з боку суспільства. Втрата довіри вкладників до одного банку може викликати ланцюгову реакцію по всій банківській системі, призвести до втрати довіри до неї.

Ефективність банківського регулювання та нагляду залежить значною мірою від того, наскільки чітко визначено завдання, що стоять перед відповідними регулятивно-наглядови-

ми органами, оскільки добре ці завдання розуміють і підтримують органи, що розробляють економічну політику держави і несуть відповідальність за реалізацію цієї політики.

Метою та завданням банківського регулювання та нагляду є:

- захист інтересів вкладників, що розміщують свої кошти в банках, від неефективного управління банками і від шахрайства. Інтереси вкладників потребують захисту, тому що в усіх країнах рівень інформованості вкладників щодо фінансового стану банків не достатній, і вони не мають можливості самостійно оцінити, який ризик беруть на себе, розміщуючи свої кошти в тому чи іншому банку;
- створення конкурентного середовища у банківському секторі, завдяки якому знижуються процентні ставки за позичками, підвищуються процентні ставки за депозитами, розширюється спектр банківських послуг, запроваджуються новітні банківські технології тощо;
- забезпечення прозорості політики банківського сектору в цілому і кожного банку зокрема. Підвищення відкритості базується на удосконаленні системи обліку і звітності в банках і наближенні їх до вимог, що випливають з досвіду міжнародної банківської практики;
- підтримування необхідного рівня стандартизації і професіоналізму в банківському секторі, забезпечення ефективної діяльності банків і запровадження технологічних нововведень в інтересах споживачів банківських послуг.

Надійний ефективний банківський нагляд — це суспільний товар, який не можливо придбати на ринку, але який разом зі зваженою макроекономічною політикою відіграє життєво важливу роль у забезпеченні фінансової стабільності будь-якої країни. Витрати на проведення банківського нагляду великі, але, як засвідчує практика, збитки, завдані вна-

слідок неефективного нагляду, виявляються незрівнянно більшими.

Згідно із Законом України “Про банки і банківську діяльність”, а також Законом України “Про Національний банк України” функцію банківського регулювання і нагляду покладено на Національний банк України.

Національний банк України було засновано як центральний банк нової незалежної держави у травні 1991 р. У законодавчому порядку на нього було покладено повноваження нагляду за фінансовим оздоровленням комерційних банків. Для цього у травні 1992 р. було запроваджено нову функцію та персонал банківського нагляду.

Перша структура банківського нагляду була представлена Головним управлінням по контролю за банківською діяльністю, до якого входило два управління: управління по контролю за дотриманням нормативів та управління інспектування. Ця структура проіснувала лише один рік, після чого було створено ще одне управління — реєстрації комерційних банків (рис. 1.2; 1.3).

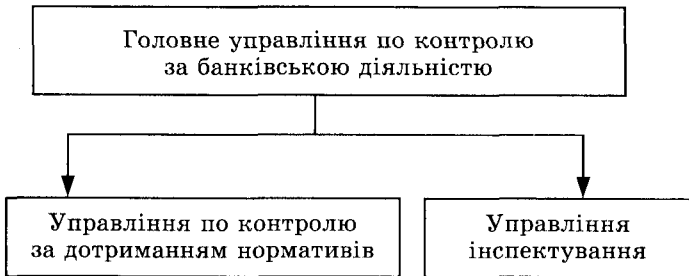

Рис. 1.2. Структура банківського нагляду в 1993 р.

По закінченні ще одного року Головне управління було скасовано, а управління як самостійні перебували під кураторством заступника.

У 1995 р. Національним банком України прийнято рішення про створення профільних департаментів (рис. 1.4.). Служба

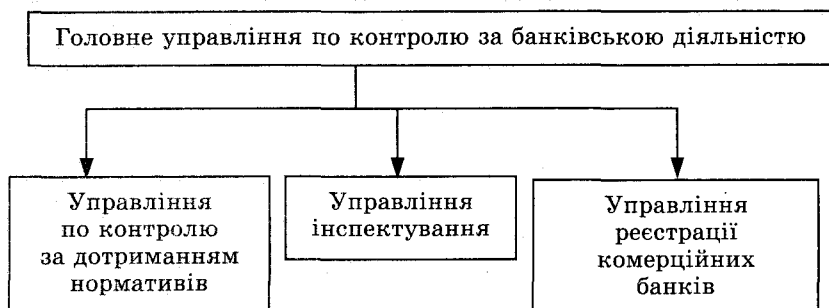

Рис. 1.3. Структура банківського нагляду в 1994 р.

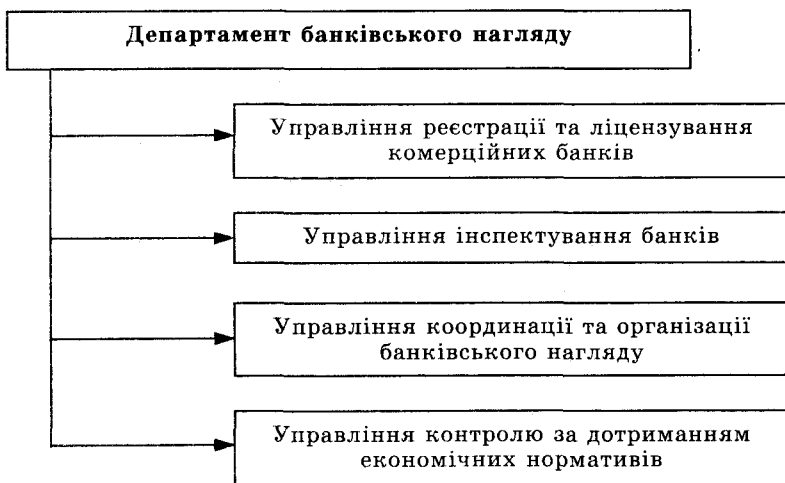

Рис. 1.4. Структура банківського нагляду в 1995 р.

банківського нагляду в цій структурі була представлена департаментом банківського нагляду, до якого входили чотири управління: реєстрації та ліцензування комерційних банків і контролю за дотриманням економічних нормативів, інспектування банків, координації та організації банківського нагляду. З цього ж року було впроваджено ліцензування банківських операцій.

Крім цього, у 1995 р. щодо ряду банків виникали проблеми стосовно їхньої подальшої діяльності. У зв'язку з цим виникає термін “проблемний банк”.

У 1995 р. розпочалася розбудова інфраструктури банківського нагляду, яка мала забезпечити методологію, організаційні структури, нормативні акти та закони, підготовку кадрів та збір інформації, достатні для того, щоб забезпечити *ефективну та своєчасну систему нагляду*. Значною мірою ця інфраструктура залежала від запровадження нової системи бухгалтерського обліку для Національного банку України та комерційних банків, яка узгоджувалася б з міжнародними стандартами бухгалтерської звітності. Належне функціонування системи нагляду, розвиток довіри до цієї системи та зайняття нею належного місця в системі ринкових відносин потребували надання банками надійної та прозорої фінансової інформації. У 1996 р. Національний банк України очолив роботу з реформування бухгалтерського обліку в банківській системі України, в результаті якої з 1 січня 1998 р. банки подають звіти згідно з міжнародними стандартами бухгалтерської звітності. У 1996 р. у складі департаменту банківського нагляду створено управління по контролю за діяльністю банків (рис. 1.5).

На початковій стадії розвитку банківського нагляду зусилля спрямовувалися на розроблення методології як для виїзного інспектування, так і для безвиїзного контролю. Працівники банківського нагляду з допомогою зарубіжних радників почали розроблення методологій, положень та процедур для проведення ефективних перевірок комерційних банків та аналізу інформації, що надходить з банків, для забезпечення поточною інформацією про банківські операції у період між запланованими виїзними перевірками. Першою розробленою методологією були Методичні вказівки щодо інспектування комерційних банків та банківських установ України для банківських інспекторів, які були затверджені Правлінням Національного банку України у грудні 1996 р. Протягом 1997 р.

Рис. 1.5. Структура банківського нагляду в 1996 р.

проводилася ґрунтовна підготовка інспекторів в усіх територіальних управліннях Національного банку України з питань використання Методичних вказівок щодо інспектування комерційних банків.

Крім цього, підрозділ безвиїзного контролю розробляв форми звітності та методи аналізу для забезпечення інформації про роботу і тенденції розвитку окремих банків для потреб банківського нагляду. Здатність підготовлених належним чином кадрів аналізувати надійну інформацію, що надходить з банків на постійній основі, є важливою підтримкою процесу інспектування та ключовим моментом системи нагляду, яка

має ефективно функціонувати, попереджуючи про проблеми банків ще до того, як вони стають занадто серйозними і вже не можуть бути вирішеними.

Зміни, які відбулися в цих сферах банківського нагляду, а також погіршення фінансового стану групи комерційних банків спонукали до створення у 1996 р. додаткової функції банківського нагляду — реабілітації та ліквідації банків. З того часу триває розроблення необхідної методології як для реабілітації, так і для ліквідації банків. Було проведено значну роботу щодо внесення пропозицій про законодавчі зміни до Законів України “Про банки та банківську діяльність” та “Про Національний банк України” з метою сприяння здатності Національного банку України реабілітувати або ліквідувати банки та щодо розроблення на підставі чинного законодавства нормативних актів, які забезпечують методологію для цієї важливої функції.

У становленні та розвитку служби банківського нагляду в Україні активну участь беруть радники міжнародних банків та організацій. Крім того, існують щоквартальні місії Міжнародного банку та Міжнародного валютного фонду.

Мета цих місій — перевірка служби банківського нагляду щодо відповідності принципам Базельського комітету.

Важливим кроком на шляху становлення та зміцнення банківського нагляду в Україні стала діагностика семи найбільших банків — Укрексімбанку, Промінвестбанку, Укрсоцбанку, Ощадного банку, банків “Україна” та “Аваль” і Приватбанку, здійснена під керівництвом Міжнародного валютного фонду та за участі працівників служби банківського нагляду Національного банку України. Так було створено підґрунтя для ефективного нагляду за банками, які формують основу банківської системи країни та акумулюють більшу частину її коштів і активів. Нагадаємо, що сумарні активи зазначених банків становлять 48 % від усіх активів системи.

У 1997 р. за рекомендацією перелічених структур прийнято рішення підвищити статус служби банківського нагляду

в Україні. На базі діючого департаменту було створено чотири департаменти та одне самостійне управління: департамент реєстрації та ліцензування банків, департамент безвізного нагляду, департамент інспектування банків, департамент з питань роботи з проблемними банками, управління координації з питань банківського нагляду (рис. 1.6).

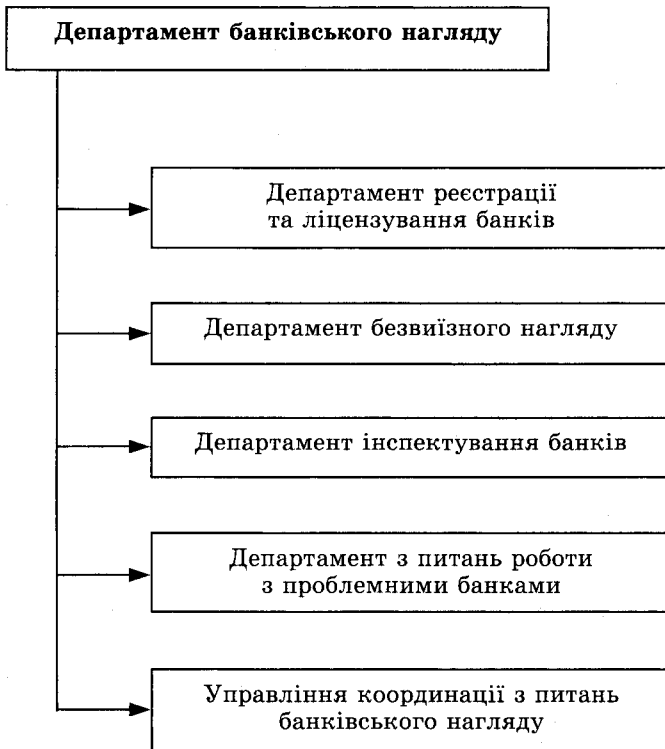

Рис. 1.6. Структура банківського нагляду в 1997 р.

Цього ж року Національним банком України створено комісію з питань нагляду та регулювання діяльності банків. Працював постійний радник з питань нагляду від міжнародних організацій та група радників за напрямками нагляду.

У жовтні 1999 р. Міжнародний валютний фонд провів оцінювання відповідності банківського нагляду, здійснюваного НБУ, принципам, сформульованим Базельським комітетом. Згідно з нею банківський нагляд в Україні повністю відповідає трьом Базельським принципам — другому і третьому, які визначають засади реєстрації та ліцензування банків, та сьомому, який стосується оцінки кредитної діяльності банків. Банківський нагляд, здійснюваний Національним банком України, за оцінкою МВФ, відповідає також дванадцятьом іншим критеріям, за якими ступінь впровадження оцінюється як “значний”.

Звичайно, загальна оцінка Міжнародним валютним фондом відповідності вітчизняного банківського нагляду Базельським принципам виявилася нижчою, ніж нам хотілось би, що пояснюється низкою об’єктивних причин. Зупинимося на них детальніше.

На час проведення Міжнародним валютним фондом оцінювання відповідності банківського нагляду в Україні Базельським принципам Верховна Рада вже прийняла Закон “Про Національний банк України (від 20.05.99). Проте на цей момент іще не було завершено роботу над удосконаленням чинної нормативної бази та розробкою нових нормативних актів, які б відповідали вимогам новоприйнятого закону. Саме тому ми не отримали вищих оцінок відповідності деяким Базельським принципам. Йдеться, зокрема, про контроль істотної участі банку; критерії інвестиційної діяльності; вимоги до оцінювання якості активів і резервів.

Ще однією підставою вважати неповною відповідність банківського нагляду в Україні Базельським принципам стало неприйняття на той час нового Закону “Про банки і банківську діяльність”. Над ним тоді ще тривала активна робота, у якій брали участь фахівці та радники Національного банку.

Певні фактори, що впливали на оцінку, знаходилися переважно поза контролем Національного банку. Мовиться про

відсутність розвинутої законодавчої бази щодо боротьби з “відмиванням” грошей, а також про реформування бухгалтерського обліку підприємств різних форм власності.

Ці та деякі інші чинники завадили службі банківського нагляду отримати вищі оцінки МВФ. Однак, зважаючи на відносно коротку історію розвитку банківського нагляду в Україні, навіть фактично отримані оцінки засвідчили прогрес у цьому напрямі діяльності Національного банку.

Мета банківської системи, передусім Національного банку, забезпечити доступними засобами розвиток ринкової економіки у країні, що є запорукою поліпшення добробуту населення, утвердження України в міжнародному співтоваристві як незалежної демократичної держави. Україна прагне стати у перспективі рівноправним членом Європейського Союзу. Основними умовами цього є виконання директив Ради ЄС, зокрема:

- про скасування обмежень щодо вільного заснування банків та інших фінансових установ і вільного надання ними незалежних послуг (73/183/ЄЕС від 28.06.73);
- щодо наближення законодавства, регулятивних положень та адміністративних розпоряджень держав-членів стосовно споживчого кредиту (87/102/ЄЕС від 22.12.86);
- щодо зобов'язань публікувати документацію річної фінансової звітності відділень кредитних закладів, які засновано у країні-члені й головні установи яких знаходяться поза межами цієї країни-члена (89/117/ЄЕС від 13.02.89);
- стосовно вимог щодо розкриття інформації про філії, які відкрито в державах-членах компаніями певних видів і які діють відповідно до законодавства іншої держави (89/666/ЄЕС від 21.12.89);
- про запобігання використанню фінансової системи для “відмивання” грошей (91/308/ЄЕС від 10.06.91);
- про нагляд за кредитними установами на консолідованій основі (92/30/ЄЕС від 06.04.92);

- про політику ЄС щодо електронних підписів (1999/93/ЄС від 13.12.99);
- повна відповідність усім Базельським принципам.

Дотримання зазначених вище вимог для Національного банку України означатиме передусім створення ефективного, розвинутого банківського нагляду, який би відповідав кращим міжнародним зразкам.

Без такого нагляду не можливий розвиток надійної і безпечної банківської системи, здатної обслуговувати потреби економіки й населення країни та гарантувати водночас безпеку довірених їй коштів.

Зрозуміло, що лише на таких засадах Україна матиме змогу і право бути членом союзу європейських держав. Це також дасть їй підстави розраховувати на міжнародну фінансову допомогу та іноземні інвестиції, конче потрібні їй для розвитку економіки.

Тому Національний банк України виконує покладені на нього наглядові функції на базі наявної інфраструктури банківського нагляду, яка постійно трансформується залежно від змін у банківській системі та завдяки команді компетентних і відданих справі професіоналів. Розроблено комплект документів, які становлять методологічну базу регулювання діяльності банків.

У 1999 р. знову відбулися структурні зміни в підрозділах банківського нагляду центрального апарату (рис. 1.7). Так, створено департамент пруденційного нагляду, управління методології та координації банківського нагляду і співробітництва з фінансовими установами, відділ нагляду за міжнародною діяльністю банків.

У 2000 р. відповідно до вимог принципів Базельського комітету було сформовано нову структуру банківського нагляду в системі Національного банку України (рис. 1.8).

Сьогодні наглядова діяльність Національного банку України охоплює усі банки, їх підрозділи, афілійованих та спорідне-

Рис. 1.7. Структура банківського нагляду в 1999 р.

них осіб банків на території України та за кордоном, установи іноземних банків в Україні, а також інших юридичних та фізичних осіб.

При здійсненні банківського нагляду Національний банк України має право вимагати від банків та їх керівників усунення порушень банківського законодавства, виконання нормативно-правових актів Національного банку України для уникнення або подолання небажаних наслідків, що можуть поставити під загрозу безпеку коштів, довірених таким банкам, або завдати шкоди належному веденню банківської діяльності.

Національний банк України здійснює банківський нагляд на індивідуальній та консолідованій основах і застосовує заходи

Рис. 1.8. Структура банківського нагляду в 1999 р.

впливу за порушення вимог законодавства щодо банківської діяльності.

Якщо розглянути організаційну структуру вітчизняної системи банківського нагляду, то вона регламентується положенням “Про структуру системи банківського нагляду Національного банку України та його повноваження щодо адекватного реагування на порушення в діяльності комерційних банків”, яке розроблене на підставі Закону України “Про банки і банківську діяльність”, Закону України “Про господарські товариства” та інших законодавчих актів, яке було затверджено постановою Правління Національного банку України від 17.11.97 № 380.

Система банківського нагляду скоординована за вертикаллю і функціонує як єдиний механізм у складі центрального апарату та територіальних управлінь Національного банку України. Вона має такі рівні (з правом прийняття відповідних рішень і дій у межах своєї компетенції при здійсненні контрольних функцій):

- відділ банківського нагляду територіального управління Національного банку України;
- комісія з питань нагляду і регулювання діяльності банків при територіальному управлінні Національного банку України;
- начальник територіального управління Національного банку України;
- відповідні департаменти банківського нагляду Національного банку України;
- заступник Голови Правління Національного банку України;
- комісія з питань нагляду і регулювання діяльності банків Національного банку України.

У разі неможливості прийняття управлінського рішення та вжиття заходів на названих вище рівнях системи банків-

ського нагляду відповідні департаменти банківського нагляду на підставі матеріалів, наданих іншими рівнями, готують висновки та подають їх Правлінню Національного банку України для розгляду і прийняття рішення. Опрацювання методичних інструментів для здійснення банківського нагляду, обговорення принципів проблем, що виникають у процесі діяльності комерційних банків, знаходження напрямів адекватного реагування на такі проблеми проводиться Консультаційною радою з питань нагляду і регулювання діяльності банків Національного банку України.

Система банківського нагляду на рівні відповідних департаментів банківського нагляду Національного банку України відповідно до постанови Правління НБУ “Про реорганізацію банківського нагляду” від 30.10.2000 № 426 виконує такі функції:

- реєстрація банків і ліцензування банківської діяльності;
- економічний аналіз, розроблення нормативів регулювання діяльності банків;
- інспектування банків;
- робота з проблемними банками, здійснення нагляду за проблемними банками, які у встановленому порядку отримали сукупний рейтинг “граничний” (4) та “незадовільний” (5);
- координація інформації щодо банківського нагляду.

Система банківського нагляду на рівні територіального управління Національного банку України виконує такі функції:

- погодження на відкриття банківських установ та дозволів банківським установам на здійснення банківських операцій;
- інспектування банків і банківських установ;
- обробка економічної інформації;
- здійснення нагляду за банками, які у встановленому порядку отримали сукупний рейтинг “сильний” (1), “задовільний” (2) та “посередній” (3).

Правовий статус Комісії Національного банку України з питань нагляду та регулювання діяльності банків визначається Положенням про Комісію Національного банку України з питань нагляду та регулювання діяльності банків, затвердженим постановою Правління Національного банку України від 09.11.98 № 470.

Відповідно до зазначеного Положення Комісія Національного банку України з питань нагляду та регулювання діяльності банків (далі — Комісія) є органом, спеціально створеним для проведення скоординованої, зваженої та послідовної політики щодо здійснення нагляду за діяльністю банків в Україні, який сприятиме успішному функціонуванню українських банків, надійному захисту інтересів їх вкладників і кредиторів, прогнозуванню та своєчасному реагуванню на зміни, що відбуваються у банківській системі України.

Комісія у своїй діяльності керується чинним законодавством України, нормативними актами Національного банку України, а також названим Положенням.

Комісію очолює голова на рівні першого заступника Голови Правління Національного банку України. Обов'язки голови Комісії у разі його відсутності виконує заступник голови Комісії на рівні заступника Голови Правління Національного банку України.

Персональний склад Комісії затверджується Правлінням Національного банку України.

Комісія виконує такі завдання:

- 1) забезпечення стабільності та надійності банківської системи, а також захисту кредиторів і вкладників банків;
- 2) визначення пріоритетних питань діяльності банківського сектору економіки та напрямів їх вирішення;
- 3) проведення політики пруденційного банківського нагляду з метою забезпечення підтримки довіри суспільства до банків;
- 4) розроблення стратегії і тактики банківського нагляду, вибір дійових інструментів для здійснення інтегрованого нагляду за банками;

5) вдосконалення процесів, що запроваджуються з метою забезпечення монолітності, послідовності та консолідованості нагляду;

6) сприяння наданню необхідних повноважень відповідним рівням системи банківського нагляду для забезпечення її чіткої роботи, в тому числі щодо удосконалення потоків інформації, координації зусиль у системі банківського нагляду, делегування повноважень, подальшого розвитку процедур стосовно своєчасного й ефективного прийняття рішень та реагування тощо;

7) сприяння законодавчому забезпеченню діяльності банківського нагляду, ініціювання нових і удосконалення чинних законів та нормативних актів, опрацювання пропозицій, що надходять із зовнішніх джерел, періодичний перегляд загальної інфраструктури банківського законодавства;

8) розроблення методологій, які забезпечуватимуть Голову Національного банку України, членів Правління та керівництво банківського нагляду всіх рівнів необхідною інформацією про стан банківської системи, тенденції фінансового розвитку, розроблення системних питань та запланованого реагування;

9) розроблення заходів для запобігання злочинності та правопорушень у банківській системі;

10) накопичення міжнародного досвіду та організація співробітництва з міжнародними організаціями стосовно питань банківського нагляду і налагодження контактів з національними наглядовими інстанціями;

11) проведення підготовки кваліфікованих висновків про проекти Законів України та нормативні акти Національного банку України;

12) проведення комплексного оцінювання фінансово-економічного стану банківської системи в цілому, визначення тенденцій її розвитку та надання пропозицій Правлінню Національного банку України щодо адекватного реагування.

Для виконання поставлених перед Комісією завдань є відповідні повноваження, до яких, зокрема, належать такі права:

1) заслуховувати звіти начальників територіальних управлінь Національного банку України та начальників відділів банківського нагляду територіальних управлінь з питань банківського нагляду;

2) у разі порушення банком чинного законодавства і нормативних актів Національного банку України запрошувати його керівників на засідання Комісії з метою здійснення аналізу становища, що склалося в банку, і розроблення відповідних заходів для усунення його негативних наслідків;

3) приймати рішення про реєстрацію комерційних банків, створених за участю капіталу, що належить резидентам України;

4) виносити прийняті Комісією висновки стосовно реєстрації новостворених банків за участю іноземного капіталу та перетворення діючого банку в банк, створений за участю іноземного капіталу, на розгляд Правління Національного банку України;

5) приймати рішення про реєстрацію змін і доповнень до статутів банків, створених за участю іноземного капіталу, у зв'язку зі збільшенням їх статутних капіталів за рахунок коштів іноземних юридичних та фізичних осіб або у зв'язку зі збільшенням частки іноземного капіталу в статутному капіталі банків;

6) погоджувати відкриття представництв іноземних банків на території України;

7) приймати рішення щодо надання ліцензії на здійснення банківських операцій новоствореним банкам;

8) приймати рішення щодо розширення ліцензії на здійснення банківських операцій діючим банкам;

9) готувати у разі потреби пропозиції Правлінню Національного банку України щодо надання ліцензії на здійснення банківських операцій новоствореним банкам та розширення ліцензії діючим банкам;

10) приймати рішення про відкликання у банків ліцензії на здійснення окремих банківських операцій;

11) готувати пропозиції Правлінню Національного банку України щодо відкликання у банків ліцензії на здійснення всіх банківських операцій;

12) тимчасово призупиняти на строк до трьох місяців дію всіх або окремих пунктів ліцензії, забороняти або обмежувати проведення операцій, право на здійснення яких дає той чи інший пункт ліцензії;

13) приймати рішення про заборону або обмеження проведення банками операцій, право на здійснення яких дає той чи інший пункт ліцензії;

14) ставити перед банками обов'язкові до виконання вимоги щодо усунення ними порушень правил та умов проведення банківських операцій;

15) здійснювати регулювання ризику менеджменту банків шляхом:

— проведення співбесід з кандидатами на посади голів правління та, у разі необхідності, їх заступників, які вирішують питання про здійснення банківських операцій; головних бухгалтерів та їх заступників, а також керівників служби внутрішнього аудиту банків, перелік яких визначено Комісією, з метою виявлення їх професійної придатності та погодження;

— внесення на розгляд Правління Національного банку України пропозицій щодо усунення керівництва банку від управління у разі, якщо зазначені у ст. 48 Закону України "Про банки і банківську діяльність" порушення є прямим наслідком особистих дій керівництва;

— внесення на розгляд Правління Національного банку України пропозицій щодо призначення тимчасової адміністрації для управління банком;

16) у разі потреби одержувати від банків необхідну інформацію на паперових та електронних носіях;

17) приймати рішення про визначення переліку банків, щодо яких рішення про реєстрацію змін до Статутів комерційних банків та рішення про погодження кандидатів на посади голів правління та, у разі необхідності, їх заступників, які вирішують

питання про здійснення банківських операцій, головних бухгалтерів та їх заступників, а також керівників служби внутрішнього аудиту банків приймаються регіональними управліннями Національного банку України, а також щодо визначення умов, за яких рішення про розширення комерційним банкам ліцензії на здійснення банківських операцій приймається регіональними управліннями Національного банку України;

18) приймати рішення про переведення комерційних банків у режим фінансового оздоровлення;

19) приймати рішення стосовно встановлення особливого режиму контролю за діяльністю комерційних банків з використанням спеціального програмного забезпечення “АРМ юридичної особи” (АРМ-Ю);

20) давати дозвіл на продаж або реорганізацію банку, що ліквідується.

Організаційною формою діяльності Комісії є засідання, які проводяться згідно з планом роботи один раз на місяць. За рішенням голови Комісії або його заступника можуть проводитися позачергові засідання. Про проведення чергового або позачергового засідання члени Комісії та запрошені особи мають бути повідомлені не пізніше ніж за три дні до початку засідання. Засідання веде голова Комісії, а у разі його відсутності — заступник голови Комісії.

Рішення Комісії приймаються на засіданнях простою більшістю голосів за наявності двох третин її членів. У разі однакової кількості голосів перевага надається рішенням, за яке проголосував голова Комісії. На засіданнях Комісії ведеться протокол. Рішення Комісії оформлюються на бланку Комісії та підписуються головою Комісії або його заступником.

За розпорядженням голови Комісії або його заступника Комісія може приймати рішення з окремих питань у робочому порядку шляхом підписання (візування) проекту рішення більшістю членів Комісії. Рішення Комісії вважається

прийнятим у робочому порядку, якщо його завізували не менше двох третин членів Комісії за умови обов'язкової наявності підписів членів Комісії, які порушили питання. Відповідальність за зміст і якість рішень, що приймаються в робочому порядку, несуть члени Комісії, які порушили питання.

Рішення Комісії, прийняті у межах її компетенції, є обов'язковими для виконання банками і банківськими установами, розташованими на території України.

Відповідно до Положення про філії (територіальні управління) Національного банку України, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 22.12.2000 № 495, основними функціями і правами територіальних управлінь у сфері банківського нагляду є:

1. Розгляд документів, поданих для реєстрації новостворених комерційних банків та видачі їм ліцензії на здійснення банківських операцій як у національній, так і в іноземній валюті, щодо їх відповідності чинному законодавству України та нормативно-правовим актам Національного банку. Підготовка висновків Національному банку про реєстрацію банків та можливість видачі їм ліцензії.

2. Розгляд документів, поданих для реєстрації, змін та доповнень, які вносяться до статутів банків, положень про філії банків та для розширення ліцензії на здійснення банківських операцій і прийняття відповідного рішення, якщо це в їх компетенції, або подання своїх висновків Національному банку.

3. Погодження кандидатур на посади голови правління, головного бухгалтера, керівника підрозділу внутрішнього аудиту банку, їх заступників та керівників відповідних структурних підрозділів комерційних банків або надання висновків про погодження зазначених кандидатур, якщо прийняття відповідного рішення належить до компетенції Національного банку відповідно до вимог нормативно-правових актів Національного банку.

4. Здійснення контролю за дотриманням банками ліцензійних вимог, згідно з якими їм була видана ліцензія на прове-

дення банківських операцій і за умови дотримання яких вони можуть розширити ліцензію.

5. Розгляд документів і прийняття рішень про реєстрацію філій та представництв комерційних банків, погодження дозволів на здійснення банківських операцій, що надані комерційними банками своїм філіям. Надання згоди, що оформлена відповідним чином, на відкриття філій і представництв комерційних банків на території інших держав відповідно до вимог, визначених відповідними нормативно-правовими актами Національного банку.

6. Здійснення контролю за дотриманням комерційними банками строків формування статутного капіталу, строків реєстрації відповідних змін до їх статутів, а також за дотриманням мінімального розміру статутного капіталу.

7. Аналіз квартальної звітності про двадцять найбільших акціонерів (учасників) банку.

8. Перевірка відповідності приміщень банківських установ чинним вимогам з технічного укріплення та організації схоронності цінностей і вжиття відповідних заходів щодо усунення банками виявлених недоліків.

9. Подання пропозицій Національному банку щодо зупинення (обмеження) дії ліцензії на здійснення окремих банківських операцій, відкликання ліцензії на здійснення банківських операцій з валютними цінностями або скасування рішення про зупинення (обмеження) дії ліцензії.

10. Здійснення контролю за дотриманням банками економічних нормативів, установлених Національним банком.

11. Здійснення контролю за формуванням і використанням комерційними банками резервів для відшкодування можливих втрат від кредитних операцій, дебіторської заборгованості та від операцій з цінними паперами.

12. Щомісячне здійснення комплексного аналізу основних показників діяльності кожного комерційного банку на визначеній території і складання відповідної аналітичної записки

з висвітленням тенденцій економічних процесів, а також порушень та їх причин.

13. Проведення всіх видів перевірок комерційних банків та банківських установ (комплексні або тематичні) на відповідній території, крім перевірок і ревізій фінансово-господарської діяльності. Визначення рейтингової оцінки за системою "CAMELS" та ступінь подальшого банківського нагляду.

14. За результатами виїзного інспектування комерційних банків аналіз і надання Національному банку інформації за фактами, що можуть свідчити про їх злочинну діяльність та інші правопорушення, скоєні працівниками комерційних банків, а також відповідно до чинного законодавства України і нормативно-правових актів Національного банку надання цієї інформації правоохоронним органам.

15. Контроль за діяльністю комерційних банків та їх установ на відповідній території незалежно від місцезнаходження головного банку, зокрема дотримання ними вимог нормативно-правових актів Національного банку, ефективності і раціонального використання всіх кредитних ресурсів на відповідній території.

16. Здійснення контролю за діяльністю банківських установ за межами України за місцезнаходженням головного банку на визначеній території.

17. Розроблення пропозиції щодо усунення недоліків у діяльності банків на основі аналізу відповідної звітності.

18. Вжиття своєчасних і адекватних заходів впливу до комерційних банків та їх керівників у зв'язку з порушенням ними банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку, проведенням ризикових операцій, що загрожує їх платоспроможності та інтересам вкладників і кредиторів у межах своєї компетенції, а також внесення відповідних пропозицій на розгляд Правління Національного банку і Комісії з питань нагляду та регулювання діяльності банків.

19. Здійснення контролю за виконанням банками та їх установами заходів попереднього реагування чи примусових заходів, що застосовуються згідно з результатами інспектування або перевірок.

20. Вжиття відповідних заходів для забезпечення платоспроможності та ліквідності банків і банківських установ, запобігання кризовим явищам в їх діяльності.

21. Порушення перед засновниками банків питання про скликання зборів учасників банків у разі виникнення загрози їх банкрутства та в інших випадках, пов'язаних із захистом інтересів вкладників і банків-кореспондентів.

22. Надання реєстраційних свідоцтв уповноваженим банкам України про відкриття прямих кореспондентських рахунків (ЛОРО, НОСТРО) у національній та іноземній валютах у банках-кореспондентах резидентів і нерезидентів, а також відкриття в банках України кореспондентських рахунків банкам резидентів і нерезидентів.

23. Здійснення контролю за роботою комерційних банків за кореспондентськими рахунками, що зареєстровані Національним банком.

24. Здійснення контролю за сплатою банками обов'язкових зборів до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

25. Проведення претензійно-позовної роботи щодо сплати комерційними банками штрафів.

26. Прийняття рішень про зупинення (обмеження) дії ліцензії на здійснення банком окремих банківських операцій та дострокове скасування рішення про зупинення (обмеження) дії ліцензії в межах своєї компетенції.

27. Контроль за виконанням комерційними банками вимог Національного банку щодо створення та діяльності служб внутрішнього аудиту, а в разі невиконання цих вимог застосовують до них відповідні заходи впливу.

28. Здійснення контролю за своєчасним укладенням договору (угоди) на проведення аудиторської перевірки річної фінансової звітності та отримання Національним банком від

комерційних банків аудиторських висновків і звітів незалежних аудиторських фірм за результатами здійснення аудиту.

29. Здійснення моніторингу за проблемними банками, процесом санації та реорганізації банків, роботою ліквідаційних комісій відповідно до Регламенту нагляду за проблемними банками з метою запобігання виникненню кризового стану, забезпечення захисту інтересів вкладників і кредиторів.

30. Розгляд програми фінансового оздоровлення проблемних банків, планів ліквідації, санації, реорганізації та підготовка висновків щодо їх ефективності й дотримання вимог, які висуваються до проблемних банків.

31. Здійснення контролю за діяльністю ліквідатора (ліквідаційної комісії) і надання пропозиції щодо усунення його в разі невідповідності роботи ліквідатора встановленим вимогам чинного законодавства та умовам договору або заміни членів ліквідаційної комісії.

32. Застосування до комерційних банків, що порушують вимоги формування резервів для відшкодування можливих втрат від кредитних операцій, дебіторської заборгованості та від операцій з цінними паперами, заходів впливу, передбачених нормативно-правовими актами Національного банку.

33. Розгляд пакетів документів, які подаються комерційними банками, щодо врахування залучених коштів на умовах субординованого боргу до капіталу банку і подання своїх пропозицій Комісії з питань нагляду та регулювання діяльності банків.

34. Збір та обробка статистичної звітності з питань нагляду та здійснення контролю за її достовірністю.

35. Погодження відкриття безбалансових установ банків.

36. Погодження статутів кредитних спілок з питань кредитування і розрахунків.

У територіальних управліннях Національного банку України Комісія з питань нагляду та регулювання діяльності банків створюється відповідно до наказу начальника регіонального

управління і є одним із рівнів системи банківського нагляду Національного банку України, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 17.11.97 № 380.

Комісія з питань нагляду і регулювання діяльності банків при територіальному управлінні Національного банку України здійснює свою діяльність на підставі затвердженого начальником територіального управління Положення про Комісію.

Політика банківського нагляду Національного банку України має комплексний, скоординований, зважений і послідовний характер, що дає змогу прогнозувати і своєчасно реагувати на зміни, які відбуваються у банках країни.

Слід зазначити, що є всі підстави вважати стратегічну мету служби банківського нагляду в Україні — повну відповідність Базельським принципам — цілком реальною.

1.4. Нормативні та економічні основи сучасного нагляду в Україні

Останнім часом Національним банком України активно вдосконалювалася нормативна база, впроваджувалися міжнародні підходи та стандарти щодо нагляду та регулювання комерційних банків, але основа стосовно організації залишається незмінною.

Слід зазначити, що *наглядові та регулюючі функції* Національний банк здійснює шляхом:

- вступного контролю, сутність якого полягає в отриманні банками та кредитними установами ліцензії на проведення банківських операцій;
- попереднього контролю, змістом якого є контроль за виконанням економічних нормативів, встановлення вимог до ведення справ банками чи іншими фінансово-кредитними установами з мінімальним ризиком, заборона або обмеження

здійснення ними окремих видів діяльності, застосування санкцій згідно з діючим законодавством;

- поточного контролю, який полягає у визначенні методів перевірки банків і розробленні заходів щодо поліпшення їх фінансового становища.

Вступний контроль

Вступний контроль здійснюється перед виконанням господарської операції, щоб запобігти нераціональним витратам і безгосподарності, незаконним діям і різним втратам.

У банківській системі вступний контроль запроваджується на етапі реєстрації та ліцензування банківської діяльності.

Вступний контроль починається з чіткого і вичерпного визначення вимог, необхідних для отримання установами банків ліцензії на проведення банківських операцій, а також визначення порядку та строку дії цієї процедури.

Вимоги вступного контролю стосуються:

- вступних умов щодо обсягу капіталу, джерел внесків до статутних фондів банків та складу їх учасників;
- кваліфікаційних і професійних якостей працівників вищої і середньої ланок управління банками;
- питання щодо іноземних акціонерів (учасників);
- відповідних технічних питань;
- умов, за яких Національний банк України відмовляє у наданні ліцензії на проведення банківських операцій;
- умов щодо виконання окремих банківських операцій.

Вступний контроль здійснює управління реєстрації і ліцензування банків, до функцій якого належать: реєстрація банків, представництв банків-нерезидентів, які створюються на території України; змін і доповнень, внесених банками до установчих документів; ведення Державної книги реєстрації

банків, валютних бірж та інших фінансово-кредитних установ; ліцензування банків, зареєстрованих Національним банком України; розширення або відкликання ліцензії на здійснення банківських операцій; підготовка нормативних актів з питань створення реєстрації і ліцензування банків та їх установ.

На рівні територіальних управлінь відділи банківського нагляду виконують такі функції: розгляд пакета документів та надання Національному банку України висновку про реєстрацію на території банків, реєстрація змін та доповнень до статутів комерційних банків, надання згоди на відкриття філій, здійснення контролю за дотриманням комерційними банками строків формування статутного капіталу, прийняття рішення щодо надання ліцензії на окремі банківські операції згідно з переліком банків або надання висновку щодо надання ліцензії інших банків, погодження дозволів на виконання банківських операцій філіям, розташованим на території, погодження та призначення на керівні посади банків та філій.

Створення та реєстрація банків в Україні відбувається згідно з "Положенням про порядок створення і Державної реєстрації банків, відкриття їх філій, представництв, відділень", затвердженим постановою Правління Національного банку України від 31 серпня 2001 р. за № 375. Цим Положенням встановлюється також мінімальний розмір статутного капіталу на момент реєстрації банку.

Реєстрація банків здійснюється Національним банком шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру банків, після чого банк набуває статусу юридичної особи.

Ліцензування банків, як і реєстрація банків, є найважливішою функцією банківського нагляду. Ліцензування покликане обмежувати або розширювати банківську діяльність згідно з вимогами чинного законодавства та нормативних актів Національного банку України. Ліцензування полягає в наданні банкам офіційного дозволу на здійснення певних банківських операцій.

Національний банк визначає порядок надання ліцензії банкам відповідно до ст. 19 Закону України “Про банки і банківську діяльність”, “Положення про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 17.07.2001 № 275.

Мета ліцензування — допущення на ринок банківських послуг України комерційних банків та банківських установ, умови діяльності яких відповідають вимогам і не загрожують інтересам їхніх клієнтів.

Сьогодні рівень розвитку банківської системи в Україні говорить про те, що настав час переходу кількісних показників у якісні. Для банківської системи України характерні не проблеми розвитку банківської системи в цілому і нарощування її мережі, а проблеми стійкості і надійності банків. Тому ліцензійні вимоги та вимоги до рівня регулятивного капіталу і є тими обмежуючими важелями, що не дозволяють проникати на цей ринок фінансово нестійким банкам, які можуть нанести матеріальний збиток засновникам і вкладникам банків. Про адекватність цієї політики свідчить зростання рівня довіри до банків з боку вкладників.

Банк має право здійснювати банківську діяльність лише після отримання банківської ліцензії.

Зупинення дії ліцензії на здійснення окремих банківських операцій або відкликання ліцензії на здійснення всіх банківських операцій є крайнім заходом Національного банку України. До його застосування Національний банк України використовує інші заходи застережливого характеру відповідно до Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 28.08.2001 № 369, та Положення про порядок накладення адміністративних штрафів, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 29.12.2001 № 563.

Попередній контроль

Попередній контроль запроваджується з метою захисту інтересів вкладників та кредиторів і забезпечення фінансової надійності банків відповідно до Законів України “Про банки і банківську діяльність” та “Про Національний банк України”. У рамках цього виду контролю Національний банк встановлює для всіх комерційних банків такі обов’язкові економічні нормативи:

а) нормативи капіталу:

- мінімального розміру регулятивного капіталу;
- адекватність регулятивного капіталу;
- адекватність основного капіталу;

б) нормативи ліквідності:

- миттєва ліквідність;
- поточна ліквідність;
- короткострокова ліквідність;

в) нормативи кредитного ризику:

- максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента;
 - великих кредитних ризиків;
 - максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру;
 - максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам;

г) нормативи інвестування:

- інвестування в цінні папери окремо за кожною установою;
- загальної суми інвестування;

д) норматив ризику загальної відкритої (довгої / короткої) валютної позиції банку.

Граничні рівні зазначених нормативів та методика їх розрахунків регламентуються Інструкцією про порядок регулювання діяльності комерційних банків, затвердженою постановою Правління Національного банку України від 28.08.2001 № 368, яка введена в дію з 1 січня 2002 р. Ця Інструкція введена з метою забезпечення стабільної діяльності банків та своєчасного виконання ними зобов'язань перед вкладниками, а також запобігання неправильному розподілу ресурсів і втраті капіталу через ризики, притаманні банківській діяльності.

Інструкція розроблена відповідно до загальноприйнятих у міжнародній практиці принципів і стандартів на основі вимог Базельського комітету.

За порушення комерційними банками економічних нормативів диференційовано застосовуються заходи впливу згідно зі ст. 73 Закону України "Про банки і банківську діяльність" та з Положенням про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства, затвердженим постановою Правління Національного банку України від 28.08.2001 № 369.

Для здійснення моніторингу діяльності комерційних банків Національний банк України, включаючи територіальні управління, проводить щомісячний аналіз їхньої діяльності. Основні дані для проведення аналізу містяться в обов'язкових формах звітності комерційних банків.

Форми звітності банків поділяються на щоденні, щомісячні та кварталні.

Порядок складання та подання щоденних і щомісячних форм банківської звітності наведено в Правилах організації фінансової та статистичної звітності банків України, затверджених постановою Правління Національного банку України від 12.12.97 № 436.

Перелік форм звітності, строки їх подання до територіальних управлінь НБУ та строки подання звітності територіальни-

ми управліннями до Генерального департаменту банківського нагляду визначається Інструкцією про порядок регулювання діяльності комерційних банків, затвердженою постановою Правління Національного банку України від 28.08.2001 № 368.

Крім того, до Національного банку України щомісяця подаються результати економічного аналізу діяльності кожного комерційного банку та висновки, які містять:

- загальну оцінку фінансового стану банку;
- оцінку дотримання банком економічних нормативів;
- відомості про суми нарахованих, стягнутих або нестягнутих штрафів у разі порушення банком економічних нормативів;
- відомості про наявність на розгляді територіального управління Національного банку України документів банку на збільшення статутного фонду;
- аргументовані пропозиції територіального управління щодо подальшої діяльності банку (загальний режим роботи, режим фінансового оздоровлення, пропозиції щодо скасування режиму фінансового оздоровлення, припинення діяльності або ліквідації банку);
- основні відомості про проведені перевірки діяльності банку, а також інформацію про те, чи порушено проти банку або його керівників і основних акціонерів справи правоохоронними органами, судовими та арбітражними інстанціями.

Поточний контроль

Поточний контроль здійснюються з метою визначення ризиків, притаманних банку, рівня безпеки і стабільності його операцій, достовірності звітності банку і дотримання банком законодавства України про банки і банківську діяльність, а також нормативно-правових актів Національного банку.

Стан банківської діяльності як об'єкта управління визначається:

- видами активних операцій (напрямами розміщення коштів банку) та їхньою структурою;
- видами пасивних операцій (джерел коштів банку) та їхньою структурою;
- підходами до управління капіталом та капіталізації банку;
- ліквідністю банку та ліквідністю балансу банку;
- збалансованістю між витратами та доходами, а як наслідок — прибутковістю банку;
- рівнем адміністративно-господарського, фінансового і стратегічного управління (менеджменту).

Необхідно зазначити, що діяльність комерційних банків пов'язана із загальним станом національної економіки, діяльністю людей і здійснюється в умовах коливань рівня пропозиції та попиту на банківські послуги, конкуренції, наявності різноманітних ризиків тощо.

Для узагальнення результатів перевірок використовується рейтингова оцінка банків. В Україні використовується система рейтингової оцінки CAMELS, розроблена американськими економістами та впроваджена за допомогою консультантів з питань банківського нагляду Varents Group inc./ USAID. Впровадження зазначеної системи розпочалося в 1996 р., а з 1998 р. вона застосовується для аналізу всіх банків України.

Види перевірок, порядок їх планування, періодичність і порядок проведення, права та обов'язки інспекторів регламентує Положення про планування та порядок проведення інспекційних перевірок, затверджене Постановою Правління НБУ від 17.07.2001 № 276.

Система рейтингу банків включає визначення таких понять:

- якість капіталу (*K*) — оцінка розміру капіталу банку щодо його достатності для захисту інтересів вкладників та підтримання платоспроможності;
- якість активів (*A*) — можливість забезпечення повернення активів;
- якість управління, менеджмент (*M*) — оцінка методів управління банком з погляду ефективності його діяльності, розпорядку праці, методів контролю за дотриманням нормативних актів та чинного законодавства;
- доходів (*E*) — достатність доходів банку для його подальшого розвитку;
- ліквідність (*L*) — можливість банку виконувати як звичні, так і непередбачувані зобов'язання;
- чутливість до ризику (*S*).

Нагляд за діяльністю банків, оснований на оцінках ризиків, тобто рейтингова система CAMELS, полягає у визначенні загального стану банку на підставі єдиних критеріїв, які охоплюють з усіх боків діяльність банку. Така єдина система рейтингу допомагає визначити ті банки, в яких фінансовий стан, операції або менеджмент мають недоліки, що можуть призвести до банкрутства та вимагають особливої уваги з боку органів нагляду і, за необхідності, втручання Національного банку України для вирішення найбільш гострих проблем.

Єдина система рейтингу дає змогу Національному банку України скласти загальне уявлення про стан та стабільність банківської системи. Така оцінка системного ризику дає можливість визначити пріоритети, а також методи нагляду та потребу в ресурсах для здійснення належного контролю за банківською системою.

Після закінчення проведення всіх перевірок, що здійснюються силами служб банківського нагляду Національного бан-

ку України, складається звіт про інспектування в цілому по системі банку за наведеним офіційним форматом, в якому визначаються всі складові комплексного рейтингу.

Рейтинг є власністю Національного банку України і призначений тільки для внутрішнього використання, він не підлягає опублікуванню в засобах масової інформації.

Єдина система рейтингу вимагає, щоб на основі її шести основних компонентів був визначений цифровий рейтинг кожного банку. Кожний компонент системи оцінюється за п'ятибальною шкалою, де "1" є найвищою оцінкою, а "5" — найнижчою. На підставі оцінок усіх компонентів за п'ятибальною шкалою складається зведений рейтинг. Усі фактори, за якими визначається рейтинг складових систем, враховуються під час визначення комплексної рейтингової оцінки.

Оскільки визначення комплексної рейтингової оцінки є суб'єктивним процесом, воно має бути добре обґрунтованим та спиратись на переконливі аргументи. Не може бути ніяких часткових або проміжних комплексних рейтингів. Комплексний рейтинг не може бути середнім арифметичним складових рейтингової системи.

Банки, які отримали комплексну рейтингову оцінку "4" або "5", мають серйозні проблеми і потребують ретельного нагляду та спеціальних оздоровчих заходів.

Банки, які отримали рейтингову оцінку "3", мають недоліки, і якщо ці недоліки не будуть виправлені за потрібний для цього час, то вони можуть призвести до значних проблем, пов'язаних із платоспроможністю та ліквідністю.

Банки, які мають зведений рейтинг "1" або "2", є надійними за всіма показниками. Ступінь нагляду за такими банками мінімальний.

Для визначення комплексної рейтингової оцінки банків, які мають систему філій, територіальні управління Національного банку України використовують також матеріали перевірок установ банку, які розташовані в інших регіонах. Довід-

ки перевірок надсилаються до територіальних управлінь за місцем розташування банку — юридичної особи.

У разі порушення банками банківського законодавства та нормативних актів Національного банку України, зокрема встановлених економічних нормативів, порядку, строків і технологій виконання банківських операцій, неподання звітності або подання недостовірної звітності, створення загрозової для інтересів вкладників та кредиторів ситуації, Національний банк України застосовує адекватні допущеному порушенню заходи впливу.

Слід виділити й інші форми контролю, які здійснює Національний банк України.

Особливий контроль. Для введення щоденного контролю за діяльністю банків і виконанням ними вимог Національного банку щодо усунення допущених порушень може встановлюватися особливий режим контролю за їх діяльністю. Особливий режим контролю є додатковим інструментом банківського нагляду, що використовується, як правило, одночасно із застосуванням заходів впливу, що встановлені ст. 73 Закону України “Про банки і банківську діяльність”, у разі виникнення в банку некерованої ситуації, а саме:

- невиконання керівниками банку вимог Національного банку щодо усунення виявлених порушень;
- відсторонення керівників банків від посади;
- виявлення за результатами безвиїзного нагляду або інспекційної перевірки фактів проведення банком операцій з високим рівнем ризику, порушень банківського законодавства, а також одержання доходів з порушенням вимог чинного законодавства, навіть якщо ці порушення не призвели до погіршення фінансового стану банку;
- виникнення реальної загрози невиконання банком своїх зобов’язань перед клієнтами і кредиторами;
- потреба в посиленому контролі за діяльністю банку з метою уникнення можливості невиконання банком своїх зо-

бов'язань перед клієнтами та кредиторами до часу прийняття Національним банком рішення про призначення тимчасової адміністрації або про відкликання ліцензії та ініціювання процедури ліквідації.

Рішення про встановлення особливого режиму контролю приймається Комісією Національного банку з питань нагляду та регулювання діяльності банків (далі — Комісія Національного банку) чи заступником Голови Національного банку (куратором служби банківського нагляду) або у виняткових випадках на строк до одного місяця для подальшого вирішення питання щодо діяльності банку — Комісією при територіальному управлінні Національного банку з питань нагляду та регулювання діяльності банків (далі — Комісія Національного банку при територіальному управлінні) з повідомленням про це Генерального департаменту банківського нагляду Національного банку протягом трьох робочих днів.

У разі встановлення особливого режиму контролю запроваджується проведення всіх початкових платежів від банку через відповідальних виконавців територіального управління Національного банку з використанням спеціального програмного забезпечення “АРМ юридичної особи” (АРМ-Ю) відповідно до пункту 4.9 глави I Інструкції про міжбанківські розрахунки в Україні, затвердженої постановою Правління Національного банку України від 27.12.99 № 621 (зі змінами).

Крім того, банку забороняється безпосередній зв'язок з територіальними розрахунковими палатами для здійснення міжбанківських розрахунків. Цей зв'язок здійснюється лише через територіальне управління Національного банку.

Якщо банк має філії, яким відкриті кореспондентські рахунки в територіальних управліннях Національного банку, то особливий режим контролю одночасно встановлюється і для всіх філій.

Під методами банківського нагляду розуміються прийоми і способи його здійснення. Оскільки за своєю суттю банків-

ський нагляд є контролем, то під час його здійснення використовуються загальноприйняті методи контролю, основними з яких є спостереження, перевірка, обстеження й аналіз.

Спостереження передбачає загальне ознайомлення зі станом діяльності об'єкта контролю, тобто відповідної банківської установи.

Перевірка стосується основних питань банківської діяльності і проводиться на місці з використанням балансових, звітних та інших документів. У сфері банківського нагляду цей метод отримав назву "інспектування". За способом призначення інспектування може бути плановим або позаплановим.

Обстеження проводиться щодо окремих сторін діяльності і спирається на більш широке коло показників, що й відрізняє його від перевірки.

Аналіз проводиться на базі різних видів звітності і відрізняється системним і пофакторним підходом, а також використанням таких аналітичних прийомів, як середні та відносні величини, групування, індексний метод і т. ін.

За об'єктом дослідження контроль поділяється на документальний і фактичний.

Документальний контроль включає в себе такі методичні прийоми:

- формальну перевірку документації, спрямовану на встановлення правильності оформлення документів, що підлягають контролю;
- арифметичну перевірку документації, яка полягає в оцінюванні правильності підрахунків у документі;
- юридичне (нормативне) оцінювання документально оформлених банківських операцій, що має на меті визначити

відповідність відображених у документі операцій діючому законодавству або нормативно-правовим актам НБУ;

- логічну перевірку, яка представляє собою логічний контроль об'єктивної можливості документально оформлених банківських операцій;
- зустрічну перевірку, яка полягає у порівнянні первинних документів або облікових записів банківської установи, що перевіряється, з аналогічними даними контрагентів;
- деякі інші прийоми.

Фактичний контроль — це вивчення фактичного стану об'єктів, що перевіряються (наприклад перевірка наявності готівки у касі банку).

Контрольні запитання і завдання

1. *У чому полягає економічна сутність та зміст банківського нагляду?*
2. *Визначте основну мету і завдання банківського регулювання і нагляду.*
3. *Дайте характеристику систем організації банківського нагляду в країнах світу.*
4. *Які основні принципи організації банківського нагляду?*
5. *Охарактеризуйте організаційну структуру банківського нагляду в системі Національного банку України.*
6. *У чому полягає сутність індикативного та адміністративного регулювання банківської діяльності?*
7. *Що відносять до основних функцій комісії Національного банку України з питань нагляду та регулювання діяльності банків?*
8. *Які є форми проведення банківського нагляду?*
9. *Дайте характеристику методам проведення банківського нагляду.*

Розділ 2

БАНКІВСЬКЕ РЕГУЛЮВАННЯ І БАНКІВСЬКИЙ НАГЛЯД В УКРАЇНІ

2.1. Реєстрація банків і ліцензування банківської діяльності

Реєстрація банків і ліцензування банківської діяльності передбачає проведення національним банком України вступного контролю.

Суб'єктами проведення вступного контролю виступають:

1. Територіальні управління Національного банку України.
2. Департамент реєстрації і ліцензування Генерального департаменту банківського нагляду.

Нормативною базою для проведення вступного контролю є:

1. Глава 3 Закону України “Про банки і банківську діяльність”.

2. Положення про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій, затверджене постановою правління національного банку України від 17.07.2001 № 275.

3. Положення про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їх філій, представництв, відділень, затверджене Постановою правління національного банку України від 31.08.2001 № 375.

4. Правила реєстрації кореспондентських рахунків банків Національним банком України, затверджені Постановою Правління національного банку від 15.08.2001 № 343.

Державна реєстрація банків здійснюється Національним банком України відповідно до вищезазначеного Закону та нормативно-правових актів Національного банку України. Уповноважені засновниками банку особи подають Національному банку України для державної реєстрації необхідні документи, передбачені вищезазначеним Законом України.

Реєстрація банків здійснюється Національним банком України шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру банків, після чого набуває статусу юридичної особи.

Банки можуть створюватися у формі акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, кооперативного банку.

Банки поділяються на:

1) *універсальні*, які здійснюють увесь перелік банківських операцій, що підлягають ліцензуванню;

2) *спеціалізовані*, які набувають зазначеного статусу (крім ощадного) у разі, якщо більше 50 % його активів є активами одного типу. Серед них виділяють:

- ощадні, якщо більше 50 % його пасивів є вкладними операціями фізичних осіб;
- інвестиційні, якщо емісія та розміщення цінних паперів здійснюється за рахунок грошових коштів приватних інвесторів;

- іпотечні, якщо активи розміщені під заставу землі чи нерухомого майна;
- розрахункові (клірингові), якщо активи розміщуються на клірингових рахунках.

Слід зазначити, що **державні банки** створюються за рішенням Кабінету Міністрів України після отримання позитивного висновку Національного банку України про намір заснування державного банку, який надається на підставі отриманої інформації про: розмір статутного капіталу державного банку на час його реєстрації, строки та джерела формування, що підтверджуються, у тому числі Законом про Державний бюджет на відповідний рік, статтею витрат; перелік банківських та інших операцій; бізнес-план, що визначає види діяльності, які державний банк планує здійснювати на поточний рік, з обґрунтуванням їх економічного ефекту; стратегію банку на наступні три роки.

Місцевий кооперативний банк створюється юридичними і фізичними особами відповідно до вимог Закону про кооперацію. Мінімальна кількість учасників банку має бути не меншою, ніж 50 осіб, кожна з яких, незалежно від розміру своєї участі в капіталі банку, має право одного голосу. Клієнтами кооперативного банку можуть бути тільки його учасники.

Відносно **мінімального розміру статутного капіталу** на момент реєстрації банку встановлено певні критерії:

- для місцевих кооперативних банків, що діють у межах однієї області, — 1 млн євро;
- для регіональних банків, у тому числі ощадних та іпотечних, — 3 млн євро;
- для міжрегіональних банків, у тому числі інвестиційних, розрахункових, іпотечних, центрального кооперативного, — 5 млн євро.

Кошти для формування статутного капіталу новостворюваного банку акумулюються учасниками банку на накопичувальному рахунку, що відкривається в територіальному управлінні Національного банку за місцем створення банку. Для цього у тижневий строк, починаючи з дати подання документів, подається заява про відкриття накопичувального рахунка для формування статутного капіталу. До часу внесення коштів для формування статутного капіталу на накопичувальний рахунок ці кошти можуть акумулюватися на поточному рахунку в будь-якому банку-резиденті на підставі відповідного рішення установчих зборів.

На *першій стадії* при реєстрації банків здійснюється перевірка комплектності документів, які мають бути подані до територіального управління Національного банку України за місцем створення банку.

Документи, що подаються для реєстрації банківської установи:

1. Заява про реєстрацію банку за підписом уповноваженої особи.

2. Установчий договір, підписаний засновниками банку та засвідчений відбитком їхньої печатки. Підписи фізичних осіб — засновників засвідчуються в нотаріальному порядку. При цьому при реєстрації державного або кооперативного банків установчий договір не подається.

3. Статут банку, затверджений установчими зборами і підписаний головою правління банку.

4. Протокол установчих зборів, підписаний головою та секретарем зборів, у якому зазначаються місце та дата проведення зборів, їх правомочність, порядок денний, порядок голосування.

• 5. Бізнес-план, що визначає:

• види діяльності, які планує здійснювати банк, їх економічну доцільність на поточний рік та стратегію на наступні три роки;

- мету створення банку;
- коло клієнтів, яких банк має намір залучити з метою обслуговування;
- розрахунок прибутковості всієї діяльності банку та кожного виду діяльності окремо на кінець перших трьох фінансових років;
- прогнозний розрахунковий баланс і розрахунок звіту про фінансові результати банку на кінець кожного фінансового року;
- економічне обґрунтування прогнозних показників розрахункового балансу і розрахунку звіту про фінансові результати;
- опис та відомості про управлінську та організаційну структуру банку.

6. Відомості про склад спостережної ради, правління, ревізійної комісії.

7. Документи, що надають можливість зробити висновки про бездоганну репутацію голови, його заступників та членів спостережної ради банку.

8. Копія звіту про результати підписки на акції.

9. Угода про передання приміщення у власність для розміщення банку або договір оренди приміщення на строк не менше ніж п'ять років.

10. Копії платіжних документів про здійснення юридичними та фізичними особами — учасниками банку сплати внесків до статутного капіталу.

11. Висновок аудиторської фірми, складений за підсумками проведеної за станом на конкретну дату перевірки фінансової звітності юридичних осіб — учасників банку, незалежно від їх організаційно-правової форми та форми власності.

12. Фізичні особи — учасники банку, які вносять кошти до статутного капіталу банку в розмірі, що перевищує 200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, установлених на день сплати коштів, для підтвердження наявності в них доходів, яких достатньо для внесення коштів до статутного

капіталу банку, подають довідку Державної податкової адміністрації України про їх доходи або довідки про одержані за місцем основної роботи доходи.

13. Нотаріально засвідчені установчі документи учасників банку та копію свідоцтва про державну реєстрацію.

14. Копія Державної комісії з цінних паперів і фондового ринку на здійснення діяльності зберігача або торговця цінними паперами акціонерів, учасників банку.

15. Копія рішення Антимонопольного комітету України про надання згоди на створення відповідного банку.

16. Документи, що підтверджують ділову репутацію юридичних осіб — учасників банку (крім місцевого кооперативного банку), які мають істотну участь.

17. Копії установчих документів власників істотної участі в юридичній особі — учаснику, який матиме істотну участь у банку, засвідчені в нотаріальному порядку; висновки аудиторської фірми про його фінансовий стан, бухгалтерська і фінансова звітність за останні чотири звітних періоди.

18. Анкету, заповнену фізичною особою, яка має істотну участь в юридичній особі — учаснику, який має істотну участь у банку.

19. Копію платіжного документа про внесення плати за державну реєстрацію банку.

Другою стадією вступного контролю на етапі реєстрації банку є опрацювання наданого пакета документів відповідно до завдань цього виду контролю.

Оцінка відповідності установчих документів банку вимогам чинного законодавства України

Банки різних організаційно-правових форм створюються відповідно до Законів України “Про банки і банківську діяльність”, “Про господарські товариства”, чинного законодавства України про кооперацію та нормативно-правових актів

Національного банку України. Згідно з вимогами чинного законодавства до установчих документів можна віднести статут, установчий договір та протокол установчих зборів. Вимоги до форми і змісту зазначених документів викладено у Положенні про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їх філій, представництв, відділень, затвердженому постановою Правління Національного банку України від 31.08.2001 № 375. Документи, що подаються до Національного банку відповідно до Положення, мають бути викладені українською мовою. Документи не повинні містити виправлень і неточностей.

Установчий договір має бути підписаний засновниками (учасниками) банку та засвідчений відбитком їх печатки. Підписи фізичних осіб — засновників (учасників) засвідчуються в нотаріальному порядку.

Для реєстрації державного та кооперативного банків установчий договір не подається.

В установчому договорі зазначаються:

- організаційно-правова форма;
- напрями діяльності та спеціалізація (у разі її наявності);
- мета діяльності;
- склад засновників (учасників), їх найменування та місцезнаходження (телефон, платіжні реквізити, паспортні дані фізичних осіб);
- склад та компетенція органів управління банку і порядок прийняття ними рішень, порядок внесення змін до установчих документів;
- особа, уповноважена укладати договори та діяти від імені засновників (учасників);
- розмір, порядок і строки формування статутного капіталу банку;
- відповідальність сторін за невиконання взятих на себе зобов'язань;

- порядок розподілу прибутків і покриття збитків банку;
- порядок реорганізації та ліквідації банку;
- кількість та розмір часток кожного з учасників і порядок внесення ними вкладів (для товариств з обмеженою відповідальністю).

Статут банку має бути затверджений установчими зборами (зборами учасників) і підписаний головою правління банку. Статут державного банку затверджується Постановою Кабінету Міністрів України і має відповідати вимогам Законів України “Про банки і банківську діяльність”, “Про господарські товариства” та інших законодавчих актів. У ньому зазначаються:

- повна і скорочена назва банку та його місцезнаходження. Назва банку має містити слово “банк”, а також вказівку про організаційно-правову форму банку. Не дозволяється використовувати для назви банку назву, що повторює вже існуючу назву іншого банку або вводить в оману щодо видів діяльності, які здійснює банк. Вживання в найменуванні банку слів “Україна”, “державний”, “центральний”, “національний” та похідних від них можливе лише за згодою Національного банку;
- організаційно-правова форма;
- перелік основних законів, на підставі яких створюється і діє банк;
- положення про те, що банк набуває статусу юридичної особи з часу реєстрації його Національним банком у Державному реєстрі банків;
- положення про те, що банк виконує вимоги нормативно-правових актів Національного банку, користується єдиними правилами бухгалтерського обліку в банках на базі комплексної автоматизації і комп’ютеризації, подає Національному банку звітність та інформацію в установлених ним обсягах і формах;
- напрями діяльності та спеціалізація (у разі її наявності);

• перелік видів діяльності, банківських та інших операцій, які має намір здійснювати банк на підставі банківської ліцензії та письмового дозволу Національного банку;

• порядок і строки формування статутного капіталу банку;

• кількість часток, паїв у статутному капіталі, розмір часток кожного з учасників (якщо банк створено як товариство з обмеженою відповідальністю, кооперативний банк). Статут банку, заснованого як акціонерне товариство, має містити також відомості про види акцій, що випускаються, їх номінальну вартість, форми випуску акцій (документарна чи бездокументарна), кількість акцій, що купуються засновниками й акціонерами, строк і порядок виплати частки прибутку (дивідендів), яка проводиться один раз на рік за підсумками року. Привілейовані акції не можуть бути випущені на суму, що перевищує 10 % статутного капіталу акціонерного товариства;

• розмір і порядок формування резервів та загальних фондів банку;

• порядок розподілу прибутків і покриття збитків;

• положення про аудиторську перевірку банку;

• положення про органи внутрішнього аудиту банку;

• положення про структуру управління банку, органи управління, їх компетенцію та порядок прийняття ними рішень, включаючи перелік питань, щодо яких потрібна одностайність або кваліфікована більшість голосів (загальні збори акціонерів, збори учасників банку, спостережна рада банку, правління (рада директорів) банку);

• положення про органи контролю за діяльністю банку, порядок їх діяльності (ревізійна комісія);

• порядок реорганізації або ліквідації банку відповідно до Закону;

• порядок внесення змін до статуту банку;

• інші положення, що не суперечать чинному законодавству України.

Протокол установчих зборів (зборів учасників), має бути підписаний головою та секретарем зборів, у якому зазначаються місце та дата проведення зборів, їх правомочність, порядок денний, порядок голосування. Протокол має містити: рішення про створення банку, прийняття статуту, обрання спостережної ради банку і ревізійної комісії, призначення голови правління (ради директорів), головного бухгалтера, членів правління банку (ради банку) та уповноваженої особи, відповідальної за реєстрацію банку в Національному банку, інші положення відповідно до чинного законодавства України.

У разі створення державного банку подається постанова Кабінету Міністрів України про створення державного банку.

Загальна оцінка фінансового стану, платоспроможності учасників банку і ділової репутації учасників банку, які мають істотну участь у банку, наявності власних коштів для внесення до статутного капіталу банку і підтвердження внесення на накопичувальний рахунок банку коштів до статутного капіталу кожним учасником у передбачених Законом розмірах

Оцінка фінансового стану, платоспроможності учасників банку, наявності власних коштів для внесення до статутного капіталу банку проводиться на основі вивчення і встановлення достовірності відповідних документів, зокрема:

а) копій платіжних документів про здійснення юридичними та фізичними особами — учасниками банку сплати внесків до статутного капіталу. Мінімальний розмір статутного капіталу (повністю сплачений та зареєстрований підписний капітал) на момент реєстрації банку не може бути меншим:

— для місцевих кооперативних банків, що діють у межах однієї області, — 1 млн євро;

— для банків, що здійснюють свою діяльність на території однієї області (далі — регіональні), у тому числі спеціалізованих ощадних та іпотечних банків, — 3 млн євро;

— для банків, що здійснюють свою діяльність на території всієї України (далі — міжрегіональні), у тому числі спеціалізованих інвестиційних, розрахункових (клірингових), ощадних та іпотечних, центрального кооперативного, — 5 млн євро. Формування статутного капіталу банку може здійснюватися виключно шляхом грошових внесків учасників;

б) висновку аудиторської фірми (аудитора), складеного за підсумками проведеної за станом на конкретну дату перевірки фінансової звітності юридичних осіб — учасників банку, незалежно від їх організаційно-правової форми та форми власності, які зобов'язані вести бухгалтерський облік і подавати фінансову звітність згідно з чинним законодавством України, щодо:

— достовірності звітності, що ґрунтується на підставі даних первинного бухгалтерського обліку, грошових документів, наявної готівки та цінних паперів тощо;

— повноти і відповідності чинному законодавству України та встановленим вимогам положень (стандартів) бухгалтерського обліку фінансово-господарської діяльності;

— наявності власних коштів (власного капіталу) у розмірі, який забезпечує 100 % виконання зобов'язань щодо формування статутного капіталу банку, або їх (його) відсутності на підставі розрахунку власних коштів (власного капіталу) юридичних осіб-учасників (за балансом);

— економічної оцінки фінансового стану та платоспроможності за останній рік і за станом на дату проведення аудиту на підставі розрахунку рекомендованих показників платоспроможності та фінансової стійкості учасників банку (резидентів України) (за балансом);

— фактичного виконання зобов'язань з формування статутного капіталу банку в грошовій формі на підставі даних платіжних документів, виписок з поточного рахунка тощо;

— будь-якої іншої інформації.

Інформація, що міститься у висновку аудиторської фірми (аудитора), складеному за підсумками проведеної перевірки

звітності юридичних осіб — учасників банку, може перевірятися підрозділами Національного банку на підставі даних звітності;

в) бухгалтерської і фінансової звітності юридичних осіб — учасників банку, які матимуть істотну участь у банку, за останні чотири звітних періоди (квартали), засвідчені підписами керівника та головного бухгалтера (за наявності посади), а також відбитком печатки юридичної особи:

— небанківських установ — за формою № 1 “Баланс”, яка передбачена Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 2 “Баланс”, затвердженим наказом Міністерства фінансів України від 31.03.99 № 87, за формою № 2 “Звіт про фінансові результати”, що передбачена Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 3 “Звіт про фінансові результати”, затвердженим наказом Міністерства фінансів України від 31.03.99 № 87, та за формою № 4 “Звіт про власний капітал”, яка передбачена Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 5 “Звіт про власний капітал”, затвердженим наказом Міністерства фінансів України від 31.03.99 № 87;

— банків — за формами 1-КБ та 2-КБ, затвердженими постановою Правління Національного банку “Про затвердження Правил організації фінансової та статистичної звітності банків України” від 12.12.97 р. № 436;

г) документів, поданих фізичними особами — учасниками банку, які вносять кошти до статутного капіталу банку в розмірі, що перевищує 200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, установлених на день сплати коштів, для підтвердження наявності в них доходів, яких достатньо для внесення коштів до статутного капіталу банку, зокрема:

— довідки Державної податкової адміністрації України про доходи за останній звітний період (рік);

— або довідки про одержані за місцем основної роботи доходи, засвідченої підписами керівника та головного бухгалтера (за наявності посади), а також відбитком печатки підприємства (установи, організації тощо), якщо особи одержують до-

ходи лише за місцем основної роботи і відповідно до Декрету Кабінету Міністрів України від 26.12.92 № 13—92 “Про прибутковий податок з громадян” не заповнюють декларацію про доходи;

— або нотаріально засвідчені копії відповідних угод, якщо фізичні особи вносять кошти до статутного капіталу банку, джерела походження яких підтверджуються надходженнями за угодами (дарування від юридичних та/або фізичних осіб, продажу нерухомості, транспортних засобів тощо), оформленими згідно з чинним законодавством України;

д) установчих документів учасників банку (нотаріально засвідчені копії);

е) копії свідоцтва про державну реєстрацію учасників, засвідченої в нотаріальному порядку;

є) копії ліцензії Державної комісії з цінних паперів і фондового ринку на здійснення діяльності зберігача або торговця цінними паперами засновників (акціонерів), учасників банку (якщо вони здійснюють таку діяльність).

Згідно із Законом України “Про банки і банківську діяльність” ділова репутація — це сукупність підтвердженої інформації про особу, що дає можливість зробити висновок про професійні та управлінські здібності такої особи, її порядності та відповідності її діяльності вимогам закону. Оцінка ділової репутації учасників банку, які мають істотну участь у банку, здійснюється на підставі інформації, що міститься у таких документах:

1) для юридичних осіб — учасників банку (крім місцевого кооперативного банку), які мають істотну участь, — анкети з інформацією про юридичну особу;

2) для фізичних осіб — учасників банку (крім місцевого кооперативного банку), які мають істотну участь у банку:

— анкети з інформацією про фізичну особу;

— довідки банків, у яких отримано кредити, про стан виконання зобов'язань щодо їх повернення;

— довідки органів внутрішніх справ про відсутність (наявність) судимості на території України.

Перевірка наявності приміщення, придатного для розміщення банку та будівництва касового вузла

Для перевірки наявності приміщення, придатного для розміщення банку та будівництва касового вузла, подається угода про передання приміщення у власність (шляхом дарування, продажу тощо) для розміщення банку за підписом уповноваженої за установчим договором особи або договір оренди приміщення на строк, не менше ніж п'ять років у разі його укладення. При цьому придатність приміщення оцінюється шляхом безпосереднього відвідання зазначеного приміщення працівниками територіального управління Національного банку.

Оцінка ділової репутації голови, його заступників та членів спостережної ради банку; голови, його заступників та членів правління (ради директорів) банку і головного бухгалтера та його заступників; професійної придатності голови, його заступників та членів правління (ради директорів) банку і головного бухгалтера та його заступників

Відповідно до вимог чинного законодавства особи, що є кандидатами на посади голови та його заступників, членів виконавчого органу (правління або ради директорів) і головного бухгалтера, його заступників, мають відповідати таким вимогам:

- наявність вищої економічної, юридичної освіти чи освіти в галузі управління — для голови та його заступників, членів правління (ради директорів), а також вищої економічної або бухгалтерської освіти — для головного бухгалтера та його заступників;

• стаж роботи голови, його заступників та членів правління (ради директорів) банку, головного бухгалтера та його заступників у банківській системі за відповідним фахом не менше ніж три роки, у тому числі для голови правління та головного бухгалтера на керівних посадах — не менше ніж рік;

• бездоганна ділова репутація;

• відсутність зауважень відповідного територіального управління Національного банку та фактів порушень банківського законодавства України і внутрішніх документів банку за час роботи в банківських установах.

Відомості про голову та його заступників, членів правління (ради директорів) банку, головного бухгалтера і його заступників та їх ділову репутацію подаються у вигляді:

• витягу з трудової книжки та копії диплома про освіту, засвідчених територіальним управлінням Національного банку за місцезнаходженням банку або в нотаріальному порядку;

• довідок банків, у яких отримано кредити, про стан виконання зобов'язань щодо їх повернення, надрукованих на офіційному бланку банку та засвідчених відбитком печатки банку;

• трьох рекомендацій від осіб, які працюють у банківській системі, кандидатури яких погоджувалися раніше Національним банком або його територіальними управліннями з метою їх погодження на відповідні посади в інших банках (у тому числі одна — за місцем попередньої роботи, якщо це банківська установа). Рекомендація оформляється на чистому аркуші паперу за підписом особи, яка рекомендує, що засвідчується службою кадрів банківської установи, в якій працює ця особа, та відбитком печатки установи. Рекомендація повинна містити відомості про ділову репутацію, управлінські та професійні якості кандидата;

• анкети за встановленою формою;

• інформації територіального управління Національного банку, що здійснює нагляд за діяльністю банківських установ,

у яких працювали зазначені особи, про відсутність у їх роботі зловживань та порушень законодавства України щодо банківської діяльності, нормативно-правових актів Національного банку і внутрішніх документів банку (якщо вони працювали в інших регіонах України);

- довідки органів внутрішніх справ про відсутність (наявність) судимості на території України.

У кожному конкретному випадку, якщо на посади голови та його заступників або членів правління (ради директорів), головного бухгалтера та його заступників призначаються іноземні громадяни, рішення про погодження рекомендованої засновниками кандидатури Національний банк приймає з урахуванням поданих документів (їх копій, засвідчених у встановленому порядку), що підтверджують наявність економічної освіти (не нижче ступеня магістра), стажу роботи на керівних посадах у банківській системі за відповідним фахом не менше трьох років та інформації Центрального банку або іншого органу відповідної держави, що здійснює контроль за діяльністю комерційних банків або комерційного банку, в якому працював кандидат, про відсутність у його роботі правопорушень. Крім того, уповноважена особа має подати до Національного банку документи, що підтверджують законність перебування таких іноземних громадян на території України, а у випадках, передбачених чинним законодавством України, — дозвіл на працевлаштування, виданий Державним центром зайнятості Міністерства праці та соціальної політики України або за його дорученням відповідними центрами зайнятості Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя, якщо інше не передбачене міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Керівниками банку не можуть бути особи, зазначені в частині третій ст. 23 Закону України “Про господарські товариства”. Зокрема, ними не можуть бути члени Кабінету Міністрів України, керівники центральних та інших органів виконав-

чої влади, військовослужбовці, посадові особи органів прокуратури, суду, державної безпеки, внутрішніх справ, арбітражного суду, державного нотаріату, а також посадові особи органів державної влади, крім випадків, коли державні службовці здійснюють функції з управління акціями (частками, паями), що належать державі, та представляють інтереси держави в раді товариства (спостережній раді) або ревізійній комісії товариства. Особи, яким суд заборонив займатися певною діяльністю, не можуть бути посадовими особами тих товариств, які здійснюють цей вид діяльності. Особи, які мають непогашену судимість за крадіжки, хабарництво та інші корисливі злочини, не можуть займати у товариствах керівні посади і посади, пов'язані з матеріальною відповідальністю.

До того ж, не можуть бути призначені на керівні посади в банках особи, визначені у підпункті "е" й абзаці першому цього підпункту пункту 3.1 Положення, які не мають бездоганної ділової репутації, професійних та управлінських здібностей і не відповідають вимогам Закону, в тому числі:

- які не виконали зобов'язань щодо оплати боргу стосовно будь-якого банку або іншої фізичної чи юридичної особи;
- такі незаконні дії яких у минулому призвели до банкрутства або ліквідації банку чи іншої юридичної особи;
- які були головами спостережних рад та правлінь (рад директорів), головними бухгалтерами банків, щодо яких прийнято рішення про банкрутство або ліквідацію;
- які перебувають у родинних зв'язках із членами спостережної ради банку (батьки, діти, рідні брати та сестри, подружжя);
- які були звільнені за вимогою Національного банку або притягалися до кримінальної відповідальності.

Оцінка ділової репутації голови, його заступників та членів спостережної ради банку робиться на підставі документів, що дають можливість зробити висновок про бездоганну ділову репутацію, у тому числі:

- довідок банків, у яких отримано кредити, про стан виконання зобов'язань щодо їх повернення;
- анкети згідно з наведеною вище формою;
- довідки органів внутрішніх справ про відсутність (наявність) судимості на території України.

На *третьій стадії* вступного контролю територіальне управління Національного банку за місцезнаходженням банку в місячний строк з дати отримання від банку повного пакета документів готує висновок про:

- загальну оцінку фінансового стану, платоспроможність учасників банку і ділову репутацію учасників банку, які матимуть істотну участь у банку, наявність власних коштів для внесення до статутного капіталу банку і підтвердження внесення на накопичувальний рахунок банку коштів до статутного капіталу кожним учасником у передбачених Законом розмірах;
- наявність приміщення, придатного для розміщення банку та будівництва касового вузла (перевіряється на місці);
- ділову репутацію голови, його заступників та членів спостережної ради банку; голови, його заступників та членів правління (ради директорів) банку і головного бухгалтера та його заступників;
- професійну придатність голови, його заступників та членів правління (ради директорів) банку і головного бухгалтера та його заступників;
- відповідність установчих документів банку вимогам чинного законодавства України.

На *четвертій стадії* вступного контролю повний пакет документів, передбачених Положенням, включаючи статут банку в чотирьох примірниках, а також висновок територіального управління Національного банку, до якого додається таблиця формування статутного капіталу банку, засвідчена підписами

керівних осіб (голова правління (ради директорів), головний бухгалтер) банку та підписом начальника відповідного територіального управління Національного банку, відбитком печатки територіального управління, подається до Національного банку.

Документи для реєстрації банку розглядаються Генеральним департаментом банківського нагляду та, у разі потреби, іншими департаментами і подаються Комісії з питань нагляду та регулювання діяльності банків Національного банку. При цьому Національний банк може вимагати від заявника виправлення недоліків у поданих документах.

До розгляду питання про реєстрацію банків на засіданні Правління Національного банку або на засіданні Комісії Національного банку кандидати на посади голови правління і головного бухгалтера банку проходять співбесіду з членами Комісії Національного банку. У разі відсутності осіб, які мають проводити співбесіду, їх замінюють особи, які тимчасово виконують їх службові обов'язки.

Комісія Національного банку приймає рішення про професійну придатність і ділову репутацію кандидатів на посади голови правління і головного бухгалтера з урахуванням загальної оцінки всіх поданих документів та ділових якостей рекомендованого кандидата.

Результати співбесіди враховуються під час розгляду питання щодо реєстрації банку. Висновок співбесіди додається до пакета документів з реєстрації банку.

Національний банк приймає рішення про державну реєстрацію банку або про відмову в державній реєстрації банку не пізніше ніж за три місяці з часу подання повного пакета документів. Рішення про державну реєстрацію банку з іноземним капіталом приймає Правління Національного банку, а про реєстрацію інших банків — Комісія Національного банку.

Протягом трьох робочих днів після прийняття Національним банком відповідного рішення банку видається свідоцтво про державну реєстрацію банку.

Реєстрація банку здійснюється шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру банків. Рішення про реєстрацію банку надсилається листом уповноваженій особі банку та територіальному управлінню Національного банку за місцезнаходженням банку за підписом директора Генерального департаменту банківського нагляду з доданням статуту зареєстрованого банку, титульна сторінка якого засвідчена підписом заступника Голови і відбитком печатки Національного банку (статут банку має бути прошитим і засвідченим на звороті відбитком печатки Управління справами Національного банку).

Національний банк може відмовити в державній реєстрації банку в разі:

- порушення порядку створення банку;
- невідповідності установчих документів, потрібних для реєстрації банку, чинному законодавству України;
- подання неповного пакета документів або невідповідності поданого пакета вимогам чинного законодавства України, в тому числі нормативно-правовим актам Національного банку;
- незадовільного фінансового стану принаймні одного із засновників, які мають істотну участь у банку;
- відсутності бездоганної ділової репутації принаймні одного із власників істотної участі в банку;
- професійної непридатності чи відсутності бездоганної ділової репутації голови та/або членів правління (ради директорів), головного бухгалтера банку.

Вступний контроль при відкритті філій і представництв банків

Відповідно до Закону України “Про банки і банківську діяльність” банки можуть відкривати філії та представництва. Відкриття цих відокремлених підрозділів здійснюється згідно з вимогами зазначеного Закону, Положення про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їх філій, представництв, відділень, затвердженого Постановою Правління Національного банку України від 31.08.2001 № 375, та внутрішньобанківських положень про філію і представництво (далі Положення). Реєстрація філій і представництв банків здійснюється шляхом внесення відповідної інформації до Державного реєстру банків.

Вступний контроль при відкритті філій банків

Філії банку діють від імені банку на підставі положення про філію і мають право здійснювати банківські та інші операції, передбачені положенням про філію, на підставі дозволу, наданого банком, у межах отриманих банком банківської ліцензії та письмового дозволу, за винятком операцій, для проведення та обліку яких у філії немає належних умов (у тому числі відповідного програмного забезпечення і приміщення, спеціального профільного банківського обладнання, комп’ютерної техніки, комунікаційних засобів, спеціалістів відповідної кваліфікації тощо) або яких філії не мають права здійснювати згідно з вимогами чинного законодавства України.

Керівник філії банку діє на підставі довіреності, виданої банком.

Банки можуть відкривати філії на території області за місцезнаходженням юридичної особи, якщо мінімальний

розмір регулятивного капіталу банку становить не менше 3 млн євро (за офіційним курсом гривні до іноземних валют, установленим Національним банком на дату прийняття рішення про відкриття філії), та на території всієї України, якщо мінімальний розмір регулятивного капіталу становить не менше 5 млн євро (за офіційним курсом гривні до іноземних валют, установленим Національним банком на дату прийняття рішення про відкриття філії) при дотриманні таких умов (п. 9.5 Положення):

а) строк роботи банку не менше одного року з часу отримання банківської ліцензії;

б) стан формування резервів банку відповідає вимогам чинних законодавчих актів України, в тому числі нормативно-правових актів Національного банку, статуту банку та відповідних внутрішньобанківських положень;

в) відрахування до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб здійснюється відповідно до вимог чинних законодавчих актів України та нормативно-правових актів Національного банку;

г) дотримання банком економічних нормативів і нормативу обов'язкового резервування протягом шести місяців, що передують його зверненню до Національного банку про відкриття філії;

д) наявність прибутку за даними річного звіту про фінансові результати, а також беззбиткова діяльність банку протягом шести місяців, що передують його зверненню до Національного банку;

е) відсутність фактів застосування до банку заходів впливу (крім письмового застереження) протягом останніх шести місяців, що передують його зверненню до Національного банку;

є) наявність технічних та інших належних умов (у тому числі відповідне програмне забезпечення і приміщення, спеціальне профільне банківське обладнання, комп'ютерна техніка, комунікаційні засоби, спеціалісти відповідної кваліфікації тощо), що відповідають вимогам чинних законодавчих актів

України та нормативно-правових актів Національного банку і потрібні для забезпечення функціонування філії, здійснення нею відповідних операцій та їх належного обліку.

Згідно із Законами України “Про банки і банківську діяльність” та “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” банк може виділяти філію на окремий баланс (відображення операцій філії здійснюється на окремому балансі) або відображати її операції на балансі банку. Банк може відображати операції філії на балансі іншої філії, яка виділена на окремий баланс, у разі місцезнаходження цих філій у межах однієї області. Форма організації обліку враховується при перевірці дотримання вказаних умов (п. 9.3 Положення).

Якщо філія виділяється на окремий баланс, то вона може самостійно брати участь у системі міжбанківських електронних розрахунків та мати окремий кореспондентський рахунок або працювати на єдиному кореспондентському рахунку з банком.

Якщо філія не виділяється на окремий баланс, то банк зобов'язаний забезпечити:

- щоденне формування операційної та звітної інформації в розрізі таких філій та доступ до такої інформації Національного банку;
- своєчасне, повне та достовірне відображення всіх операцій таких філій на балансі банку в день їх проведення;
- своєчасне складання первинних документів та реєстрів бухгалтерського обліку;
- дотримання вимог облікової політики банку, в тому числі процедури вивірення та контролю за звітністю, операціями такої філії;
- порядок формування та зберігання первинних документів, облікових реєстрів і звітів відповідно до вимог чинного зако-

нодавства України (у тому числі щодо правил та інструкцій з архівної справи) тощо.

Якщо в штатному розписі філії, що не виділена на окремий баланс, немає посади головного бухгалтера, то функції головного бухгалтера цієї філії покладаються на головного бухгалтера банку (або філії, що виділена на окремий баланс), про що має зазначатися в рішенні компетентного органу щодо створення такої філії. Відповідальність за організацію бухгалтерського обліку та забезпечення відображення всіх операцій філій у первинних документах, збереження протягом установленого строку оброблених документів, реєстрів бухгалтерського обліку та звітності несе керівник банку, який здійснює керівництво банком відповідно до чинного законодавства України та установчих документів.

Реєстрація філій банків здійснюється за рішенням територіального управління Національного банку за місцезнаходженням філії на підставі згоди територіального управління Національного банку за місцезнаходженням банку — юридичної особи або Генерального департаменту банківського нагляду Національного банку (щодо банків, кореспондентський рахунок яких відкрито в Операційному управлінні Національного банку).

У процесі здійснення процедури реєстрації філій відповідними підрозділами Національного банку здійснюється вступний контроль, який за своїм змістом багато в чому схожий зі вступним контролем при реєстрації банків і включає в себе чотири основні стадії.

На *першій стадії* територіальним управлінням НБУ за місцезнаходженням банку перевіряється комплектність пакета документів, що подаються для реєстрації філії (п. 9.7 Положення). Банк для отримання згоди на відкриття філії подає територіальному управлінню Національного банку за

місцезнаходженням банку чи Генеральному департаменту банківського нагляду (щодо банків, кореспондентський рахунок яких відкрито в Операційному управлінні Національного банку) такі документи (оригінал та копію):

а) клопотання банку про надання згоди на відкриття філії із зазначенням її місцезнаходження, основних видів діяльності, а також документальне підтвердження банку щодо дотримання умов пунктів 9.3 і 9.5 Положення. У клопотанні має зазначатись інформація про порядок відображення операцій філії (на окремому балансі чи на балансі банку/філії), внутрішньобанківський реєстраційний код та перелік операцій, що може здійснювати філія;

б) рішення компетентного органу банку про відкриття філії (протокол або витяг з протоколу, засвідчений відбитком печатки банку). Не приймається до розгляду рішення компетентного органу, прийняте більш ніж за один рік до подання клопотання;

в) затверджене компетентним органом та підписане головою правління (ради директорів) положення про філію у чотирьох примірниках;

г) письмовий дозвіл банку на право здійснення філією банківських та інших операцій;

д) відомості про кандидатів на посади керівника та головного бухгалтера (чи виконуючих їх обов'язки) філії разом із документами, зазначеними в підпункті "з" пункту 3.1 Положення. Якщо філія не виділяється на окремий баланс та не має у своєму штатному розписі окремої посади головного бухгалтера, то банк не подає зазначені відомості про головного бухгалтера філії, а подає рішення компетентного органу щодо покладання обов'язків головного бухгалтера філії на головного бухгалтера банку (або філії, що виділена на окремий баланс);

е) договір оренди приміщення (або користування), у якому розташовуватиметься філія, на строк не менше ніж 5 років або документальне підтвердження права власності банку на

це приміщення (свідоцтво про власність, цивільно-правові угоди, що підтверджують право власності).

Якщо філія відкривається за межами області місцезнаходження банку, то документи, зазначені у підпунктах “г”, “д”, “е” пункту 3.1, подаються банком до територіального управління Національного банку за місцезнаходженням філії після отримання повідомлення від Генерального департаменту банківського нагляду або територіального управління Національного банку за своїм місцезнаходженням про надання згоди на відкриття філії.

На *другій стадії* після отримання всіх потрібних документів територіальне управління Національного банку за місцезнаходженням банку (або Генеральний департамент банківського нагляду) перевіряє відповідність банку умовам, визначеним у пункті 9.5 Положення, та відповідність положення про філію законодавчим актам України, нормативно-правовим актам Національного банку та внутрішнім документам банку, що регламентують його діяльність та діяльність філії.

Якщо філія відкривається за межами області місцезнаходження банку, то територіальне управління Національного банку за місцезнаходженням банку (Генеральний департамент банківського нагляду) не пізніше ніж через 7 робочих днів після отримання клопотання банку про відкриття філії надсилає територіальному управлінню Національного банку за місцезнаходженням філії:

- висновок про відповідність банку умовам, зазначеним у пункті 9.5 Положення, та про згоду на відкриття банком філії;
- копії документів, зазначених у перелічених вище підпунктах “а”, “б”, та чотири примірники положення про філію, титульна сторінка якого з грифом “Узгоджено” засвідчується підписом начальника і відбитком печатки територіального управління Національного банку.

Про надання згоди на відкриття філії Генеральний департамент банківського нагляду або територіальне управління Національного банку за місцезнаходженням банку повідомляє банк листом. Банк після отримання цього повідомлення подає територіальному управлінню Національного банку за місцезнаходженням філії такі документи:

а) письмовий дозвіл банку на право здійснення філією банківських та інших операцій;

б) відомості про кандидатів на посади керівника та головного бухгалтера (чи виконуючих їх обов'язки) філії разом із документами, зазначеними в підпункті "з" пункту 3.1 Положення. Якщо філія не виділяється на окремий баланс та не має у своєму штатному розписі окремої посади головного бухгалтера, то банк не подає зазначені відомості про головного бухгалтера філії, а подає рішення компетентного органу щодо покладання обов'язків головного бухгалтера філії на головного бухгалтера банку (або філії, що виділена на окремий баланс);

в) договір оренди приміщення (або користування), у якому розташовуватиметься філія, на строк не менше ніж 5 років або документальне підтвердження права власності банку на це приміщення (свідоцтво про власність, цивільно-правові угоди, що підтверджують право власності).

Генеральний департамент банківського нагляду або територіальне управління Національного банку за місцезнаходженням банку можуть відмовити банку в наданні згоди на відкриття філії у разі недотримання умов, викладених у пункті 9.5, та поршення банком вимог, викладених у пункті 9.7 Положення.

На *третьій стадії* територіальне управління Національного банку за місцезнаходженням філії перевіряє на місці:

- відповідність технічного стану приміщення філії, у тому числі касового вузла, вимогам нормативно-правових актів Національного банку;

- відповідність організації охорони філії вимогам Інструкції про вимоги з організації охорони установ банків України, затвердженої постановою Правління Національного банку від 28.03.2001 № 134;

- наявність обладнання (у тому числі відповідне програмне забезпечення, спеціальне профільне банківське обладнання, приміщення, комп'ютерна техніка, комунікаційні засоби тощо), що відповідає вимогам чинних законодавчих актів України та нормативно-правових актів Національного банку та потрібне для забезпечення функціонування філії, проведення нею відповідних операцій і їх обліку, а також виконання вимог пункту 9.3 Положення.

Комісія при територіальному управлінні Національного банку за місцезнаходженням філії приймає рішення про професійну придатність та ділову репутацію кандидатів на посади керівника (виконуючого його обов'язки) та головного бухгалтера (виконуючого його обов'язки) філії з урахуванням загальної оцінки всіх поданих документів, передбачених підпунктом "з" пункту 3.1 Положення, результатів їх діяльності в інших установах банків та ділової репутації рекомендованого кандидата, а також щодо відповідності приміщення і обладнання філії.

І, нарешті, на *четвертій стадії* у разі дотримання банком умов, зазначених у пунктах 9.3 і 9.5 Положення, у разі відповідності положення про філію законодавчим актам України, нормативно-правовим актам Національного банку та внутрішнім документам банку, що регламентують його діяльність та діяльність філії, відповідності приміщення філії і касового вузла встановленим вимогам, а також професійної придатності та ділової репутації кандидатів на посади керівника (виконуючого його обов'язки) та головного бухгалтера (виконуючого його обов'язки) філії, територіальне управління Національного банку за місцезнаходженням філії протягом місяця з дня отри-

мання повного пакета документів приймає рішення про реєстрацію філії і повідомляє про прийняте рішення банк, територіальне управління Національного банку за місцезнаходженням банку та Національний банк спецзв'язком.

У повідомленні про прийняте рішення про реєстрацію філії зазначаються: повна та скорочена назви філії, відомості про кореспондентський рахунок (за самостійної участі філії в системі міжбанківських електронних розрахунків), місцезнаходження і телефони, прізвища керівника та головного бухгалтера, а також інформація про освіту і стаж роботи в банківській системі.

Разом із повідомленням про прийняте рішення територіальне управління Національного банку за місцезнаходженням філії надсилає на адресу Національного банку положення про філію у чотирьох примірниках. Титульна сторінка положення оформляється згідно з додатком 7 Положення та засвідчується підписом начальника управління і відбитком гербової печатки територіального управління Національного банку за місцезнаходженням філії. Також положення про філію прошивається і засвідчується на звороті відбитком печатки загального відділу територіального управління Національного банку за місцезнаходженням філії.

Філія вважається зареєстрованою після внесення відповідного запису до Державного реєстру банків. Про здійснення запису щодо реєстрації філії Національний банк повідомляє територіальне управління Національного банку за місцезнаходженням філії, територіальне управління Національного банку за місцезнаходженням банку і банк листом за підписом директора Генерального департаменту банківського нагляду з доданням положення про філію з реєстраційним номером, яке засвідчене підписом директора Департаменту реєстрації та ліцензування банків.

Національний банк може відмовити у наданні згоди на відкриття філії, якщо:

- подані документи не відповідають вимогам чинних законодавчих актів України і нормативно-правових актів Національного банку;
- технічний стан приміщення філії, її обладнання та організація охорони не відповідають вимогам нормативно-правових актів Національного банку, у тому числі у банку чи філії відсутні технічні та інші належні умови, визначені у пункті 9.5 Положення;
- запропоновані кандидатури керівника філії чи головного бухгалтера філії не відповідають вимогам Положення щодо професійної відповідності та ділової репутації;
- у банку-заявника виявлено фінансові або правові проблеми, що вказують на можливість негативних наслідків для клієнтів чи потенційних клієнтів банку в результаті відкриття філії.

Вступний контроль при відкритті представництв банків

На відміну від філії представництво банку діє на підставі окремого положення, не має права здійснювати банківську діяльність, виступає від імені банку і ним фінансується.

Для внесення до Державного реєстру банків інформації про відкриття представництва банк подає до територіального управління Національного банку за місцезнаходженням банку такі документи:

- клопотання банку про реєстрацію представництва;
- рішення компетентного органу банку (протокол, засвідчений відбитком печатки банку) про створення представництва банку, прийняте не раніше ніж за три місяці до часу звернення;
- положення про представництво, затверджене спостережною радою та підписане головою правління (ради директорів) у чотирьох примірниках;
- довіреність керівнику представництва здійснювати представницькі функції від імені банку.

Для реєстрації представництва банку-нерезидента уповноважена особа подає до Національного банку такі документи:

- клопотання про реєстрацію представництва, засвідчене підписом уповноваженої особи та відбитком печатки банку;
- витяг з банківського (торговельного) реєстру або інший офіційний документ, що підтверджує реєстрацію банку;
- положення про представництво в чотирьох примірниках;
- доручення іноземного банку керівникові представництва на право здійснення представницьких функцій. Зазначені документи, крім клопотання про реєстрацію представництва іноземного банку, подаються мовою оригіналу з перекладами на українську мову і засвідчуються в нотаріальному порядку. Копії документів мають бути засвідчені в нотаріальному порядку за місцем їх видачі. Документи мають бути легалізовані в консульських установах України (якщо інше не передбачено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України).

Вступний контроль при реєстрації представництв полягає у перевірці комплектності пакета зазначених документів, а також стану капіталізації банку. Якщо банк значно недокапіталізований або критично недокапіталізований, територіальне управління Національного банку відмовляє в реєстрації представництва. Рівень капіталу банків визначається згідно з Інструкцією про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затвердженою постановою Правління Національного банку України від 28.08.2001 № 368.

Реєстрація представництва здійснюється протягом десяти робочих днів з дня отримання всіх необхідних документів територіальним управлінням Національного банку за місцезнаходженням банку.

Повідомлення про реєстрацію представництва надсилається на адресу Генерального департаменту банківського нагляду, територіального управління Національного банку за місце-

знаходженням представництва та банку. Разом із повідомленням про прийняте рішення територіальне управління Національного банку за місцезнаходженням банку надсилає положення про представництво. Титульна сторінка положення засвідчується підписом начальника управління і відбитком гербової печатки територіального управління Національного банку за місцезнаходженням банку. Положення про представництво прошивається і засвідчується на звороті відбитком печатки загального відділу територіального управління Національного банку за місцезнаходженням банку. У повідомленні про реєстрацію представництва зазначаються повна і скорочена назви представництва, відомості про поточний рахунок, місцезнаходження, телефони, прізвище, ім'я та по батькові керівника представництва.

Представництво вважається зареєстрованим після внесення відповідного запису до Державного реєстру банків. Про здійснення запису щодо реєстрації представництва Генеральний департамент банківського нагляду повідомляє листом територіальне управління Національного банку за місцезнаходженням представництва, територіальне управління Національного банку за місцезнаходженням банку і банк.

Документи для реєстрації представництва іноземного банку розглядаються Генеральним департаментом банківського нагляду, Юридичним департаментом (у разі потреби — іншими департаментами) і подаються на розгляд Комісії Національного банку.

Після прийняття відповідного рішення представництву видається свідоцтво про державну реєстрацію. Рішення про реєстрацію представництва іноземного банку доводиться до відома банку листом за підписом заступника Голови Національного банку з доданням положення зареєстрованого представництва, титульна сторінка якого засвідчена підписом заступника Голови і відбитком печатки Національного банку. Положення прошивається і засвідчується на звороті відбитком печатки Управління справами Національного банку.

Про реєстрацію представництва банку-нерезидента Національний банк повідомляє також територіальне управління Національного банку за місцезнаходженням представництва.

Національний банк може відмовити в реєстрації представництва іноземного банку в разі:

- порушення порядку реєстрації;
- невідповідності поданих документів чинному законодавству України;
- недостовірності інформації або перевищення представництвом своїх повноважень (комерційна діяльність, виконання банківських операцій).

Вступний контроль при відкритті відділень банків

З метою поліпшення обслуговування клієнтів банк та його філія, що виділена на окремий баланс, можуть відкривати відділення. Філії, операції яких відображаються на балансі банку (або філії, що виділена на окремий баланс), не мають права відкривати відділення. Відділення, що відкриваються банком (філією), можуть розташовуватись у межах території області, що є підвідомчою територіальному управлінню Національного банку, яке здійснює нагляд за діяльністю банку чи філії відповідно.

Стадії вступного контролю при погодженні відкриття відділення за змістом практично відповідають стадіям вступного контролю при реєстрації філій.

На *першій стадії* територіальним управлінням Національного банку за місцезнаходженням банку (філії) здійснюється перевірка комплектності пакета відповідних документів. Для погодження відкриття відділення банк (філія) подає до відповідного територіального управління Національного банку за його/її місцезнаходженням такі документи:

а) клопотання про погодження відкриття відділення із зазначенням його місцезнаходження;

б) рішення компетентного органу банку про відкриття відділення, що дійсне протягом шести місяців з часу його прийняття та документальне підтвердження банку (філії) щодо дотримання умов пункту 10.2 Положення;

в) затвержене компетентним органом банку положення про відділення;

г) перелік операцій, які банк доручає виконувати відділенню;

д) внутрішньобанківський реєстраційний код відділення;

е) договір оренди на приміщення (або користування), в якому розташовуватиметься відділення, на строк не менше ніж три роки або документальне підтвердження права власності/ користування банку на це приміщення (свідоцтво про власність, цивільно-правові угоди, що підтверджують право власності);

є) відомості про відповідність технічного стану та організації охорони приміщення відділення вимогам чинних законодавчих актів України та нормативно-правових актів Національного банку;

ж) довіреність, видану банком керівнику відділення, та відомості про нього у вигляді витягу з трудової книжки та копії диплома про освіту, засвідчені в нотаріальному порядку.

На *другій стадії* після отримання всіх документів територіальне управління Національного банку за місцезнаходженням банку (філії) перевіряє дотримання ним умов, зазначених у пунктах 10.2—10.4 Положення, зокрема банк (філія) може відкривати відділення за таких умов:

а) строк роботи банку (філії) не менше одного року з часу отримання банківської ліцензії (для філії — письмового дозволу банку на здійснення філією банківських та інших операцій, погодженого Національним банком);

б) стан формування банком резервів на покриття можливих збитків за активними операціями відповідає вимогам

чинного законодавства України, в тому числі нормативно-правових актів Національного банку, статуту банку, внутрішньо-банківським положенням;

в) дотримання банком економічних нормативів і нормативів обов'язкового резервування протягом шести місяців, що передують його зверненню до Національного банку про відкриття відділення;

г) прибуткової діяльності банку (філії) протягом шести місяців, що передують зверненню до Національного банку про погодження відкриття відділення;

д) відсутність протягом шести місяців, що передують зверненню до Національного банку, фактів застосування до банку заходів впливу (крім письмового застереження) за порушення вимог чинного законодавства, допущені банком (філією);

е) наявність технічних та інших належних умов (у тому числі відповідне програмне забезпечення, приміщення, спеціальне профільне банківське та інше обладнання, комп'ютерна техніка, комунікаційні засоби, спеціалісти відповідної кваліфікації тощо), що відповідають вимогам чинних законодавчих актів України та нормативно-правових актів Національного банку та потрібні для забезпечення функціонування відділення, проведення відділенням відповідних операцій та їх обліку;

є) відсутність фінансових або правових проблем, що вказують на можливість негативних наслідків для клієнтів чи потенційних клієнтів банку в результаті відкриття відділення.

У разі відкриття відділення банк (філія) зобов'язаний забезпечити:

- щоденне формування операційної та звітної інформації в розрізі таких відділень та доступ до цієї інформації Національного банку;

- своєчасне, повне та достовірне відображення на балансі банку (філії) усіх операцій, що проводять відділення, у день їх проведення;

- своєчасне складання первинних документів та реєстрів бухгалтерського обліку;
- дотримання вимог облікової політики банку, в тому числі процедури вивірення та контролю звітності, операцій відділень;
- порядок формування та зберігання первинних документів, облікових реєстрів і звітів відповідно до вимог чинного законодавства України (у тому числі щодо правил та інструкцій з архівної справи).

Відповідальність за організацію бухгалтерського обліку та відображення всіх операцій відділення на балансі банку (філії), збереження протягом установленого строку оброблених документів, реєстрів бухгалтерського обліку та звітності несуть керівники банку та філії, які здійснюють керівництво банком (філією) відповідно до чинного законодавства України та установчих документів банку.

Відділення банку (філії) має право виконувати такі операції:

- ведення рахунків юридичних і фізичних осіб;
- приймання вкладів фізичних осіб;
- приймання готівкових коштів у фізичних осіб для здійснення комунальних та інших платежів і переказів;
- видача готівки фізичним особам за здійсненими переказами на їх ім'я;
- приймання грошового виторгу в юридичних осіб та підприємців;
- роздрібні операції з купівлі дорогоцінних металів у фізичних та юридичних осіб;
- неторговельні операції з валютними цінностями в частині готівкового обміну валют.

Керівник відділення діє на підставі довіреності, виданої банком.

Крім того, територіальне управління Національного банку за місцезнаходженням банку (філії) перевіряє на місці наявність за місцезнаходженням відділення приміщення, яке відповідає вимогам чинних законодавчих актів України та нормативно-правових актів Національного банку, відповідність організації охорони відділення вимогам Інструкції про вимоги з організації охорони установ банків України, затвердженої постановою Правління Національного банку від 28.03.2001 № 134, а також наявність та відповідність технічних та інших належних умов (у тому числі відповідне програмне забезпечення, приміщення, спеціальне профільне банківське та інше обладнання, комп'ютерна техніка, комунікаційні засоби, спеціалісти відповідної кваліфікації тощо), що мають відповідати вимогам чинних законодавчих актів України та нормативно-правових актів Національного банку та потрібні для забезпечення функціонування відділення, виконання відповідних операцій та їх обліку.

Територіальне управління Національного банку за місцезнаходженням банку (філії) також перевіряє відповідність кваліфікації кандидата на посаду керівника відділення таким вимогам:

- наявність вищої фінансово-економічної освіти;
- стаж роботи в банківській системі за відповідним фахом не менше ніж два роки.

На *третьій стадії* протягом п'ятнадцяти робочих днів з дня отримання повного пакета документів територіальне управління Національного банку приймає рішення про погодження (або відмову у погодженні) відкриття відділення. Таке рішення доводиться до банку (філії) протягом трьох робочих днів з часу його прийняття.

Ліцензування банківської діяльності

Ліцензування є одним з методів державного управління у сфері банківської діяльності, яке здійснюється Національним банком України. Відповідно до ст. 19 Закону України “Про банки і банківську діяльність” банк має право здійснювати банківську діяльність тільки після отримання банківської ліцензії. Банківська ліцензія надається Національним банком України на підставі клопотання банку за наявності документів, що підтверджують:

- наявність сплаченого та зареєстрованого підписного капіталу банку у розмірі, що встановлюється цим законом;
- забезпеченість банку належним банківським обладнанням, комп’ютерною технікою, програмним забезпеченням, приміщеннями відповідно до вимог НБУ;
- наявність як мінімум трьох осіб, призначених членами правління (ради директорів) банку, які мають відповідну освіту та досвід, необхідний для управління банком.

Національний банк України може відмовити у наданні ліцензії, якщо зазначені у ст. 19 умови не виконані банком протягом одного року з дати державної реєстрації банку. У такому разі реєстрація банку скасовується і банк ліквідується.

За своєю правовою сутністю ліцензія є документом, який засвідчує право її власника на провадження зазначеного в ньому виду діяльності протягом визначеного строку за умови виконання ліцензійних умов, тобто встановлених з урахуванням вимог законів організаційних, кваліфікаційних та інших спеціальних вимог, обов’язкових для виконання при провадженні видів діяльності, що підлягають ліцензуванню.

З погляду банківського нагляду, ліцензування банківської діяльності можна розглядати як один із видів вступного контролю, об’єктом якого є здатність банку здійснювати банківські

операції та угоди, передбачені банківською ліцензією або письмовим дозволом.

Порядок та умови видачі банкам і банківським корпораціям банківських ліцензій на здійснення банківських операцій та письмових дозволів на здійснення інших операцій, а також банківським корпораціям — ліцензій на виконання окремих операцій, визначається у Положенні про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій, затвердженому Постановою правління Національного банку України від 17.07.2001 № 275.

Банк має право здійснювати банківську діяльність тільки після отримання банківської ліцензії. Вимоги для отримання банківської ліцензії (дозволу) наведено у табл. 2.1.

Спеціальні вимоги Національного банку України для отримання письмового дозволу комерційними банками на виконання валютних операцій наведено у табл. 2.2.

У цілому ліцензування здійснюється у процесуальній формі, виходячи зі змісту вчинених дій та залежно від суб'єкта контролю, тому можна виділити три основні стадії процесу ліцензування.

Перша стадія включає в себе перевірку комплектності пакета документів, поданих банком для отримання ліцензії, або письмового дозволу, перевірку достовірності інформації, викладеної у документах, та дотримання банком відповідних ліцензійних умов. Всі перевірки на цій стадії здійснюються територіальним управлінням Національного банку України за місцезнаходженням банку, а їх результати відображаються у відповідному висновку.

Друга стадія включає в себе розгляд Генеральним департаментом банківського нагляду НБУ вищезгаданого пакета документів і висновку територіального управління НБУ щодо їх відпо-

Таблиця 2.1. Вимоги Національного банку України до ліцензування операцій банківських установ

Назва операції	Необхідний НБУ документ для здійснення операцій	Умови для отримання ліцензії (дозволу)
1	2	3
<p>1. Прийом вкладів від юридичних і фізичних осіб</p> <p>2. Відкриття і ведення поточних рахунків клієнтів і банків-кореспондентів, у тому числі переказ грошових коштів з цих рахунків за допомогою платіжних інструментів і зарахування коштів на них</p> <p>3. Розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах і на власний ризик</p>	<p>Банківська ліцензія, для отримання якої банк представляє в територіальне управління НБУ:</p> <ul style="list-style-type: none"> • клопотання; • інформацію про керівників банку; • відомості про забезпечення банку належним банківським обладнанням, комп'ютерною технікою, програмним забезпеченням і комунікаційними засобами для здійснення банківських операцій; • документ на право власності на приміщення або договір оренди на приміщення, в якому буде розміщуватися банк на термін не менше ніж 5 років; • відомості про відповідність технічного стану й організації охорони приміщень банку нормативним вимогам НБУ 	<ul style="list-style-type: none"> • Повна оплата зареєстрованого підписного капіталу банку; • забезпечення належним банківським обладнанням, комп'ютерною технікою, програмним забезпеченням і комунікаційними засобами, необхідним для здійснення банківських операцій, ведення бухгалтерського обліку і складання щоденного балансового звіту, а також якісного проведення розрахунків у системі електронних платежів НБУ; • наявність банківського приміщення, що відповідає нормативним вимогам; • наявність, як мінімум, трьох осіб, призначених членами правління (ради директорів) банку, що мають відповідну освіту і досвід, необхідні для управління банком

1	2	3
<p>1. Надання гарантій, поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі</p> <p>2. Факторингові операції</p> <p>3. Лізингові операції</p> <p>4. Зберігання цінностей і документів</p> <p>5. Випуск, купівля, продаж і обслуговування чеків, векселів та інших оборотних платіжних інструментів</p> <p>6. Випуск банківських платіжних карток і здійснення операцій з використанням цих карток</p> <p>7. Надання консультаційних та інформаційних послуг, що стосуються банківських операцій</p>	<p><i>Наявність банківської ліцензії без отримання письмового дозволу</i></p>	

1	2	3
<p>1. Операції з валютними цінностями</p> <p>2. Емісія власних цінних паперів</p> <p>3. Купівля і продаж цінних паперів за дорученнями клієнтів</p> <p>4. Здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені (включаючи андеррайтинг)</p> <p>5. Здійснення інвестицій у статутні фонди й акції інших юридичних осіб</p> <p>6. Перевезення валютних цінностей та інкасація грошей</p> <p>7. Довірче управління коштами і цінними паперами за договорами з юридичними і фізичними особами</p> <p>8. Депозитарна діяльність та діяльність зі ведення реєстру власників іменних цінних паперів</p>	<p>Наявність банківської ліцензії і письмового дозволу НБУ, для отримання якого банк представляє в територіальне управління НБУ:</p> <ul style="list-style-type: none"> • клопотання; • висновок незалежного аудитора про підтвердження відповідності рівня регулятивного капіталу банку встановленим вимогам НБУ; • бізнес-план і стратегію діяльності на майбутні три роки; • копію рішення Комісії НБУ (територіального управління) про погодження кандидатури на посаду керівника служби внутрішнього аудиту банку; • відомості про організаційну структуру підрозділів банку, які будуть здійснювати операції, їх підлеглість; • відповідні внутрішні положення банку, які регулюють виконання ним операцій 	<ul style="list-style-type: none"> • Наявність банківської ліцензії; • наявність регулятивного капіталу, який відповідає нормативним вимогам НБУ; • банк не є об'єктом застосування заходів впливу; • банк має достатні фінансові можливості для здійснення відповідних операцій; • наявність підрозділів, які будуть здійснювати відповідні операції згідно з представленим бізнес-планом, служби внутрішнього аудиту, а також підрозділів з питань аналізу та управління банківськими ризиками; • наявність керівників підрозділів банку, кандидатури яких відповідають кваліфікаційним вимогам НБУ; • наявність відповідних внутрішніх положень банку, які регулюють політику управління активами і пасивами, кредитну, інвестиційну, облікову політику банку

Таблиця 2.2. Спеціальні вимоги НБУ для отримання письмового дозволу комерційними банками на виконання валютних операцій

Назва валютних операцій	Вимоги НБУ відносно їх здійснення
1	2
<p>1. Здійснення неторгових операцій з валютними цінностями</p> <p>2. Ведення рахунків клієнтів (резидентів і нерезидентів) у іноземній валюті і клієнтів-нерезидентів у грошовій одиниці України</p>	<p>а) рівень регулятивного капіталу банку відповідає вимогам Національного банку і становить не менше ніж еквівалент 1 млн євро — для місцевого кооперативного банку; 3 млн євро — для банку, який здійснює свою діяльність на території однієї області; 5 млн євро — для банку, який здійснює свою діяльність на території всієї України;</p> <p>б) наявність фахівців відповідної кваліфікації</p>
<p>3. Ведення кореспондентських рахунків банків (резидентів і нерезидентів) в іноземній валюті</p>	<p>а) наявність письмового дозволу на здійснення операцій з валютними цінностями щодо відкриття кореспондентських рахунків в уповноважених банках України в іноземній валюті і здійснення операцій за ними;</p> <p>б) рівень регулятивного капіталу банку відповідає вимогам Національного банку і становить не менше ніж еквівалент 3 млн євро — для банку, який здійснює свою діяльність на території однієї області; 5 млн євро — для банку, який здійснює свою діяльність на території всієї України</p>
<p>4. Ведення кореспондентських рахунків банків (нерезидентів) у грошовій одиниці України</p>	<p>а) рівень регулятивного капіталу банку відповідає вимогам Національного банку і становить не менше ніж еквівалент 5 млн євро</p>

1	2
<p>5. Відкриття кореспондентських рахунків в уповноважених банках України в іноземній валюті і здійснення операцій за ними</p>	<p>а) рівень регулятивного капіталу банку відповідає вимогам Національного банку і становить не менше ніж еквівалент 1 млн євро — для місцевого кооперативного банку; 3 млн євро — для банку, який здійснює свою діяльність на території однієї області; 5 млн євро — для банку, який здійснює свою діяльність на території всієї України;</p> <p>б) є письмове підтвердження одного банку (резидента) про згоду на відкриття коррахунка в іноземній валюті</p>
<p>6. Відкриття кореспондентських рахунків у банках (нерезидентах) у іноземній валюті і здійснення операцій за ними</p>	<p>а) рівень регулятивного капіталу банку відповідає вимогам Національного банку і становить не менше ніж еквівалент 3 млн євро — для банку, який здійснює свою діяльність на території однієї області; 5 млн євро — для банку, який здійснює свою діяльність на території всієї України;</p> <p>б) письмове підтвердження банку-нерезидента, який має рейтинг не нижчий ніж “інвестиційний клас”* (крім країн СНД), про згоду на відкриття у нього кореспондентського рахунка;</p> <p>в) підключення до електронної міжнародної системи платежів у іноземній валюті (SWIFT і т. п.) і відповідність технічного стану та організації охорони приміщення, в якому розміщується технічне оснащення цієї системи, вимогам нормативно-правових актів НБУ</p>

* Інвестиційний клас — це кредитний рейтинг, підтверджений в бюлетені однієї з провідних світових рейтингових компаній.

Продовження табл. 2.2

1	2
7. Залучення і розміщення іноземної валюти на валютному ринку України	а) рівень регулятивного капіталу банку відповідає вимогам Національного банку і становить не менше ніж еквівалент 1 млн євро — для місцевого кооперативного банку; 3 млн євро — для банку, який здійснює свою діяльність на території однієї області; 5 млн євро — для банку, який здійснює свою діяльність на території всієї України. Місцеві кооперативні банки не мають права здійснювати операції із залучення і розміщення іноземної валюти на міжбанківському ринку (крім операцій з центральним кооперативним банком)
8. Залучення і розміщення іноземної валюти на міжнародних ринках	а) наявність письмового дозволу на здійснення операцій з валютними цінностями щодо відкриття кореспондентських рахунків в банках (нерезидентах) в іноземній валюті і здійснення операцій за ними; б) рівень регулятивного капіталу банку відповідає вимогам Національного банку і становить не менше ніж еквівалент 3 млн євро — для банку, який здійснює свою діяльність на території однієї області; 5 млн євро — для банку, який здійснює свою діяльність на території всієї України. Банк, який здійснює свою діяльність на території однієї області, має регулятивний капітал у розмірі не менше ніж еквівалент 3 млн євро, має право тільки на розміщення іноземної валюти в банках-нерезидентах, в яких відкриті кореспондентські рахунки; в) підключення до міжнародних інформаційних систем типу REUTERS, DOW JONES TELERETE, BLOOMBERG і т. п. (ця вимога не розповсюджується на банки, які здійснюють свою діяльність на території однієї області і мають регулятивний капітал в розмірі не менше ніж еквівалент 3 млн євро)

1	2
<p>9. Здійснення операцій з банківськими металами на валютному ринку України</p>	<p>а) наявність письмового дозволу на здійснення операцій з валютними цінностями щодо відкриття кореспондентських рахунків в уповноважених банках України в іноземній валюті і здійснення операцій за ними;</p> <p>б) термін роботи банку не менше ніж два роки;</p> <p>в) рівень регулятивного капіталу банку відповідає вимогам Національного банку і становить не менше ніж еквівалент 5 млн євро;</p> <p>г) наявність експерта, підготовленого відповідно до вимог чинного законодавства України</p>
<p>10. Здійснення операцій з банківськими металами на міжнародних ринках</p>	<p>а) наявність письмового дозволу на здійснення операцій з валютними цінностями щодо здійснення інших операцій з валютними цінностями на міжнародних ринках;</p> <p>б) термін роботи банку з банківськими металами на валютному ринку України не менше ніж один рік;</p> <p>в) рівень регулятивного капіталу банку відповідає вимогам Національного банку і становить не менше ніж еквівалент 10 млн євро;</p> <p>г) наявність експерта, підготовленого відповідно до вимог чинного законодавства України</p>
<p>11. Інші операції з валютними цінностями на міжнародних ринках</p>	<p>а) наявність письмового дозволу на здійснення операцій з валютними цінностями щодо відкриття кореспондентських рахунків у банках (нерезидентах) в іноземній валюті і здійснення операцій за ними;</p> <p>б) термін роботи банку не менше ніж три роки (вимоги відносно терміну роботи не розповсюджуються на банки, в яких банки-нерезиденти з рейтингом не нижче ніж "інвестиційний клас" мають важливу участь — більше 50 % статутного капіталу</p>

1	2
	<p>або права голосу придбаних акцій (паїв) в органах управління банку — щодо здійснення інших операцій з валютними цінностями з материнським банком у грошовій одиниці України його місцезнаходження);</p> <p>в) рівень регулятивного капіталу банку відповідає вимогам Національного банку і становить не менше ніж еквівалент 10 млн євро;</p> <p>г) підключення до міжнародних інформаційних систем типу REUTERS, DOW JONES TELERETE, BLOOMBERG і т. п.;</p> <p>д) оснащення спеціального операційного залу (дилерської кімнати, бека-офісу, приміщення міжнародних телекомунікаційних систем) з організацією охорони і системою допуску, які відповідають вимогам нормативно-правових актів Національного банку</p>
<p>12. Перевезення валютних цінностей і інкасація засобу</p>	<p>а) наявність каси перерахунку цінностей, вечірньої каси, які відповідають вимогам Інструкції № 1 “Про організацію емісійно-касової роботи в установах банків України”, затвердженій постановою Правління Національного банку від 07.07.94 № 129 (із змінами);</p> <p>б) наявність атестованого особистого складу служби перевезення та інкасації, яка має спеціальну підготовку;</p> <p>в) наявність спеціального автотранспорту, забезпеченого засобами радіотехнічного зв'язку з частотами, наданими відповідною установою, кольорографічними схемами, спеціальними світловими і звуковими сигналами, узгодженими з Міністерством внутрішніх справ України;</p> <p>г) наявність вогнепальної нарізної зброї або наявність договору, укладеного з відповідною службою, яка має право здійснювати охорону цінностей, що перевозяться та інкасуються</p>

відності вимогам чинних законодавчих актів України та нормативно-правових актів НБУ. У разі потреби подані документи розглядаються іншими структурними підрозділами Національного банку, які в межах своєї компетенції подають Генеральному департаменту банківського нагляду свої висновки та пропозиції про можливість видачі банку банківської ліцензії, письмового дозволу та ліцензій на виконання окремих операцій.

Генеральний департамент банківського нагляду Національного банку готує висновок про можливість видачі банку банківської ліцензії, письмового дозволу, ліцензій на виконання окремих операцій і подає проект відповідного рішення на розгляд Комісії Національного банку.

Третя стадія полягає у прийнятті рішення про видачу банківської ліцензії, письмового дозволу та ліцензій на виконання окремих операцій чи про відмову в їх наданні, яке приймає Комісія Національного банку протягом одного місяця з дня отримання повного пакета документів.

2.2. Безвізний нагляд, регулювання та аналіз діяльності банків

Безвізний нагляд з боку Національного банку України характеризує форму організації попереднього контролю, який полягає в перевірці економічних нормативів діяльності банків II рівня та їх дотримання нормативним значенням на підставі наданої фінансової звітності.

Суб'єктами організації безвізного нагляду виступають:

- територіальні управління національного банку України;
- управління економічного аналізу та звітності генерального департаменту НБУ;
- департамент інспектування та моніторингу банків.

Нормативною базою безвізного нагляду є:

1. Методика розрахунку економічних нормативів регулювання діяльності банків в Україні, затверджена постановою Правління національного банку України від 28.11.2001 № 489.

2. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затверджена постановою Правління Національного банку України від 28.08.2001 № 368.

Банк як суб'єкт ринкових відносин, визначаючи стратегію і тактику розвитку свого бізнесу, керується правилом максимізації отриманого прибутку. Він прагне розмістити капітал в найбільш дохідні операції, дуже часто без належної оцінки їх ризиковості. Це містить загрозу кризи ліквідності і навіть банкрутства банку.

Вирішення цієї проблеми, як показує світовий досвід розвитку банківської справи, досягається шляхом доведення комерційним банком рекомендаційних і обов'язкових нормативів достатності капіталу.

Нормативи капіталу банку є найважливішими нормативами, оскільки вони характеризують фінансову стійкість банку, його здатність виконувати більшість інших економічних нормативів.

Прийнята методика розрахунків цих нормативів (*H1, H2, H3*) реалізує принцип визначення бази достатності власного капіталу з урахуванням міри ризику кожного виду активів.

Прийнято вважати, що чим більший розмір капіталу, тим надійніший банк. Незначне або від'ємне значення капіталу, навпаки, розцінюється як загроза для тих, хто збирається пов'язати майбутнє власних коштів з даною банківською установою.

Національним банком України розроблена та нормативно впроваджена програма капіталізації на період до 2007 р. Ця програма була впроваджена Національним банком України з метою зміцнення банківського сектору в економіці, але

на практиці виявилася значною проблемою для більшості банків. Отже, співвідношення активів до капіталу ще не досягло світового рівня, кошти в статутні фонди банків вкладаються лише великими фірмами, яких у провінції знайти дуже складно. Малий бізнес частіше націлений на отримання значного доходу в короткостроковому періоді, тому капітальні інвестиції його представників не цікавлять.

Норматив адекватності регулятивного капіталу / платоспроможності (Н2)

Норматив адекватності регулятивного капіталу (норматив платоспроможності) відображає здатність банку своєчасно і в повному обсязі розрахуватися за своїми зобов'язаннями, що впливають із торговельних, кредитних чи інших операцій грошового характеру. Чим вище значення показника адекватності регулятивного капіталу, тим більша частка ризику, що її приймають на себе власники банку; і, навпаки, чим нижче значення показника, тим більша частка ризику, що її приймають на себе кредитори / вкладники банку.

Норматив адекватності основного капіталу (Н3)

Норматив адекватності основного капіталу встановлюється з метою визначення спроможності банку захистити кредиторів і вкладників від непередбачуваних збитків, яких може зазнати банк у процесі своєї діяльності залежно від розміру різноманітних ризиків.

Нормативи ліквідності

Ліквідність банку — це здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань, яка визначається збалансованістю між строками і сумами погашення розміщених активів та строками і сумами виконання зобов'язань банку, а також строками та сумами інших джерел і напрямів використання коштів.

Норматив миттєвої ліквідності (Н4)

Норматив миттєвої ліквідності встановлюється для контролю за здатністю банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань за рахунок високоліквідних активів (коштів у касі та на кореспондентських рахунках).

Норматив поточної ліквідності (Н5)

Норматив поточної ліквідності встановлюється для визначення збалансованості строків і сум ліквідних активів та зобов'язань банку.

Для розрахунку нормативу поточної ліквідності враховуються вимоги і зобов'язання банку з кінцевим строком погашення до 30 днів (включно).

Норматив короткострокової ліквідності (Н6)

Норматив короткострокової ліквідності встановлюється для контролю за здатністю банку виконувати прийняті ним короткострокові зобов'язання за рахунок ліквідних активів.

Нормативи кредитного ризику

З метою обмеження кредитного ризику НБУ встановлює такі нормативи:

Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7)

Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента встановлюється з метою обмеження кредитного ризику, що виникає внаслідок невиконання окремими контрагентами своїх зобов'язань.

Норматив великих кредитних ризиків (Н8)

Норматив великих кредитних ризиків установлюється з метою обмеження концентрації кредитного ризику за окремим контрагентом або групою пов'язаних контрагентів.

Норматив максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру (Н9)

Норматив максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру, встановлюється для обмеження ризику, який виникає під час здійснення операцій з інсайдерами, що може призвести до прямого та непрямого впливу на діяльність банку.

Норматив максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам (Н10)

Норматив максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам, устанавлюється для обмеження сукупної суми всіх ризиків щодо інсайдерів. Надмірний обсяг сукупної суми всіх ризиків щодо інсайдерів призводить до концентрації ризиків і загрожує збереженню регулятивного капіталу банку.

Нормативи інвестування

З метою забезпечення контролю за інвестиційною діяльністю банків, а саме: за прямими інвестиціями, Національний банк встановлює нормативи інвестування.

Норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (Н11)

Норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою встановлюється для обмеження ризику, пов'язаного з операціями вкладання коштів банку до статутних фондів установ, що може призвести до втрати капіталу банку.

Норматив загальної суми інвестування (Н12)

Норматив загальної суми інвестування встановлюється для обмеження ризику, пов'язаного з операціями вкладання (прямого чи опосередкованого) коштів банку до статутних фондів

будь-яких юридичних осіб, що може призвести до втрати капіталу банку.

Норматив ризику загальної відкритої (довгої / короткої) валютної позиції банку

Діяльність банків на валютних ринках, що полягає в управлінні активами і пасивами в іноземній валюті, пов'язана з валютними ризиками (одним з елементів ринкового ризику), які виникають у зв'язку з використанням різних валют під час проведення банківських операцій. Для обмеження цього ризику запроваджено норматив *H13*.

Норматив ризику загальної відкритої (довгої / короткої) валютної позиції банку (H13)

Норматив ризику загальної відкритої (довгої / короткої) валютної позиції банку встановлюється для обмеження ризику, пов'язаного з проведенням операцій на валютному ринку, що може призвести до значних втрат банку.

Загальну схему розрахунку економічних нормативів діяльності банківської установи подано в табл. 2.3.

Встановлення спеціальних значень економічних нормативів

Національний банк України здійснює регулювання діяльності спеціалізованих банків і встановлює спеціальні вимоги стосовно певного виду діяльності банків. Банк набуває статусу спеціалізованого банку, якщо більше 50 % його активів є активами одного типу, пов'язаного з іпотекою, інвестиційною діяльністю, кліринговою діяльністю, а також статусу ощадного банку, якщо більше 50 % його пасивів є вкладками фізичних осіб.

Спеціалізованим банкам та уповноваженим банкам, що спеціалізуються на здійсненні однієї чи кількох банківських операцій, залучають кошти фізичних осіб для довгостроково-

Таблиця 2.3. Економічні нормативи діяльності комерційних банків

Найменування нормативу	Економічний зміст нормативу	Методика розрахунку	Нормативне значення
1	2	3	4
Нормативи капіталу			
<p><i>H1</i> — мінімальний розмір регулятивного капіталу (власні кошти, складається з основного та додаткового капіталу за мінусом відрахувань)</p>	<p>Характеризує фінансову стійкість банку, його здатність виконувати більшість економічних нормативів:</p> <p>а) для місцевих кооперативних банків;</p> <p>б) для комерційних банків, що здійснюють свою діяльність на території однієї області;</p> <p>в) для банків, що здійснюють свою діяльність на території всієї України;</p> <p>г) для новостворених вказаних вище видів комерційних банків, залежно від періоду функціонування:</p>	<p>Складається з суми основного капіталу (капіталу 1-го рівня — фактично сплачений зареєстрований основний капітал і розкриті резерви — резерви, обнародовані у фінансовій звітності) і додаткового капіталу (капіталу 2-го рівня — резерви під стандартну заборгованість інших банків і клієнтів, результати переоцінювання основних засобів, прибуток поточного року, а також субординований борг встановлюється на 17.01.2003:</p> <ul style="list-style-type: none"> • в сумі, еквівалентній 1 млн євро з поступовим нарощуванням на 01.01.2007 не менш ніж 1,5 млн євро; • в сумі, еквівалентній 3 млн євро з поступовим нарощуванням на 01.01.2007 не менш ніж 5 млн євро; • в сумі, еквівалентній 5 млн євро з поступовим нарощуванням на 01.01.2007 не менш ніж 8 млн євро; • від 1 млн євро (до одного року) до 1,5 млн євро, починаючи з п'ятого року функціонування; • відповідно від 3 до 5 млн євро; 	

1	2	3	4
Нормативи капіталу			
	<ul style="list-style-type: none"> • банків, вказаних у пункті “а”; • банків, вказаних у пункті “б”; • банків, вказаних у пункті “в” 	<ul style="list-style-type: none"> • відповідно від 5 до 8 млн євро 	
<p><i>H2</i> — норматив адекватності регулятивного капіталу (платоспроможності)</p>	<p>Відображає здатність банку своєчасно і в повному обсязі погасити свої зобов'язання за торговими, кредитними та іншими операціями грошового характеру</p>	$H2 = \frac{K}{A_p} \cdot 100 \%,$ <p>де <i>K</i> — регулятивний капітал банку; <i>A_p</i> — активи, зважені на відповідний коефіцієнт ризику залежно від групи ризику, до якої віднесено актив</p>	<p>Не менш ніж 8 %</p>
<p><i>H3</i> — норматив адекватності основного капіталу</p>	<p>Визначає достатність капіталу, виходячи із загального обсягу діяльності незалежно від різноманітних ризиків</p>	$H3 = \frac{OK}{ZA} \cdot 100 \%,$ <p>де <i>ZA</i> — загальна сума активів, зменшених на створені резерви за активними операціями; <i>OK</i> — основний капітал</p>	<p>Не менш ніж 4 %</p>

1	2	3	4
Нормативи ліквідності			
<i>H4</i> — норматив миттєвої ліквідності	Цей норматив встановлює можливість негайного погашення зобов'язань клієнтів і вкладників за рахунок високоліквідних активів	$H4 = \frac{C_{кр} + K_a}{C_{пр}}$ де $C_{кр}$ — кошти на коррахунку; K_a — касова готівка; $C_{пр}$ — залишки коштів на поточних рахунках	Не менш ніж 20 %
<i>H5</i> — норматив поточної ліквідності	Визначає міру збалансованості термінів і сум ліквідних активів і зобов'язань банку	$H5 = \frac{A}{З} \cdot 100 \%$ де A — активи банку з терміном погашення до 30 днів (первинної та вторинної ліквідності); $З$ — зобов'язання банку з терміном погашення до 30 днів	Не менш ніж 30 %, з 01.07.2002 — 35 %, з 01.01.2003 — 40 %
<i>H6</i> — норматив короткострокової ліквідності	Характеризує здатність банку гасити короткострокові зобов'язання за рахунок ліквідних активів	$H6 = \frac{ЛА}{КЗ} \cdot 100 \%$ де $ЛА$ — ліквідні активи з терміном погашення до 1 року; $КЗ$ — короткострокові зобов'язання з терміном погашення до 1 року	Не менше ніж 20 %

Продовження табл. 2.3

1	2	3	4
Нормативи ризику			
<p><i>H7</i> — максимальний розмір кредитного ризику на одного контрагента</p>	<p>Встановлюється з метою обмеження кредитного ризику, що виникає внаслідок невиконання окремими контрагентами своїх зобов'язань</p>	$H7 = \frac{C_3}{BK} \cdot 100 \%,$ <p>де C_3 — сукупна заборгованість за кредитами і запозиченими зобов'язаннями; BK — власні кошти банку</p>	<p>Не більше ніж 25 %</p>
<p><i>H8</i> — норматив великих кредитних ризиків</p>	<p>При перевищенні 8-кратного розміру регулятивного капіталу не більш ніж на 50 % (тобто з 8 до 12 %) вимоги до платоспроможності (<i>H2</i>) подвоюються (16 %), якщо ж перевищення становить більш ніж у 12 разів, значення показника <i>H2</i> має бути не менше ніж 24 %</p>	$H8 = \frac{C_k}{K},$ <p>де C_k — сукупний розмір великих кредитів з урахуванням позабалансових зобов'язань банку; K — достатність капіталу банку</p>	<p>Не більше 8-кратного розміру регулятивного капіталу банку</p>
<p><i>H9</i> — норматив максимального розміру кредитів, гарантій і поручительств, виданих одному інсайдеру</p>	<p>Встановлюється для обмеження ризику, що виникає при операціях з інсайдерами, тобто які мають родинні зв'язки щодо банку, фізичними й юридичними особами</p>	$H9 = \frac{P_{к1}}{K_p} \cdot 100 \%,$ <p>де $P_{к1}$ — сукупний розмір наданих банком кредитів, поручительств, врахованих векселів одному інсайдеру; K_p — регулятивний капітал банку</p>	<p>Не більш ніж 5 %</p>

1	2	3	4
<i>H10</i> — норматив максимального сукупного розміру кредитів, гарантій і поручительств, наданих інсайдерам	Встановлюється для відображення сумарної суми всіх ризиків відносно інсайдерів	$H10 = \frac{P_k}{K_p} \cdot 100 \%,$ де P_k — сукупний розмір наданих банком кредитів, поручительств, врахованих векселів всім інсайдерам; K_p — регулятивний капітал банку	Не більш ніж 40 %
<i>H11</i> — норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою	Встановлюється для обмеження ризику, пов'язаного з операціями з інвестування банківських коштів в статутні фонди кожної організації окремо	$H11 = \frac{K_{in}}{K_p} \cdot 100 \%,$ де K_{in} — капітал, що інвестується в цінні папери по кожній установі окремо; K_p — регулятивний капітал	Не більш ніж 15 %
<i>H12</i> — норматив загальної суми інвестування	Встановлюється для обмеження ризику, пов'язаного із загальною сумою інвестування коштів у цінні папери юридичних осіб	$H12 = \frac{K_{inc}}{K_p},$ де K_{inc} — загальна сума капіталу, що інвестується в статутні фонди юридичних осіб	Не більше ніж 60 %
<i>H13</i> — норматив ризику загальної відкритої (довгої / короткої) валютної позиції	Встановлюється для обмеження ризику, пов'язаного з проведенням операцій на валютному ринку	$H13 = \frac{B_n}{K_p} \cdot 100 \%,$ де B_n — валютна позиція у гривневому еквіваленті; K_p — регулятивний капітал банку	Не більше ніж 35 %, у тому числі: загальної довгої валютної позиції (<i>H13-1</i>) — не більше ніж 30 %, загальної короткої валютної позиції (<i>H13-2</i>) — не більше ніж 5 %

го кредитування будівництва житла, у зв'язку з концентрацією ризиків установлюються спеціальні (підвищені) значення економічних нормативів для забезпечення більш високого порівняно з універсальними банками рівня адекватності регулятивного та основного капіталу, рівня ліквідності та запобігання надмірному перекладанню банками ризиків на своїх кредиторів (вкладників).

Для спеціалізованих ощадних банків установлюються спеціальні значення таких економічних нормативів:

- нормативу миттєвої ліквідності (Н4) — не менше ніж 30 %;
- нормативу максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7) — не більше ніж 5 %;
- нормативу максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру, (Н9) — не більше ніж 2 %;
- нормативу максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам, (Н10) — не більше ніж 20 %.

Для спеціалізованих іпотечних банків установлюються спеціальні значення таких економічних нормативів:

- нормативу миттєвої ліквідності (Н4) — не менше ніж 30 %;
- нормативу максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7) — не більше ніж 5 %;
- нормативу максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру, (Н9) — не більше ніж 2 %;
- нормативу максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам, (Н10) — не більше ніж 20 %.

Для спеціалізованих розрахункових (клірингових) банків установлюються спеціальні значення таких економічних нормативів:

- нормативу адекватності регулятивного капіталу (*H2*) — не менше ніж 20 %;
- нормативу адекватності основного капіталу (*H3*) — не менше ніж 12 %;
- нормативу миттєвої ліквідності (*H4*) — не менше ніж 90 %;
- нормативу великих кредитних ризиків (*H8*) — не більше ніж 100 %;
- нормативу загальної суми інвестування (*H12*) — не більше ніж 10 %;
- залучення вкладів фізичних осіб має бути не більше 5 % регулятивного капіталу банку.

Для спеціалізованих інвестиційних банків установлюються спеціальні значення таких економічних нормативів:

- нормативу адекватності регулятивного капіталу (*H2*) — не менше ніж 20 %;
- нормативу адекватності основного капіталу (*H3*) — не менше ніж 12 %;
- нормативу загальної суми інвестування (*H12*) — не більше ніж 90 %;
- залучення вкладів фізичних осіб має бути не більше 5 % регулятивного капіталу банку.

Для уповноважених банків, що залучають кошти фізичних осіб для фінансування житлового будівництва, встановлюються спеціальні значення таких економічних нормативів:

- мінімальний розмір регулятивного капіталу банку (*H1*) — не менше ніж 35 % від суми залучених коштів фізичних осіб та одночасно не менше ніж 5 млн євро;

- нормативу адекватності регулятивного капіталу (Н2) — не менше ніж 18 %;
- нормативу адекватності основного капіталу (Н3) — не менше ніж 12 %;
- нормативу миттєвої ліквідності (Н4) — не менше ніж 30 %.

Нормативні значення інших економічних нормативів для спеціалізованих банків та уповноважених банків, що залучають кошти фізичних осіб для фінансування житлового будівництва, встановлюються такі самі, як для універсальних банків.

Залежно від виду спеціалізації вищезазначених спеціалізованих банків та уповноважених банків, що залучають кошти фізичних осіб для фінансування житлового будівництва, рівня капіталу банку Національний банк може висувати до них додаткові вимоги з метою забезпечення фінансової стійкості цих банків.

Залучення вкладів фізичних осіб спеціалізованими банками не може становити більше 5 % регулятивного капіталу банку. До зобов'язань банку за вкладками фізичних осіб належать:

- поточні рахунки фізичних осіб;
- кошти фізичних осіб у довірчому управлінні;
- кошти в розрахунках фізичних осіб;
- кошти фізичних осіб для розрахунків платіжними картками;
- нараховані витрати за коштами до запитання фізичних осіб;
- короткострокові депозити фізичних осіб;
- довгострокові депозити фізичних осіб;
- нараховані витрати за строковими коштами фізичних осіб;

- ощадні (деPOSITNІ) сертифікати, емітовані банком (тільки щодо іменних ощадних сертифікатів);
- нараховані витрати за ощадними (деPOSITNими) сертифікатами, емітованими банком (тільки щодо іменних ощадних сертифікатів).

Максимальний розмір залучення вкладів фізичних осіб недокапіталізованих банків не повинен становити більше 100 % регулятивного капіталу банку.

Для значно недокапіталізованих і критично недокапіталізованих банків забороняється додаткове залучення вкладів фізичних осіб або продовження дії угод з фізичними особами до часу досягнення такими банками рівня не нижче достатньо капіталізованих банків.

Недотримання банками встановлених спеціальних значень економічних нормативів є підставою для вжиття Національним банком відповідних заходів впливу згідно із Законом України “Про банки і банківську діяльність” та нормативно-правовими актами Національного банку з питань застосування до банків заходів впливу за порушення вимог банківського законодавства.

Для проведення аналізу банківської установи Національним банком України встановлено форми звітності, що подаються банком, які поділяються на щоденні, щомісячні та кварталні.

До щоденних форм звітності належать:

1. 1Д-КБ “Баланс комерційного банку”.
2. “Звіт про структуру активів та пасивів за строками”.
3. “Інформація щодо обсягу валюти, яка знаходиться на окремому депозитному рахунку в Національному банку України для розрахунку значень відкритої валютної позиції”.

До щомісячних форм звітності належать:

1. 1-КБ “Баланс комерційного банку”.
2. “Балансовий звіт комерційного банку”.
3. “Звіт про дотримання економічних нормативів”.
4. “Звіт про дотримання нормативів ризику загальної відкритої (довгої / короткої) валютної позиції”.
5. “Звіт про кредитний портфель”.
6. “Звіт про класифіковані кредитні операції за формами власності”.
7. “Звіт про залишки за депозитами”.
8. “Звіт про списану безнадійну заборгованість”.
9. “Розрахунок резерву на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями комерційних банків”.
10. “Інформація про формування комерційним банком резерву для відшкодування можливих втрат від дебіторської заборгованості”.
11. “Інформація про включення субординованого боргу в розрахунок регулятивного капіталу банку”.
12. “Розрахунок резерву на відшкодування можливих збитків від операцій з цінними паперами”.
13. “Розрахунок резерву під прострочені нараховані доходи за активними операціями банків”.
14. “Звіт про 20 найбільших кредиторів банку”.

До *квартальних форм звітності* належить “Інформація про вклади фізичних осіб у комерційних банках”.

Слід зазначити, що порядок складання та подання щоденних і щомісячних форм банківської звітності наведено в Правилах організації фінансової та статистичної звітності банків України, затверджених постановою Правління Національного банку України від 12.12.97 за № 436.

Результати економічного аналізу діяльності кожного банку та висновки щодо його діяльності щомісяця подаються

територіальними управліннями Генеральному департаменту банківського нагляду Національного банку України до 15 числа місяця, наступного за звітним. Висновок щодо діяльності банку має містити:

- 1) загальну оцінку фінансового стану банку;
- 2) оцінку дотримання банком економічних нормативів і розмір регулятивного капіталу;
- 3) інформацію територіального управління національного банку України про застосування заходів впливу до банків за порушення банківського законодавства;
- 4) відомості про суми нарахованих, стягнених або нестягнених штрафів;
- 5) основні відомості про проведені перевірки діяльності банку.

Форми звітності, які надає відділ банківського нагляду територіального управління Національного банку України до Генерального департаменту Національного банку України, наведено у табл. 2.4.

Таблиця 2.4. **Форми звітності**

№ з/п	№ форми	Найменування
1	2	3
Щоденні		
1	610	Дані про включення субординованого боргу до капіталу банку
2	611	Звіт про дотримання економічних нормативів
3	618	Звіт про залишки коштів, що розміщені в інших банках
4	540	Звіт про відкриті валютні позиції банку
5	543	Звіт про обсяг валюти, що знаходиться на окремому депозитному рахунку в НБУ, для розрахунку значень відкритої валютної позиції

Продовження табл. 2.4

1	2	3
Щоденні		
6	631	Звіт про структуру активів і пасивів комерційних банків за строками
Щопонеділка		
7	619	Дані про встановлення КБ кореспондентських відносин
Щомісячні		
8	91	Звіт про виявлені порушення, що можуть свідчити про злочинну діяльність
9	601	Звіт про списану безнадійну заборгованість
10	302	Звіт про класифіковані кредитні операції за формами власності
11	604	Розрахунок резерву на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків
12	606	Звіт про стан формування резерву за простроченими та сумнівними до отримання нарахованими доходами банку
13	605	Інформація про формування КБ резерву для відшкодування можливих втрат від дебіторської заборгованості
14	691	Розрахунок резерву на відшкодування можливих збитків від операцій з цінними паперами
15	301	Звіт про кредитний портфель
16	341	Звіт про залишки за депозитами
17	542	Звіт про дотримання нормативу ризику загальної відкритої (довгої / короткої) валютної позиції банку
18	611	Звіт про дотримання економічних нормативів
19	621	Звіт про роботу ліквідатора (ліквідаційної комісії) КБ
20	682	Звіт про застосування НБУ до КБ — юридичних осіб заходів впливу за порушення банківського законодавства

1	2	3
Квартальні		
21	670	Звіт про двадцять найбільших акціонерів
22	683	Звіт про вклади фізичних осіб у банку
23	643	Звіт про афілійовані особи банку
Річні		
24	640	Інформація про учасників банківської холдингової групи
25	645	Інформація щодо суб'єктів господарювання, в яких власник істотної участі банку має участь, що перевищує 10 %

2.3. Інспектування банків та застосування заходів впливу як найважливіші елементи нагляду та регулювання

2.3.1. Методологія та завдання планування перевірки

Розглянемо організацію роботи в Національному банку України стосовно здійснення виїзного інспектування банків та банківських установ як одного з методів поточного контролю за діяльністю банківської системи в Україні. Виконання цієї функції забезпечує Департамент інспектування банків Національного банку України та відповідні відділи банківського нагляду територіальних управлінь Національного банку України шляхом виїзного інспектування банків, розроблення і вжиття заходів щодо їх організаційного зміцнення та фінансового оздоровлення, регулювання банківської діяльності з метою приведення її у відповідність до встановлених норм і законодавчих вимог.

У зв'язку з різним тлумаченням поняття виїзного інспектування є необхідність дати його визначення та зазначити відмінності від поняття ревізії і перевірки.

Чинне законодавство України, зокрема Закон України “Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні”, дає такі визначення понять ревізії й перевірки.

Ревізія — це метод документального контролю за фінансово-господарською діяльністю підприємства, установи, організації, дотримання законодавства з фінансових питань, достовірності обліку й звітності, спосіб документального викриття нестач, привласнень та крадіжок коштів і матеріальних цінностей, попередження фінансових зловживань. За наслідками ревізії складається акт.

Перевірка — це обстеження і вивчення окремих ділянок фінансово-господарської діяльності підприємства, установи, організації або їх підрозділів. Наслідки перевірки оформляються довідкою або доповідною запискою.

Повноваження на проведення документальних ревізій та перевірок згідно з вищезазначеним Законом України та чинним законодавством України про акціонерні товариства й інші види господарських товариств, а також інших законодавчих актів України мають органи Державної контрольно-ревізійної служби України, ревізійна комісія товариства, контрольно-ревізійна служба підприємства, установи, організації та незалежні аудиторські організації.

Сутність поняття **виїзного інспектування** викладено у ст. 11 Статуту Національного банку України таким чином. Національний банк України методом перевірок здійснює контрольний нагляд за діяльністю комерційних банків та їх філій щодо дотримання ними економічних нормативів і законодавчих актів. Тобто мова йде не про обстеження окремих ділянок фінансово-господарської діяльності банку або його підрозділу, і тим більше не про проведення документальної ревізії, а про обстеження додержання банком чи банківською установою банківського законодавства, нормативних актів Національ-

ного банку України щодо дотримання встановлених економічних нормативів та умов виконання банківських операцій згідно з наданою ліцензією.

Слід підкреслити, що Національний банк України, як визначено вищезазначеною статтею Статуту, здійснює ревізії діяльності тільки власних підрозділів і не має повноважень на проведення документальних ревізій та перевірок банків і банківських установ, тим більше суб'єктів підприємницької діяльності, навіть якщо вони виступають кредитопозичальниками у банків.

Виїзне інспектування банків, яке здійснюється працівниками (інспекторами) системи банківського нагляду Національного банку України, передбачає виконання ряду процедур, які відповідають обсягу обстеження, оцінку різних сторін банківської діяльності, висновки та визначення заходів контролю за виконанням рекомендацій інспекторів. Наслідки виїзного інспектування доповідаються під час їхнього обговорення з вищим керівництвом банку або банківської установи та оформляються у письмових довідках, доповідних записках та у зведеному Звіті про інспектування. Вказані документи є документами внутрішнього використання в системі банківського нагляду Національного банку України.

Кожне виїзне інспектування банку або банківської установи передбачає щонайменше виконання процедур, необхідних для визначення комплексної рейтингової оцінки банку за системою CAMELS. Підхід до нагляду за діяльністю банку, базований на оцінках ризиків, тобто на рейтинговій системі CAMELS, полягає у визначенні загального стану банку на підставі єдиних критеріїв, які охоплюють усі сторони діяльності банку. Така єдина система рейтингової оцінки допомагає визначити ті банки, в яких фінансовий стан, операції або менеджмент мають недоліки, що можуть призвести до банкрутства банку, та вимагає особливої уваги з боку системи банківського нагляду і, якщо треба, втручання Національного банку України для вирішення найбільших проблем.

Процес планування та проведення інспектування службою банківського нагляду Національного банку України банків та інших осіб, які охоплюються наглядовою діяльністю Національного банку України регулюється Положенням про планування та порядок проведення інспекційних перевірок від 17.07.2001 № 276.

Об'єктами перевірки служби банківського нагляду Національного банку є:

- банки;
- філії банків;
- власники істотної участі в банку;
- юридичні особи, що здійснюють банківську діяльність без банківської ліцензії.

Перевірки банків та їх філій здійснюються відповідно до плану інспекційних перевірок. Планова інспекційна перевірка банку (юридичної особи в цілому, включаючи окремі перевірки філій) здійснюється не частіше одного разу на рік. Про її проведення Національний банк України зобов'язаний повідомляти банк не пізніше ніж за 10 днів до початку цієї перевірки. Він може прийняти рішення про проведення позапланової перевірки (у тому числі спеціальної перевірки) за наявності обґрунтованих підстав. Такими підставами є виявлення при здійсненні безвиїзного нагляду:

- фактів суттєвого погіршення фінансового стану банку та виникнення становища, що загрожує інтересам вкладників і кредиторів банку;
- фактів подання Національному банку України недостовірної звітності та інші підстави, а також письмове звернення органів прокуратури України:
 - Служби безпеки України;
 - Міністерства внутрішніх справ України;
 - Державної податкової служби України;

- Координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президентіві України.

Письмове звернення зазначених вище державних органів щодо проведення Національним банком спеціальної перевірки розглядається, якщо воно відповідає вимогам чинного законодавства України.

Рішення про проведення позапланової перевірки банку за наявності обґрунтованих підстав оформляється у формі розпорядження та підписується Головою Національного банку України або уповноваженою ним особою. Розпорядження на проведення позапланової перевірки має містити підставу, мету, вид перевірки, завдання на перевірку та назву об'єкта перевірки.

Інспекційна перевірка може здійснюватися за двома напрямками: комплексна і тематична.

Комплексним інспекційним перевіркам підлягають банки, які здійснюють банківську діяльність на підставі банківської ліцензії. При цьому філії банків підлягають тільки тематичним і спеціальним перевіркам за окремими рішеннями Національного банку України. Інші особи, які охоплюються наглядом діяльністю Національного банку України підлягають тільки тематичним перевіркам.

Перевірки банків здійснюються не частіше одного разу на рік і не рідше:

- одного разу на 12 місяців — незалежно від рейтингової оцінки системоутворюючі банки, державні та інші банки, зобов'язання кожного з яких становлять від 3 до 10 % сукупних зобов'язань банків України (далі — банки I рівня); банки, зобов'язання кожного з яких становлять від 1 до 3 % сукупних зобов'язань банків України; спеціалізовані банки, зобов'язання кожного з яких становлять від 0,7 до 1 % сукупних зобов'язань банків України; банки, які мають істотну участь іноземних інвесторів у статутному капіталі в розмірі більше 50 % та зобов'язання кожного з яких становлять від 0,7 до

1 % сукупних зобов'язань банків України (далі — банки II рівня), які отримали рейтингову оцінку “3” за системою CAMELS, а також інші банки, які отримали рейтингові оцінки “4” або “5” за системою CAMELS;

- одного разу на 18 місяців — банки II рівня, які отримали рейтингову оцінку “1” або “2” за системою CAMELS, та інші банки, які отримали рейтингову оцінку “3” за системою CAMELS;
- одного разу на 2 роки — банки, які отримали рейтингову оцінку “1” або “2” за системою CAMELS.

Перша комплексна інспекційна перевірка банку здійснюється не раніше ніж через 12 місяців з дня отримання ним банківської ліцензії.

Під час проведення комплексного інспектування банків I та II рівнів одночасно організовуються інспектування їх філій регіонального значення у разі визначення такої потреби при плануванні інспекційних перевірок чи у процесі підготовки до проведення інспектування.

Інколи здійснюється перевірка інших осіб, які охоплюються наглядовою діяльністю Національного банку України, зокрема у таких випадках:

- власник істотної участі в банку перевіряється, якщо за результатами виїзного чи безвиїзного нагляду або на підставі інших документів буде встановлено, що ця особа не відповідає вимогам Закону України “Про банки і банківську діяльність” і нормативно-правових актів Національного банку України щодо істотної участі або негативно впливає на фінансову безпеку і стабільність банку;
- перевірці підлягає особа, що придбала істотну участь у банку без письмового дозволу Національного банку України;
- перевірці підлягає особа, щодо якої є достовірна інформація про здійснення цієї особою банківської діяльності без банківської ліцензії.

Рішення про здійснення тематичної перевірки інших осіб, які охоплюються наглядовою діяльністю Національного банку України, приймається у такому самому порядку, як і рішення про проведення позапланової перевірки та за наявності обґрунтованих підстав для проведення цієї перевірки.

Для здійснення інспекційної перевірки інспектору або інспекційній групі надається посвідчення на право проведення цієї перевірки. У посвідченні зазначаються назва об'єкта перевірки, мета, підстави, вид та строки інспекційної перевірки (дата початку і закінчення), склад інспекційної групи (із зазначенням прізвища, імені та по батькові, а також посади кожного члена інспекційної групи). Посвідчення на право проведення інспекційної перевірки засвідчується підписом заступника Голови Національного банку України, який за посадовими обов'язками керує службою банківського нагляду, або першого заступника Голови Національного банку України.

Головні завдання на етапі підготовки перевірки:

- визначити, які людські ресурси потрібні для інспектування, а також як їх оптимально використати, водночас забезпечуючи підвищення їхньої кваліфікації;
- з метою забезпечення ефективності визначити, які методи будуть використовуватися під час інспектування, а також обсяг перевірки;
- розробити план перевірки та повідомити про нього зацікавлені сторони.

2.3.2. Порядок складання планів інспектування

Планування інспекційних перевірок здійснюється з метою недопущення дублювання та забезпечення належної координації роботи служби банківського нагляду та інших підрозділів Національного банку України, а також своєчасного і регулярного проведення планових інспекційних перевірок банків та їх підрозділів.

Плани інспекційних перевірок банків складаються щокварталу з урахуванням прогнозного річного плану. Річний план за встановленою формою складається на підставі прогнозних планів територіальних управлінь, служби банківського нагляду та інших підрозділів Національного банку України, що мають контрольні функції з нагляду за банками. При цьому вони також подають перелік питань, які мають перевірятися. Національний банк України подає територіальним управлінням Національного банку України до 25 листопада поточного року прогнозний річний план виїзних комплексних інспекційних перевірок банків I і II рівнів та їх підвідомчих установ на наступний рік, а також план-графік залучення спеціалістів банківського нагляду територіальних управлінь Національного банку України в інспекційних перевірках банків I та II рівнів.

Територіальні управління Національного банку України та інші відповідні підрозділи Національного банку України подають прогнозний річний план на наступний рік до 10 грудня поточного року. Цей план складається з розбивкою за місяцями і є базовим для квартальних планів.

Генеральний департамент банківського нагляду Національного банку України для складання планів інспекційних перевірок аналізує:

- інформацію щодо безвиїзного нагляду;
- інформацію про попередні перевірки з урахуванням питань, які були перевірені під час інспекційної перевірки, про зміст виявлених порушень і результати проведеної роботи щодо їх усунення;
- інформацію про виконання банками розроблених заходів фінансового оздоровлення з урахуванням вимог і пропозицій Національного банку України;
- інформацію інших підрозділів Національного банку України стосовно діяльності банку;

- результати перевірок діяльності банків, які здійснювалися державними контрольними та правоохоронними органами, зовнішніми аудиторами;
- звернення, скарги вкладників, кредиторів та інших юридичних і фізичних осіб;
- рішення Правління Національного банку України, завдання та вказівки Національного банку України.

На підставі аналізу вищезазначеної інформації Національний банк України надсилає територіальним управлінням не пізніше 10 числа місяця, що передує кварталу, в якому здійснюватиметься інспекційна перевірка, перелік банків, які обов'язково підлягають інспекційній перевірці. У свою чергу територіальні управління складають і надсилають остаточний проект плану інспекційних перевірок Національному банку України не пізніше 15 числа місяця, що передує кварталу, в якому здійснюватиметься інспекційна перевірка. Квартальний план складається територіальними управліннями на основі результатів вивчення зазначеної вище аналітичної інформації про діяльність банківської установи. Квартальний план інспекційних перевірок складається у розрізі місяців. У разі виробничої потреби територіальні управління та інші відповідні структурні підрозділи можуть самостійно вносити зміни в межах кварталу. Це стосується лише тих перевірок, які не підлягають координації за термінами їх початку та закінчення з Національним банком України або відповідними територіальними управліннями за місцезнаходженням банку — юридичної особи.

Планування інспекційних перевірок банків I та II рівнів покладається на Національний банк України. При цьому територіальні управління здійснюють планування інспекційних перевірок інших установ банків самостійно з подальшим розглядом і погодженням планів з Національним банком України та остаточним їх затвердженням заступником Голови Національного банку. Координація планування інспекційних

перевірок банків, які мають мережу філій в інших регіонах, проводиться територіальними управліннями за місцезнаходженням цих банків за погодженням з Національним банком. При цьому територіальні управління надають таку додаткову інформацію:

- вид перевірки — комплексна, тематична (з перевіркою установ у всіх регіонах чи вибірково, головного офісу);
- терміни перевірки — дата початку, закінчення;
- тематика перевірки.

Таку інформацію територіальне управління за місцезнаходженням банку надсилає Національному банку України та відповідним територіальним управлінням не пізніше п'ятого числа місяця, що передує кварталу, в якому здійснюватиметься перевірка, для подальшого врахування при складанні проектів власних планів.

Про виконання плану інспекційних перевірок, що проведені відділом банківського нагляду за квартал, територіальні управління надсилають звіти на адресу Національного банку України не пізніше п'ятого числа першого місяця кварталу, наступного за звітним.

До звіту додається текстова інформація, що має розкрити такі питання:

- а) позитивні та негативні тенденції, виявлені під час інспекційних перевірок у банківській системі регіону;
- б) питання, які висвітлюються під час перевірки, зокрема:
 - зміни капіталу та виконання заходів щодо капіталізації;
 - стан загальних активів, а також кредитного портфеля;
 - загальний фінансовий стан банку;
 - достовірність звітності;
 - зауваження, пропозиції, рішення загальних зборів акціонерів (учасників) банку щодо поліпшення його діяльності;

в) інформація про виконання банками розроблених заходів щодо усунення порушень, виявлених під час попередніх інспекційних перевірок, з урахуванням вимог і пропозицій Національного банку України;

г) найпоширеніші недоліки, виявлені під час інспекційних перевірок;

д) основні недоліки за матеріалами, що подані Координаційному комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президентові України щодо дотримання банками вимог чинного законодавства України, а також матеріалами, що передані до правоохоронних органів;

е) пропозиції щодо поліпшення діяльності банківських установ регіону;

є) тривалість робочого часу, що витрачається інспекторами на перевірки за завданнями правоохоронних органів;

ж) тривалість робочого часу, що витрачається спеціалістами банківського нагляду на перевірки банків I та II рівнів.

Річні та квартальні плани інспекційних перевірок затверджує директор Генерального департаменту банківського нагляду та погоджує перший заступник Голови Національного банку України.

Зміни до річного та квартальних планів вносяться після їх погодження Генеральним департаментом банківського нагляду Національного банку України за умови подання територіальним управлінням чи іншим відповідним структурним підрозділом Національного банку України обґрунтованих підстав для їх внесення.

Затверджений річний або квартальний план інспекційних перевірок надсилається територіальним управлінням та іншим відповідним структурним підрозділам Національного банку України до 25-го числа місяця, що передує відповідно року або кварталу, в якому здійснюватиметься інспекційна перевірка, і є обов'язковим для виконання.

2.3.3. Порядок проведення інспекційних перевірок

Виїзна інспекційна перевірка складається з трьох етапів:

- 1) підготовка до проведення інспектування;
- 2) процес інспектування;
- 3) оформлення результатів інспектування.

Підготовка до проведення інспектування здійснюється шляхом аналізу результатів безвиїзного нагляду, інформації від інших структурних підрозділів Національного банку України про діяльність банку та матеріалів банку і триває від одного до семи робочих днів залежно від виду перевірки та величини банку. Підрозділ інспектування для підготовки до інспекційної перевірки може запитати потрібну інформацію в інших підрозділів служби банківського нагляду та Національного банку України. Підрозділи безвиїзного нагляду відповідно до затвердженого плану інспекційних перевірок подають підрозділам інспектування матеріали для проведення підготовки до комплексного інспектування не пізніше ніж за сім робочих днів до його початку. Ці матеріали мають містити таку інформацію:

а) стан банку на дату інспектування, тенденції, що мали місце в банку протягом періоду інспектування, та результати аналізу зазначених даних;

б) показники економічних нормативів за станом на дату інспектування та протягом періоду інспектування з результатами аналізу зазначених даних та з викладенням причин порушення (якщо воно є) установлених нормативів;

в) звітність банку, що є в розпорядженні підрозділу безвиїзного нагляду, за станом на дату інспектування;

г) опис проблем, що є в банку за станом на дату інспектування та були протягом періоду інспектування, із зазначенням їх причин;

д) заходи впливу до банку, які були застосовані Національним банком України протягом періоду інспектування, та заходи, вжиті банком щодо усунення порушень і недоліків у роботі;

е) сфери діяльності банку, що потребують особливої уваги під час виїзного інспектування;

є) інша інформація про діяльність банку, яка може бути корисною для інспектування.

Запит до банку стосовно подання потрібних для процесу підготовки до інспектування матеріалів надсилається разом з офіційним повідомленням про проведення інспектування не пізніше ніж за 10 днів до його початку. Це повідомлення оформляється на бланку Національного банку України, засвідчується підписом заступника Голови Національного банку України, який за функціональними обов'язками є керівником служби банківського нагляду або керівником територіального управління, та містить таку інформацію:

- вид інспектування;
- підстави для призначення інспектування;
- дати початку та закінчення інспектування;
- період інспектування;
- запит щодо надання потрібної для процесу підготовки до інспектування інформації;
- інформацію про керівника інспекційної групи та контактний телефон;
- пропозиції щодо попередньої зустрічі з керівниками банку;
- іншу важливу інформацію.

Банк зобов'язаний надати всю потрібну інформацію не пізніше ніж за п'ять робочих днів до початку інспектування.

Результати процесу підготовки до інспектування оформляються як звіт про підготовку до інспектування, який обов'язково має містити інформацію про:

- а) стан банку на дату інспектування;
- б) тенденції у банку протягом періоду інспектування;
- в) обсяги інспектування;
- г) питання, що потребують особливої уваги під час проведення інспектування;
- д) розрахунок часу, потрібний на перевірку окремих сфер діяльності;
- е) графік проведення інспектування.

Інспектування банків I та II рівнів здійснюється під керівництвом інспекторів центрального апарату Національного банку України. Інспекційні групи комплектуються службовцями підрозділів банківського нагляду територіальних управлінь. Службовці територіальних управлінь Національного банку України залучаються для участі в комплексних інспекційних перевірках банків I та II рівнів відповідно до плану графіка, що затверджується разом з річним планом інспекційних перевірок.

Протягом тижня до початку інспектування проводиться попередня зустріч з керівниками банку, на якій обговорюються обсяги та методи, а також різні організаційні питання щодо майбутнього інспектування. Зустріч з керівниками банку, який перевірятиметься під керівництвом інспекторів центрального апарату Національного банку України, проводять директор Генерального департаменту банківського нагляду Національного банку України або його заступник чи керівник підрозділу інспектування, а також керівник інспекційної групи чи його заступник.

Зустріч з керівниками банку, який перевірятиметься під керівництвом інспекторів територіального управління На-

ціонального банку України, проводять начальник територіального управління Національного банку України або його заступник, а також керівник інспекційної групи чи його заступник. Від банку для участі в зустрічі запрошуються голова ради або його заступник, голова та члени правління (ради директорів), головний бухгалтер і керівники структурних підрозділів банку.

Склад інспекційної групи визначається та затверджується начальником відповідного територіального управління Національного банку України та директором Генерального департаменту банківського нагляду, якщо керівництво інспекційною перевіркою здійснює інспектор центрального апарату Національного банку України.

До складу інспекційної групи можуть входити службовці структурних підрозділів Національного банку України, які відповідно до функціональних обов'язків здійснюють контроль за діяльністю банків (наприклад, контроль за готівковим обігом, валютний контроль тощо). Цим службовцям може визначатися окреме завдання на перевірку питань, що належать до компетенції підрозділів, у яких вони працюють. Вони складають окремі довідки про результати перевірки.

Інспектування здійснюється відповідно до Методичних вказівок з інспектування банків в Україні, схвалених постановою Правління Національного банку України від 18.05.99 № 241, та згідно із затвердженим планом і розробленим графіком інспектування. План інспектування кожного банку складається з урахуванням результатів процесу підготовки до проведення інспектування та затверджується директором Генерального департаменту банківського нагляду Національного банку України або керівником територіального управління Національного банку України.

За результатами проведеного інспектування складається звіт (за результатами комплексного інспектування) або довідка про інспектування (за результатами тематичного чи спеціального інспектування).

Звіт про комплексне інспектування має встановлену єдину форму. Звіт, довідка складаються у двох примірниках. Один примірник оригіналу подається банку разом із супровідним інформаційним листом, який має містити загальний висновок щодо результатів проведеної інспекційної перевірки. Звіт про комплексне інспектування подається банку (раді та правлінню банку) не пізніше ніж через 10 робочих днів, а довідка — не пізніше ніж через п'ять робочих днів після закінчення перевірки. Другий примірник звіту залишається у Національному банку України.

Відповідно до результатів комплексного інспектування визначаються та затверджуються рейтингові оцінки за компонентами системи CAMELS і комплексна рейтингова оцінка згідно з Положенням “Про порядок визначення та застосування комплексної рейтингової оцінки комерційних банків за системою CAMELS”, затвердженим постановою Правління Національного банку України від 8.05.2002 за № 171.

Звіт про комплексне інспектування, яке було проведено інспекторами територіального управління Національного банку України, разом із затвердженими рейтинговими оцінками надсилається на адресу Національного банку України не пізніше ніж через 10 робочих днів після закінчення перевірки, якщо розпорядженням Національного банку України не встановлені інші строки.

У разі встановлення за результатами проведеної інспекційної перевірки фактів порушення банками або іншими особами, які можуть бути об'єктом перевірки Національного банку України, вимог чинного законодавства України або здійснення ризикових операцій, що загрожують інтересам вкладників чи інших кредиторів банку, підрозділ Національного банку України, службовець якого був керівником інспекційної групи, готує пропозиції про застосування до об'єкта перевірки відповідних заходів впливу.

Копія звіту (довідки) про інспекційну перевірку протягом трьох робочих днів після затвердження рейтингових оцінок за

результатами комплексного інспектування (складання довідки) підрозділом інспектування подається підрозділу безвиїзного нагляду для встановлення подальшого контролю відповідної форми за діяльністю банку та усунення ним установлених перевіркою порушень. Разом зі звітом підрозділ інспектування подає інформацію та пропозиції щодо контролю конкретних напрямів діяльності банку (окремих операцій, рахунків тощо), що потребують особливої уваги при здійсненні безвиїзного нагляду.

2.3.4. Права та обов'язки інспекторів

Інспектор Національного банку України при виконанні своїх службових обов'язків під час проведення інспектування у межах здійснення функцій банківського нагляду має право:

- вільного доступу до всіх документів та інформації об'єкта перевірки, у тому числі до тих, що становлять банківську чи комерційну таємницю;
- вільного доступу в робочий час до всіх приміщень об'єкта перевірки;
- безоплатно одержувати від об'єкта перевірки інформацію щодо його діяльності та пояснення (у тому числі письмові) з окремих питань діяльності, а також вимагати від об'єктів перевірки будь-якої інформації, необхідної для здійснення перевірки;
- перевіряти будь-яку звітність афілійованої особи банку щодо взаємовідносин з банком з метою визначення впливу відносин з афілійованою особою на стан банку.

Інспектор Національного банку України зобов'язаний:

- дотримуватися вимог чинного законодавства України та нормативно-правових актів Національного банку України;
- сумлінно, вчасно та якісно виконувати свої службові обов'язки та доручення керівництва;

- не розголошувати інформацію, що становить банківську чи службову таємницю або має конфіденційний характер та стала відома йому у зв'язку з виконанням службових обов'язків.

2.3.5. Загальні висновки про стан банку за результатами інспектування

При складанні загальних висновків про стан банку передбачається використання об'єктивних критеріїв для оцінювання тих або чи інших сторін діяльності банківської установи. Однак інспектування також завжди вимагає суб'єктивної оцінки та осмислення результатів. Щоб зробити висновок про загальний стан банку, інспектори мають спиратися як на об'єктивні критерії оцінки його діяльності, так і на власну суб'єктивну думку. Для оцінювання інформації про ті сторони діяльності банку, які потребують суб'єктивного осмислення, дуже велике значення має набутий досвід роботи. Тому зазначені процедури інспектування повинен виконувати керівник інспекторської бригади.

Використовуючи методика, запропоновану "Медичними вказівками з інспектування банків в Україні", інспектор наперед має виконати такі дії:

- повідомити керівництво та Раду банку про результати інспектування;
- повідомити Національний банк України про результати інспектування;
- дійти остаточного висновку за такими питаннями:
 - платоспроможність банку та його здатність задовольняти передбачувані і непередбачувані потреби своєї клієнтури за нормальних умов діяльності;
 - дотримання критеріїв безпечної і надійної банківської діяльності;
 - дотримання вимог чинного законодавства;

- життєздатність установи;
- ефективність роботи Ради та Правління банку.

Оцінка загального стану банку впливає з тих висновків, які були зроблені на підставі результатів перевірки. При цьому враховуються винятки, виявлені в системі внутрішнього контролю, порушення вимог внутрішніх положень, нормативних та законодавчих актів, якість роботи Ради та Правління банку, достатність надходжень та капіталу, проблемних активів, інші недоліки та порушення.

Інформацією, на основі якої оцінюється поточний стан банку та його можливі зміни, є результати та висновки членів інспекторської бригади. Щоб визначити, чи є у банку якісь негативні явища, керівник інспекторської бригади повинен враховувати значення кожного порушення чи недоліку, виявлених під час перевірки.

Протягом перевірки особлива увага приділяється питанням, які насамперед турбують Національний банк України, а саме:

- загальній безпеці і надійності роботи банку;
- якості управління та результатам роботи керівництва;
- перспективам нормальної роботи банку або можливості виправлення незадовільного стану;
- фінансовим результатам діяльності банку.

Оцінка майбутнього стану банку ґрунтується на аналізі:

- планів керівництва, втілених в операційних планах, планах нарощування обсягу капіталу (капіталізації) тощо;
- здатності керівництва виконувати поставлені перед ним завдання;
- конкуренції та економічних умов;
- загального стану банку в даний час;
- якості роботи Ради і Правління банку.

У багатьох банках немає офіційних письмових планів. У таких випадках керівник інспекторської бригади повинен отримати від Ради або від Правління банку інформацію про їхні плани за такими питаннями:

- зростання активів банку та розширення його діяльності;
- нарощування обсягів капіталу;
- зміни в обсязі та структурі активів;
- зміни у джерелах фінансування.

Інспектор повинен рекомендувати таким банкам використовувати для складання стратегічних та інших планів інструменти і методи, розроблені іншими організаціями. На сучасних ринках, що розвиваються, стратегічне планування потрібне всім банкам. Це насамперед стосується ситуацій, коли банк втрачає свою частку ринку або коли внаслідок неефективної роботи зменшується рівень його прибутковості.

Якщо банк має фінансові плани, то оцінити точність прогнозів балансу та надходжень можна через порівняння фактичних і планових даних. Бажано було б також порівняти початкові варіанти прогнозів та проєктів з тими, якими банк користується сьогодні, щоб з'ясувати, чи вчасно вносяться поправки у плани банку. Якщо плани складаються на 4-х або 5-річний період, то різні прогнози часто можуть готуватися на основі різних припущень. У такому разі інспектор має спробувати з'ясувати найбільш імовірний майбутній курс банку.

Інспектор повинен спробувати отримати доступ до всіх офіційних матеріалів або внутрішніх робочих документів, які слугують обґрунтуванням для планів банку на майбутнє. Завданням у цьому разі є перевірка механізму прийняття рішень в установі.

Щоб отримувати комісійний дохід та захищатися від ризику процентної ставки, банки все частіше звертаються до позабалансових операцій. Крім традиційних видів діяльності банки зараз пропонують багато нових продуктів та послуг.

Хоч такі нові види діяльності корисні й можуть бути прибутковими, все ж вони пов'язані з деяким ризиком. Багато нових видів діяльності супроводжуються виникненням додаткових зобов'язань або інших ризиків, які не відображаються в балансі банку і навіть можуть не визнаватися банком.

Прикладами позабалансових операцій є:

- операції електронного переказу грошових коштів;
- зобов'язання видачі кредиту.

Розрізняють такі види ризику: кредитний ризик, ризик фінансування, ризик процентної ставки та ризик, що є результатом недоліків внутрішнього контролю. Інспектор має усвідомлювати характер та ступінь позабалансового ризику. Ризик, що впливає на капітал, ліквідність банківської установи та дотримання нею вимог законодавства, має оцінюватися з погляду його (ризик) можливих наслідків для безпечної та надійної роботи банку.

Оцінюючи такі різні сторони діяльності банку, як достатність капіталу та ліквідність, інспектор має пам'ятати, що насамперед самі керівники установи повинні добре розуміти потреби банку щодо капіталу та ліквідності. Банк сам має оцінювати власний капітал та ліквідність, адже тільки керівництво банку може повною мірою усвідомлювати ці його потреби. Саме керівництво має розуміти, яке місце посідає банк серед інших банків, особливості економіки регіону, який обслуговує банк, а також можливий вплив цих та інших факторів на плани розвитку та розширення операцій банку і саме керівництво має бути у першу чергу зацікавленим в успішній роботі банку. Тому Правління та Рада банку мають визначати рівень капіталу (капіталізації) та ліквідності таким чином, щоб він відповідав потребам банку, а не просто наслідувати приклад конкурентів або сліпо додержуватися вимог нормативних актів. Однак інспектор теж повинен мати свою влас-

ну думку, особливо якщо він вважає, що рівень капіталу або ліквідності банку не достатній. Банк повинен пояснити інспекторові, у чому полягають об'єктивні причини низького рівня капіталу чи ліквідності. Інспектор має переконатися в тому, що банк повністю розуміє функції капіталу та ліквідності.

Щоб правильно оцінити перспективи розвитку банку, інспектор повинен розглянути зовнішні фактори, які впливають на установу. Серед них визначальними мають бути характеристики різних регіонів діяльності банку. Регіон діяльності банку — це регіон, з якого банк отримує 75 % вкладів. Демографія регіону діяльності банку, як правило, відома, і кожен банк має накопичувати цю інформацію та використовувати її під час аналізу поточних операцій та для планування на майбутнє. Відсутність інформації, яка до того ж має постійно уточнюватися та оновлюватися, вважається недоліком у роботі. Методи перевірки, викладені у цьому розділі, містять також перелік даних, необхідних для оцінювання демографічних показників регіону діяльності банку. Керівник інспекторської бригади має забезпечити збір такої інформації, проаналізувати її та визначити, чи є обґрунтованими сподівання керівництва за даних обставин.

Аналізуючи фактори, пов'язані з конкуренцією, інспектор має розглянути частку ринку, яку охоплює банк. Аналіз цього питання можливий, якщо у банку постійно ведуться відповідні дослідження.

Увага також має приділятися змінам статутних документів та законодавчої бази, а саме:

- змінам законодавчих актів про діяльність філій;
- змінам структури оподаткування;
- змінам законодавчих актів, які впливають на конкурентоспроможність банку.

Після того, як інспектор зробив конкретні висновки про поточний стан банку та його перспективи на майбутнє або вказав на недоліки чи несприятливі тенденції в його діяльності, його висновки з відповідними рекомендаціями мають бути своєчасно передані до Правління та Ради банку, а також Генеральному департаменту банківського нагляду Національного банку України.

Формулюючи висновки та складаючи письмові зауваження, інспектор повинен уникати необґрунтованих припущень. Це можливо лише тоді, коли висновки, оцінки та рекомендації ґрунтуються на об'єктивній інформації, здобутій під час перевірки.

Завдання перевірки на етапі складання загальних висновків про стан банку:

- 1) зробити висновки про стан банківської установи;
- 2) зробити висновки про перспективи роботи банківської установи у майбутньому;
- 3) визначити здатність банку задовольняти вимоги, що виникають у ході його нормальної діяльності;
- 4) визначити, чи дотримується банк критеріїв безпечної та надійної діяльності;
- 5) ґрунтуючись на зроблених висновках, сформулювати, які заходи потрібні для подолання недоліків (там, де це потрібно);
- 6) викласти висновки та рекомендації усно і в письмовій формі у звіті про інспектування.

Контрольні запитання і завдання

1. *Визначте послідовність процесу реєстрації банківських та фінансово-кредитних установ.*

2. *Дайте характеристику основних етапів надання банківським і фінансово-кредитним установам ліцензій на здійснення банківських операцій.*

3. Які особливості надання ліцензій та дозволів на здійснення операцій з валютою?

4. Визначте основні класифікаційні ознаки функціонування банківських установ.

5. Охарактеризуйте основні ознаки відповідності установчих документів, які надаються банком при реєстрації.

6. Які особливості відкриття філій банку?

7. У яких випадках НБУ відмовляє у реєстрації банківських установ?

8. Дайте характеристику вступному контролю при відкритті представництв банків.

9. Які процедурні функції організації безвізного нагляду в системі Національного банку України?

10. Яка методика розрахунку нормативів капіталу банку?

11. Яка методика розрахунку нормативів ліквідності?

12. Яка методика розрахунку нормативів кредитного ризику?

13. У яких випадках встановлюються спеціальні значення економічних нормативів?

14. Дайте характеристику фінансової звітності, що надається банками до Національного банку України.

15. Які основні риси методології та завдання планування перевірки?

16. Назвіть основні завдання на етапі планування перевірки.

17. Розкрийте основні положення складання планів інспекційних перевірок.

18. Який порядок проведення інспекційної перевірки?

19. Визначте права та обов'язки інспекторів.

20. Який порядок оцінки результатів інспекційних перевірок та складання висновку?

Розділ 3

ІНСПЕКТУВАННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВСЬКОЇ УСТАНОВИ

3.1. Інспектування капіталу банківської установи

Визначення достатності капіталу банку має величезне значення, причому не лише для оцінки конкретного банку, а й для того, щоб можна було скласти уявлення про надійність усієї банківської системи. Національний банк України повинен аналізувати достатність капіталу також і для реорганізації банку або запровадження структурних змін, наприклад при злитті банківських установ або відкритті нових філій. Капітал допомагає банківській установі виконувати такі функції:

- забезпечувати довіру до банків у суспільстві та впевненість у стабільності окремих банків і банківської системи взагалі;
- забезпечувати необхідні обсяги банківських операцій різних типів;
- захищати від можливих збитків;
- рівномірно розподіляти ризик банківської діяльності між усіма сторонами, залученими до неї (банки, клієнти, позичальники, інвестори);

- задовольняти попит на кредити у тій спільноті, яку обслуговує банк.

Таким чином, у процесі нагляду треба регулярно оцінювати капітал банку та визначати, чи є він достатнім для роботи банку нині і в майбутньому. Щоб дати вичерпну оцінку капіталу банку, треба врахувати багато факторів, як кількісних, так і якісних. Кількісною мірою достатності капіталу, зазвичай, є коефіцієнти. До якісних факторів належать стан ліквідності банку, якість його керівництва, якість активів та прибутковість.

Принципи оцінювання капіталу на основі ризиків

Принципи оцінювання капіталу на основі ризиків визначаються за міжнародними стандартами, які було розроблено Базельським комітетом і затверджено в липні 1988 р. Ці принципи визнані міжнародною банківською спільнотою та використовуються в усьому світі.

Є кілька причин того, чому принципи оцінювання капіталу на основі ризиків вважаються значним кроком у розвитку критеріїв достатності капіталу.

- По-перше, ці принципи допомагають зміцнити капітал, оскільки вимагають посилення акціонерного капіталу (перш за все у вигляді звичайних акцій); крім того, ці принципи обмежують розмір резервів на покриття збитків від кредитів за дебіторською заборгованістю та цінними паперами, тобто резервів, які можна вважати частиною капіталу.

- По-друге, ці принципи визнають, що кредитний ризик, притаманний різним типам активів, є відносною величиною, тому й вимоги до розміру капіталу у співвідношенні з сумою різних типів активів, пов'язаних з різним кредитним ризиком, також є різними.

- По-третє, банки зобов'язані постійно слідкувати за тим, чи є їхній капітал достатнім для компенсації ризику позабалансових операцій.

Нарешті ці принципи допомагають визначити, що таке капітал, а також встановлюють загальноприйняті в міжнародній практиці вимоги, яким він має відповідати.

Необхідно підкреслити, що принципи оцінки капіталу на основі ризиків визначають мінімальне значення коефіцієнта достатності капіталу і що зараз ситуація в міжнародному банківському секторі вимагає від більшості банків підтримувати це значення на рівні, вищому за мінімальний. Принципи оцінювання капіталу пов'язані насамперед з оцінкою кредитного ризику. Вони лише опосередковано торкаються інших типів ризиків, які можуть впливати на стан банку, таких як якість активів, ризик відсоткової ставки, концентрація активів та операційний ризик. Таким чином, вимоги до рівня капіталу окремого банку залежатимуть від того, які ризики взагалі виявлено в даному банку у процесі нагляду.

Коефіцієнт достатності капіталу на основі ризиків

Коефіцієнт достатності капіталу банку на основі ризиків обчислюється як відношення суми капіталу банку за п'ятим розділом балансу (чисельник) до суми активів, зважених за ризиком (знаменник). До таких активів відносять як балансові активи, так і позабалансові статті, розподілені відповідно до ступеня, притаманного їм як кредитного ризику, так і інших ризиків.

Взагалі ступінь ризику визначається на основі кредитного аналізу осіб, які мають зобов'язання перед банком за тими чи іншими активами, аналізу дебіторської заборгованості та портфеля цінних паперів банку. Каса вважається активом з нульовим ризиком; готівкові кошти у процесі інкасації мають 5 % ризику; всі інші активи, у тому числі кредити та міжбанківські депозити, операції, гарантовані урядом, дебіторська заборго-

ваність, цінні папери та основні засоби, вважаються активами зі 100 %-м ризиком. Гарантії, видані банком, хоч і не віднесені до балансових статей, також вважаються 100 %-м ризиком.

За міжнародними стандартами основна частина банківських депозитів та рахунків має коефіцієнт ризику 20 %, а визначення ризику позабалансових статей відбувається у два етапи. Спочатку обчислюється так званий кредитний еквівалент позабалансового інструменту за допомогою одного з п'яти "коефіцієнтів перетворення" — 2; 5; 20; 50 або 100 %. Відповідний "коефіцієнт перетворення" обирається за типом операції. Він визначається за ймовірністю того, чи перетвориться позабалансовий інструмент на актив балансу за несприятливих для банку умов. На другому етапі визначають, до якої категорії ризику віднести "кредитний еквівалент" позабалансового інструменту. При цьому використовують ті самі критерії, що й для активів балансу, і значення ступеня ризику позабалансового інструменту цілком відповідає значенням ступенів ризику активів.

Лише деякі типи застав, наданих банку, зменшують ступінь ризику активів, які ними забезпечено. Наприклад, кошти позичальника на депозитному рахунку в банку можуть зменшити ступінь ризику відповідного активу до 20 %. Так само лише певні типи гарантій можуть зменшувати ступінь ризику активу. Ступені ризику зменшуються тільки для тієї частини активу, сума якої відповідає сумі гарантій цих типів або поточній ринковій вартості застави.

Гарантії центральних урядів країн відрізняються від інших гарантій. Коефіцієнт ризику гарантії центральних урядів дорівнює 0 % тоді, коли це безумовні гарантії фінансово стабільних країн з розвинутою економікою. Для того щоб умовна гарантія залишалася дійсною, держателі гарантій мають задовольняти ряд вимог. Насамперед це стандарти обслуговування. Більшість гарантій уряду України належить до категорії 100 %, а не 0 %.

Тільки гарантії центральних урядів, ступінь ризику яких дорівнює 0 %, не вимагають капіталу для їхнього покриття.

Згідно з методичними вказівками Національного банку України, які в основному відповідають міжнародній практиці, капітал банку називається регулятивним і поділяється на основний (капітал 1-го рівня) та додатковий (капітал 2-го рівня).

Основний капітал у цілому відповідає сумі капіталу, що належить акціонерам / учасникам. Такий капітал можна вважати постійним джерелом коштів для банку й засобом захисту вкладників та інших кредиторів банку від усіх видів збитків, як очікуваних, так і непередбачуваних.

Основний капітал вважається незмінним і таким, що не підлягає передаванню, перерозподілу та повинен повністю покривати поточні збитки. Він складається з таких елементів:

- фактично сплачений зареєстрований статутний капітал. За підсумками року на основі фінансової звітності розмір статутного капіталу коригується на індекс девальвації чи ревальвації гривні за рахунок і в межах валових доходів або валютних витрат банку;

- розкриті резерви, що створені або збільшені за рахунок нерозподіленого прибутку: дивіденди, направлені на збільшення статутного фонду; емісійні різниці, що визначають суму перевищення доходів, отриманих від первинної емісії (випуску) власних акцій та інших корпоративних прав над номіналом таких акцій; резервні фонди; загальні резерви, що створюються під невизначений ризик при проведенні банківських операцій; прибуток минулих років; прибуток минулих років, що очікує затвердження.

Зазначені складові включаються до основного капіталу, якщо вони відповідають таким вимогам:

- відрахування до резервів і фондів здійснено з прибутку після оподаткування або з прибутку до оподаткування, скоригованого на всі потенційні податкові зобов'язання;
- призначення резервів та фондів і рух коштів за цими резервами і фондами окремо розкрито в оприлюднених звітах;
- фонди мають бути в розпорядженні банку з метою необмеженого і негайного їх використання для покриття збитків;
- покриття збитків за рахунок резервів та фондів проводиться лише через розрахунок прибутків та збитків.

Слід зазначити, що загальний розмір основного капіталу визначається з урахуванням розміру очікуваних збитків за невиконаними зобов'язаннями контрагентів та зменшуються на суму недосформованих резервів під можливі збитки за кредитними операціями, операціями з цінними паперами, дебіторською заборгованістю, простроченими понад 30 днів та сумнівними до отримання нарахованими доходами за активними операціями, коштами, розміщеними на кореспондентських рахунках у банках, які визнані банкрутами чи ліквідуються за рішенням уповноважених органів або які зареєстровані в офшорних зонах; нематеріальних активів за мінусом зносу, капітальних вкладень у нематеріальні активи, збитків минулих років, збитків поточного року.

Додатковий капітал складається з таких сум:

- резерви під стандартну заборгованість інших банків;
- резерви під стандартну заборгованість клієнтів за кредитними операціями банків;
- отриманих в результаті переоцінки статутного капіталу з урахуванням індексу девальвації чи ревальвації гривні;
- отриманих в результаті переоцінки основних засобів;
- прибуток поточного періоду;
- субординований борг, що зараховується до капіталу банку.

Субординований капітал включає кошти, залучені від юридичних осіб — резидентів і нерезидентів, як у національній, так і в іноземній валютах на умовах субординованого боргу. При цьому субординований борг — це звичайні незабезпечені боргові капітальні інструменти (складові елементи капіталу), які відповідно до угоди не можуть бути взяті з банку раніше п'яти років, а у разі банкрутства чи ліквідації повертаються інвестору після погашення претензій усіх інших кредиторів. Сума таких коштів, зарахованих до капіталу, не може перевищувати 50 % розміру основного капіталу з щорічним зменшенням на 20 % від його первинної вартості протягом п'яти останніх років дії угоди.

Кошти, залучені на умовах субординованого боргу, можуть зараховуватися до капіталу банку після отримання дозволу Національного банку України в разі їх відповідності таким критеріям:

- є незабезпеченими, субординованими і повністю сплаченими;
- не можуть бути погашені за ініціативою власника;
- можуть вільно брати участь у покритті збитків без пред'явлення банку вимоги щодо припинення торговельних операцій;
- дозволяють відстрочення обслуговування зобов'язань щодо сплати відсотків, якщо рівень прибутковості не дає змоги банку здійснити такі виплати.

При формуванні капіталу 2-го рівня накладаються такі обмеження:

- при розрахунку загальної суми регулятивного капіталу загальний розмір додаткового капіталу не може бути більшим ніж 100 % основного капіталу;
- розмір субординованого капіталу не може перевищувати 50 % розміру основного капіталу.

Для визначення розміру регулятивного капіталу банку загальний розмір капіталу 1-го і 2-го рівнів додатково зменшується на балансову вартість таких активів:

- акцій та інших цінних паперів з нефіксованим прибутком у портфелі банку на продаж та інвестиції, випущених банком;
- інвестицій у капітал (що не консолідуються) інших банків та фінансових установ у розмірі 10 % і більше їх статутного капіталу та в дочірні установи;
- коштів, що вкладені в інші банки на умовах субординованого боргу.

Визначення розміру основного та додаткового капіталу банку необхідне для проведення фінансового аналізу діяльності банку, а саме: для розрахунку показників економічних нормативів.

Відповідно до міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та чинних нормативно-правових актів Національного банку України *капітал* — це різниця між активами і зобов'язаннями банку. Зважаючи на це, визначення достатності капіталу, тобто обчислення суми позитивного (фактично наявного) капіталу або суми негативного (недостатнього для покриття ризиків) капіталу, проводиться після перевірки активів та зобов'язань банку (балансових та позабалансових) з урахуванням їх класифікації.

Національний банк України визнав за необхідне встановити мінімально допустиме значення коефіцієнта лівериджу та вимагати від банків його дотримання. Сьогодні вимоги такі: загальна сума капіталу банку має становити не менш ніж 4 % від суми залучених коштів.

Зараз при інспектуванні капіталу банку з цього приводу перевіряється дотримання банківською установою нормативу адекватності основного капіталу.

Норматив адекватності основного капіталу встановлюється з метою визначення спроможності банку захистити

кредиторів і вкладників від непередбачуваних збитків, яких може зазнати банк у процесі своєї діяльності залежно від розміру різноманітних ризиків.

Показник адекватності основного капіталу банку розраховується як співвідношення основного капіталу до загальних активів банку, зменшених на суму створених відповідних резервів за активними операціями банків.

Для розрахунку нормативу адекватності основного капіталу загальний розмір основного капіталу коригується (зменшується) на суму:

- недосформованих резервів під можливі збитки за активними операціями банків;
- нематеріальних активів за мінусом суми зносу;
- капітальних вкладень у нематеріальні активи;
- збитків минулих років і збитків минулих років, що очікують затвердження;
- збитків поточного року.

Загальні активи банку для розрахунку адекватності основного капіталу включають: готівкові кошти; банківські метали; кошти в Національному банку України; казначейські та інші цінні папери, що рефінансуються та емітовані Національним банком України; кошти в інших банках; сумнівну заборгованість за нарахованими доходами за міжбанківськими операціями; дебіторську заборгованість за операціями з банками; кредити, надані центральним і місцевим органам виконавчої влади, суб'єктам господарської діяльності, фізичним особам; дебіторську заборгованість за операціями з клієнтами; транзитний рахунок за операціями з клієнтами; цінні папери в портфелі банку на продаж та на інвестиції; товарно-матеріальні цінності; суми до з'ясування та транзитні рахунки; операційні й неопераційні основні засоби.

При розрахунку нормативу адекватності основного капіталу сума загальних активів відповідно зменшується на роз-

рахункову суму резервів за всіма активними операціями банку на суму неамортизованого дисконту за цінними паперами та зносу основних засобів.

Національний банк України вважає за необхідне вимагати дотримання мінімального значення коефіцієнту лівериджу, оскільки принципи обчислення капіталу на основі ризиків за активами банку створюють можливості для зростання значення коефіцієнту лівериджу, тобто перевищення суми залучених коштів над сумою капіталу банку. Вважається, що активи, не пов'язані з кредитним ризиком (готівка, кошти на коррахунку в НБУ), мають коефіцієнт ризику, що дорівнює нулю, і тому такі активи не вимагають капіталу. Отже, виникає теоретична можливість того, що банк може дотримуватися вимог щодо співвідношення між загальною сумою капіталу та активами, зваженими на ризик, тобто підтримувати його на рівні 8 %, а обсяг його капіталу як відсоток від загальної суми активів фактично буде дуже незначним.

З цією метою розраховується норматив адекватності регулятивного капіталу банку, а активи поділяються на п'ять груп за ступенем ризику та підсумовуються з урахуванням відповідних коефіцієнтів зваження (табл. 3.1).

Нормативне значення зазначеного нормативу для діючих банків не може бути меншим ніж 8 %. Для банків, що розпочинають операційну діяльність, цей норматив має становити:

- протягом перших 12 місяців діяльності (з дня отримання ліцензії) — не менше 15 %;
- протягом наступних 12 місяців — не менше 12 %;
- надалі — не менше 8 %.

У кожного банку має бути принаймні якийсь мінімальний капітал, який забезпечував би захист від інших банківських ризиків (таких як ризик відсоткової ставки, ліквідності, операційний ризик та ризик концентрації кредитів), які не вра-

Таблиця 3.1. Групи активів за ступенем ризику

Група активів	Статті активів банку	Ступінь ризику
1	2	3
1	<ul style="list-style-type: none"> — готівкові кошти; — банківські метали; — кошти в Національному банку; — боргові цінні папери центральних органів виконавчої влади, що рефінансуються та емітовані Національним банком; — нараховані доходи за борговими цінними паперами, що рефінансуються та емітовані Національним банком; — боргові цінні папери центральних органів виконавчої влади у портфелі банку на продаж і на інвестиції 	0
2	<ul style="list-style-type: none"> — короткострокові та довгострокові кредити, надані центральним органам виконавчої влади; — нараховані доходи за кредитами, надані центральним органам виконавчої влади 	10
3	<ul style="list-style-type: none"> — боргові цінні папери місцевих органів виконавчої влади, що рефінансуються та емітовані Національним банком; — боргові цінні папери місцевих органів виконавчої влади в портфелі банку на продаж та на інвестиції; — кошти до запитання, розміщені в банку, який має офіційний кредитний рейтинг не нижчий ніж “інвестиційний клас”; — нараховані доходи за коштами до запитання, розміщені в банку, який має офіційний кредитний рейтинг не нижчий ніж “інвестиційний клас”; — депозити овернайт, розміщені в банку, який має офіційний кредитний рейтинг не нижчий ніж “інвестиційний клас”; — інші короткострокові депозити, розміщені в банку, який має офіційний кредитний рейтинг не нижчий ніж “інвестиційний клас”; 	20

Продовження табл. 3.1

1	2	3
	<ul style="list-style-type: none"> — нараховані доходи за депозитами овернайт, гарантійними депозитами, іншими короткостроковими депозитами, що розміщені в банку, який має офіційний кредитний рейтинг не нижчий ніж “інвестиційний клас”; — кредити овердрафт, овернайт та інші короткострокові кредити, розміщені в банку, який має офіційний кредитний рейтинг не нижчий ніж “інвестиційний клас”; — нараховані доходи за кредитами овердрафт, овернайт та іншими короткостроковими кредитами, що розміщені в банку, який має офіційний кредитний рейтинг не нижчий ніж “інвестиційний клас” 	20
4	<ul style="list-style-type: none"> — кошти до запитання в інших банках, що не належать до інвестиційного класу; — нараховані доходи за коштами до запитання в інших банках, що не належать до інвестиційного класу; — депозити овернайт, розміщені в інших банках, що не належать до інвестиційного класу; — короткострокові та довгострокові кредити, надані місцевим органам виконавчої влади; — нараховані доходи за кредитами, що надані місцевим органам виконавчої влади; — гарантійні депозити в інших банках (покріті); — зобов’язання з кредитування, надані банкам, та інші зобов’язання, надані клієнтам; — валюта та банківські метали, які куплено, але не одержано; — активи до одержання 	50
5	<ul style="list-style-type: none"> — прострочені нараховані доходи за коштами до запитання в інших банках; — прострочені нараховані доходи за кредитами, що надані центральним і місцевим органам виконавчої влади; — короткострокові депозити, розміщені в інших банках, що не належать до інвестиційного класу; 	

1	2	3
	<ul style="list-style-type: none"> — нараховані доходи за строковими депозитами, що розміщені в інших банках, які не належать до інвестиційного класу; — довгострокові депозити, розміщені в інших банках; — гарантійні депозити в інших банках (непокріті); — прострочена заборгованість і прострочені нараховані доходи за строковими депозитами, що розміщені в інших банках; — кредити овердрафт, овернайт, кошти за операціями репо та інші короткострокові кредити, які надані іншим банкам, що не належать до інвестиційного класу; — довгострокові кредити, надані іншим банкам; — нараховані доходи за кредитами, що надані іншим банкам, які не належать до інвестиційного класу; — фінансовий лізинг (оренда), наданий іншим банкам; — пролонгована заборгованість за кредитами, наданими іншим банкам; — прострочена заборгованість і прострочені нараховані доходи за кредитами, що надані іншим банкам; — кредити, надані суб'єктам господарської діяльності; — нараховані доходи за кредитами, що надані суб'єктам господарської діяльності; — прострочена заборгованість і прострочені нараховані доходи за кредитами, що надані суб'єктам господарської діяльності; — пролонгована заборгованість за кредитами, що надані суб'єктам господарської діяльності; — сумнівна заборгованість інших банків і за кредитами, що надані суб'єктам господарської діяльності; — сумнівна заборгованість за нарахованими доходами за міжбанківськими операціями; 	

1	2	3
	<ul style="list-style-type: none"> — дебіторська заборгованість за операціями з банками та за операціями з клієнтами банків; — сумнівна дебіторська заборгованість за операціями з банками та за операціями з клієнтами банків; — транзитний рахунок за операціями, здійсненими платіжними картками через банкомат; — пролонгована, прострочена та сумнівна заборгованість за кредитами, які надані центральним та місцевим органам виконавчої влади; — кредити, надані фізичним особам; — пролонгована заборгованість за кредитами, що надані фізичним особам; — нараховані доходи за кредитами, які надані фізичним особам; — прострочена заборгованість та прострочені нараховані доходи за кредитами, що надані фізичним особам; — сумнівна заборгованість за кредитами, що надані фізичним особам; — сумнівна заборгованість за нарахованими доходами за операціями з клієнтами; — акції та цінні папери з нефіксованим прибутком у портфелі банку на продаж та інвестиції; — боргові цінні папери, випущені фінансовими (небанківськими) установами та нефінансовими підприємствами, у портфелі банку на продаж та інвестиції; — нараховані доходи за акціями та борговими цінними паперами в портфелі банку на продаж та інвестиції; — прострочені нараховані доходи за борговими цінними паперами в портфелі банку на продаж та інвестиції; — товарно-матеріальні цінності; — основні засоби; — інші активи банку; — зобов'язання за всіма видами гарантій (акцептами, авальями); 	

1	2	3
	— непокриті акредитиви; — сумнівні вимоги за операціями з валютою та банківськими металами; — цінні папери до одержання за операціями андеррайтингу; — сумнівні вимоги за операціями з фінансовими інструментами, крім інструментів валютного обміну	100

ховуються при визначенні капіталу на основі ризиків. Такий мінімальний рівень капіталу для всіх банків встановлюється на основі мінімального значення коефіцієнта лівериджу (тобто співвідношення між капіталом банку та загальною сумою його активів або зобов'язань).

Як коефіцієнт капіталу на основі ризику, так і коефіцієнт лівериджу важливі кількісні інструменти визначення та регулювання достатності капіталу, проте є ще й багато якісних факторів ризику. Національний банк визнав, що банки наражаються на ризики різних ступенів та типів, і через це достатність капіталу має визначатися в кожному випадку окремо. Оцінюючи достатність капіталу, органи нагляду повинні брати до уваги вплив цих факторів на кожен конкретний банк.

До таких факторів належать:

- *якість управління.* Якість управління, досвідченість, компетентність та обізнаність керівництва банку є, мабуть, найважливішими чинниками визначення достатності капіталу. Надійне керівництво забезпечує належне впровадження та виконання внутрішніх положень, методів роботи, систем внутрішнього контролю та аудиту. Якщо керівництво банку не компетентне або нечесне і тому не здатне здійснювати на-

лежний нагляд, то це, зрештою, призведе до погіршення стану капіталу банку;

- *управління активами та пасивами*. Управління коштами (активами та пасивами) — це основа зваженого й продуманого планування та фінансового менеджменту. Воно передбачає контроль за станом ліквідності банку та його чутливості до змін відсоткової ставки. У кожному банку мають бути розроблені методи, за якими ризик ліквідності зводився б до мінімуму, адже він може призвести до того, що банк буде змушений розпродати свої активи, або ж до ризику відсоткової ставки, який виникає внаслідок неузгодженості строків розрахунків за джерелами коштів та активами;

- *надходження та їхнє збереження*. Надходження банку поточного та минулих періодів є ще одним ключовим елементом оцінки достатності капіталу;

- *диверсифікація ризику*. Зазвичай, чим вищий у банку ступінь концентрації активів та зобов'язань, тим більша потреба в капіталі. Активи та позабалансові статті повинні вивчатися для виявлення концентрацій за галузями економіки, напрямками виробництва, джерелами фінансування та небанківськими видами діяльності;

- *власність*. Необхідно приділяти увагу меті діяльності та фінансовому стану власників банку, оскільки вони можуть мати значний вплив на стан та напрямки діяльності банку. Такий вплив особливо очевидний, коли значна частка в капіталі банку належить одному чи кільком найбільшим акціонерам. Якщо власники банку мають фінансові проблеми або займаються самокредитуванням, то з часом це, як правило, призводить до зменшення (“ерозії”) капіталу банку. З іншого боку, занадто консервативний та обачливий підхід може зашкодити банкові, якщо враховувати зростання конкуренції;

- *організація та контроль операцій*. Неефективна або млява робота можуть виявитися занадто дорогими для банку. Недоліки в системах контролю та методах роботи підводять

банк під ризик збитків через шахрайство, зловживання, розтрату чи помилки працівників;

- *стратегічне планування.* Процес планування дуже важливий у світлі напруженої конкуренції в секторі фінансових послуг. Фінансова життєздатність тих банків, які не зважають на можливі зміни у своєму економічному середовищі, може скоро опинитися під загрозою.

До банків, які наражаються на значний ризик, належать нові банки; банки, які перебувають у режимі фінансового оздоровлення; банки, що зазнають швидкого зростання капіталу або активів; а також банки, що можуть потерпіти від діяльності своїх холдингових компаній та філій.

Крім визначення достатності капіталу перевірка рахунків капіталу передбачає також аналіз тих змін, що в них відбулися чи спостерігаються, включаючи зміни прав власності на акції банку. До переліку рахунків, які потрібно переглянути інспекторові, що перевіряє капітал, входять рахунки, які Національний банк України визначає як капітал, за винятком спеціальних резервів на покриття можливих втрат за активами.

У робочих документах мають міститися дані про кількість акцій, дозволених до випуску, випущених та не випущених із зазначенням номінальної вартості кожного класу акцій. Якщо ці цифри змінювалися, потрібно з'ясувати, чи це відбулося за рішенням повноважних осіб та чи були після цього внесені відповідні доповнення до статуту.

Різні нормативно-законодавчі обмеження, накладені на банки, визначаються відповідно до розміру капіталу банку. Перевірка дотримання вимог таких обмежень може передбачати обчислення значної кількості нормативів. Інспектор, що виконує цю програму, повинен обчислити всі нормативи капіталу банку й доповісти про результати членам інспекторської бригади.

Інспектор повинен звернути увагу на права власності на банк, оскільки загальні збори акціонерів мають безпосередній

вплив на його діяльність, адже саме вони обирають Раду банку. Коли банк перебуває у володінні чи під контролем однієї особи або невеликої групи осіб, то такий вплив очевидний. Загалом, інспектор повинен включити до своїх записів дані про акціонера чи групу акціонерів, які володіють п'ятьма чи більше відсотками акцій будь-якого класу або контролюють їх. Метод, за яким відбуваються зміни у правах власності, має аналізуватися під час перевірки всіх банків. Для банків, чиї акції активно обертаються на ринку, попит на них може бути показником того, як фінансові кола ставляться до цього банку. Для менших банків, ринки реалізації акцій яких в основному місцеві, важливою може виявитися інформація щодо попиту на їхні акції серед місцевих компаній та фізичних осіб.

Часто невеликі банки не мають визначеного ринку для своїх акцій. У таких випадках шукати покупця для акцій, які бажає продати акціонер, можуть представники керівництва або Ради банку. Та особа, яка надає такі послуги, в жодному разі не повинна використовувати внутрішню інформацію в особистих цілях. Конфлікту інтересів або використання внутрішньої інформації для особистого зиску можна уникнути, якщо банк має перелік осіб, зацікавлених у придбанні його акцій. Тоді будь-хто з потенційних продавців може ознайомитись із таким переліком і продати акції покупцеві за погодженою ціною.

Дивіденди — це розподіл надходжень між власниками. Щоб оголосити дивіденди, Рада банку повинна винести на загальні збори акціонерів свої пропозиції про спосіб виплати, розмір дивідендів, дату реєстрації акціонерів та дату виплати. Після оголошення дивідендів банк має обліковувати їх як зобов'язання.

Дивіденди зазвичай проголошуються та виплачуються готівкою або у вигляді акцій. Іноді їх використовують для розподілу нерухомого майна або особистої власності. Такі операції називають виплатою дивідендів “натурою”.

Дивіденди у вигляді акцій — це видача акціонерам додаткових акцій пропорційно кількості акцій, якими вони володіють. В обліку такі дивіденди відображаються шляхом переказу суми, що дорівнює номінальній вартості додаткових акцій, з рахунка нерозподіленого прибутку установи до категорії постійної капіталізації (звичайні акції та надлишок), тобто до статутного фонду.

Режим адміністративно-примусового контролю за роботою банку, який вимагає збільшення суми додаткового капіталу або підтримки розміру капіталу на певному рівні, має передбачати, що виплата дивідендів відбувається тільки з дозволу Національного банку України. Якщо така умова не передбачена, інспектори повинні вимагати, щоб банк заздалегідь повідомляв Національний банк про свої наміри щодо виплати дивідендів. Розробляючи адміністративно-примусові заходи, які вимагають збільшення розміру капіталу банку, органи нагляду повинні документально обґрунтувати причину того, чому для цього банку не передбачено отримання дозволу НБУ на сплату дивідендів.

Вимога про отримання попереднього дозволу на виплату дивідендів не забороняє банкам виплачувати дивіденди. Вона лише дає Національному банку України можливість вивчити стан банку та перспективи його подальшого розвитку для визначення того, чи не призведе виплата дивідендів до виникнення ситуації, що зашкодить інтересам банку.

Небезпечна та ненадійна дивідендна політика

Є ситуації, за яких комерційний банк не повинен виплачувати дивіденди, навіть якщо це не порушує вимог закону та нормативних актів щодо капіталу. Наприклад, практика виплати дивідендів, що виснажують капітал банку, роблять його недостатнім, є небезпечною і не відповідає критеріям надійної банківської діяльності.

Дотримання вимог нормативних актів та законів, що регулюють стан капіталу та виплати дивідендів, не знімає з Ради

банку обов'язків щодо управління діяльністю банку в безпечний та надійний спосіб, адже ці обов'язки покладені на неї суспільством. Рада банку повинна пересвідчитись у тому, що запропоновані дивіденди відповідають планам розвитку банку, планам нарощування капіталу та стратегічним планам і не матимуть негативного впливу на достатність капіталу банку в перспективі. Навіть якщо запропоновані дивіденди не скоротять суму капіталу до рівня, нижчого за необхідний, члени Ради можуть прийняти рішення не виплачувати їх, щоб захистити капітал від зростання проблемних активів, забезпечити виконання планів розвитку банку або захистити капітал від інших ризиків.

Інспектори повинні перевірити дивіденди в повній сумі, яка була сплачена, та впевнитись у тому, що вона відповідає планам банку і не матиме негативного впливу на достатність його капіталу.

Головні завдання на етапі перевірки капіталу банку:

- 1) визначити, чи виконуються в банку положення про капітал та чи працює система внутрішнього контролю в цій сфері його діяльності;
- 2) визначити, чи дотримуються працівники банку вимог відповідних інструкцій;
- 3) визначити відповідність роботи аудиторської служби потребам банку;
- 4) визначити, чи правильно та обґрунтовано формуються фонди банку, та які плани банку щодо формування фондів і нарощування капіталу, яка його дивідендна політика, враховуючи поточний стан та плани розвитку;
- 5) визначити, чи є достовірними звітні дані банку;
- 6) визначити рівень достатності капіталу банку;
- 7) визначити дотримання вимог законів, нормативних актів та інструкцій;

8) призначити виправні заходи в разі виявлення недоліків у положеннях банку або в їх виконанні, недосконалої системи внутрішнього контролю або порушень вимог законів та нормативних актів.

3.2. Перевірка класифікації активів та інших операцій банку за ризиками

Мета класифікації активів та позабалансових операцій банку

Для визначення загального стану банку величезне значення має оцінка якості активів та ризиків, пов'язаних із позабалансовими операціями банку, які можуть поставити під загрозу його платоспроможність. Відповідно до якості активів визначається і рівень резервів на покриття збитків. Резерви та суми списання певних активів створюються або нараховуються за рахунок доходів та прибутку, що відображаються у звіті про прибутки та збитки та відповідно зменшує надходження, а через них і суму капіталу. Активи, що "не працюють", не приносять реального доходу, і це також негативно впливає на прибутковість та достатність капіталу, а якщо реальні строки погашення та сплати процентів не збігаються із запланованими, це може призвести і до проблем з ліквідністю. Власне, будь-який надмірний ризик, на який іде банк, забирає додатковий час та відволікає увагу керівництва, а отже, збільшує витрати банку. Чим більше надмірних ризиків у банку, тим більший їх негативний вплив на банк; чим значніші ці ризики, тим більша загроза виникає безпосередньо для надходжень, капіталу та ліквідності.

Існує нагальна потреба у тому, щоб у кожному банку була створена система внутрішньої перевірки його власної кредитної діяльності, за допомогою якої вчасно розпізнавалися б проблемні кредити, створювалися б відповідні резерви та

розроблялися б плани виправлення недоліків, що зводило б до мінімуму можливі збитки. Що ж до інших активів та позабалансових статей, то для виявлення підвищених ризиків використовують перш за все інформаційні системи управління та внутрішній і зовнішній аудит.

Класифікація активів розподіляє активи банку, зокрема кредитний портфель, за ступенями ризику. Визначення класифікації (рівня ризику) кожного активу або позабалансової статті дає можливість керівництву банку та інспекторам органів нагляду обчислити кількісне значення ризиків, пов'язаних з операціями банку, а отже, визначити вплив цих ризиків на капітал, резерви та надходження і на підставі цього розробити відповідну стратегію управління банком та нагляду за ним.

Інспектор повинен уміти точно визначити ризики та їхні ступені, особливо у кредитному портфелі, кваліфіковано обговорити їх з керівництвом банку та, якщо треба, вичерпно й коротко пояснити (усно чи письмово), які операції та види діяльності банку пов'язані з надмірним ризиком. Для цього інспектор повинен:

- уміти аналізувати кредитну та фінансову інформацію;
- уміти збирати інформацію;
- знати тенденції розвитку економіки в цілому та розуміти їхній вплив на операції банку і пов'язані з ними ризики;
- бачити сильні та слабкі сторони кредитного аналізу, який здійснює керівництво банку;
- розважливо та розумно підходити до своєї роботи.

Ретельний аналіз та добре продумані бесіди з керівництвом банку дають можливість інспекторам визначити, які кредити, інші активи та позабалансові операції мають недоліки, пов'язані з надмірним ризиком, або потребують особливої уваги з боку керівництва. Короткі, вичерпні та об'єктивні пояснення висновків перевірки допоможуть керівництву банку виправити недоліки та покращити якість активів банку, особливо кредитного портфеля, і взагалі зменшити ризики у банку.

Категорії класифікації

Класифікація активів, позабалансових статей визначається на основі тих факторів, які впливають на певний актив або позабалансову статтю. Це можуть бути кредитні фактори, фінансові фактори та економічні фактори. Ці фактори визначають категорію ризику активу або позабалансової статті. Активи та позабалансові статті можуть бути або стандартними, або задовільними (тобто пов'язаними з прийнятним ступенем ризику без значних порушень за сприятливих або нейтральних фінансових та економічних умов), або “класифікованими”, тобто проблемними, пов'язаними з надмірним ризиком.

Щоб зручніше було створювати необхідні резерви, борги (активи) банку та їхні гарантії розподіляються за такими категоріями класифікації:

- субстандартні;
- сумнівні;
- безнадійні.

Категорії класифікації визначаються за такими факторами:

Субстандартні:

1. Затримка сплати відсотків або основної суми кредиту, але не більше ніж один місяць.

2. Економічний або фінансовий стан позичальника, який виник протягом дії кредитної угоди, постійно погіршується, призводячи до збитків.

Сумнівні:

1. Затримка сплати відсотків або основної суми кредиту більша ніж один місяць, але не перевищує двох місяців.

2. Значення економічних нормативів свідчать про таке погіршення економічного та фінансового стану позичальника,

коли збитки можуть мати негативний вплив на статутний фонд, капітал або кошти акціонерів.

Збиткові:

1. Затримка сплати відсотків або основної суми кредиту більш ніж на три місяці.
2. До збиткових факторів можна також віднести такі:
 - банкрутство або ліквідація;
 - юридичні заходи вичерпані;
 - зобов'язання спростовуються;
 - боржник зник, і його не можна знайти;
 - значне погіршення економічних або фінансових умов перешкоджає погашенню боргу.

Є класифікація активів, які згідно з нормативно-правовими актами Національного банку України визначені як нестандартні:

1. *Кредитні операції.* До нестандартних кредитних операцій згідно з пунктом 1.8 Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 06.07.2000 № 279, належать кредитні операції, класифіковані як “під контролем”, “субстандартні”, “сумнівні”, “безнадійні”.

2. *Операції з цінними паперами.* Згідно з пунктом 1.6 Положення про порядок розрахунку резерву для відшкодування можливих збитків банків від операцій з цінними паперами та інших вкладень у статутні фонди підприємств, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 30.12.99 № 629, заборгованість за операціями з цінними паперами вважається нестандартною, якщо ринкова вартість цінних паперів є меншою, ніж їх балансова вартість.

3. *Кошти, розміщені на кореспондентських рахунках, відкритих в інших банках.* Згідно з пунктом 8.2 Положення

про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків, до нестандартних операцій належать кошти, розміщені:

— у банках-нерезидентах (залежно від рейтингу країни за місцезнаходженням конкретного банку) і які віднесені до груп III—VII;

— у банках (резидентах і нерезидентах), що визнані банкрутами або ліквідовуються за рішенням уповноважених органів або які зареєстровані в офшорних зонах і віднесені до групи VIII.

4. *Дебіторська заборгованість.* Згідно з пунктом 2.3 Положення про порядок формування і використання резервів для відшкодування можливих втрат від дебіторської заборгованості комерційних банків, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 31.03.99 № 157, дебіторська заборгованість, віднесена до II—IV груп ризику, вважається нестандартною заборгованістю.

5. *Нараховані доходи.* До нестандартної заборгованості за нарахованими доходами згідно з пунктом 10.2 Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків належать прострочені понад 31 день і сумнівні щодо отримання нараховані доходи. Сумнівними щодо отримання нарахованими доходами за активними операціями банків вважаються доходи, якщо платіж за основним боргом прострочений більш як на 90 днів або відсотки за ним прострочені більш як на 60 днів.

Відповідно до вимог на основі цих факторів банки здійснюють класифікацію своїх активів та створюють відповідні резерви. Інспектори повинні розуміти, що ці фактори є мінімальними вимогами та орієнтирами, і що для класифікації своїх активів та позабалансових статей банк може враховувати всі фактори, які впливають з його взаємовідносин із позичальником. Фактори, викладені вище, пов'язані з погашенням боргу і повинні використовуватися перш за все тоді, коли відсутня

інша інформація про дану операцію, яка б дала змогу здійснити більш точну класифікацію.

Резерви, які створює банк під активні операції для запобігання ризику

І. Резерви для відшкодування можливих втрат від дебіторської заборгованості комерційних банків.

Дебіторська заборгованість, яка виникла на підставі договорів обліковується за такими рахунками:

№ 1811 “Дебіторська заборгованість за операціями з готівкою”,

№ 1819 “Інша дебіторська заборгованість за операціями з банками”,

№ 2800 “Дебіторська заборгованість за операціями з купівлі — продажу іноземної валюти та банківських дорогоцінних металів для клієнтів”,

№ 2809 “Інша дебіторська заборгованість за операціями з клієнтами банку”,

№ 3510 “Дебіторська заборгованість з придбання господарських матеріалів і малоцінних та швидкозношуваних предметів”,

№ 3511 “Дебіторська заборгованість з придбання нематеріальних активів та основних засобів”,

№ 3519 “Інша дебіторська заборгованість за господарською діяльністю банку”,

№ 3540 “Дебіторська заборгованість з придбання іноземної валюти та банківських металів за рахунок банку”,

№ 3541 “Дебіторська заборгованість за розрахунками за цінними паперами для банку”,

№ 3542 “Дебіторська заборгованість за компенсаційними сертифікатами”,

№ 3548 “Дебіторська заборгованість за фінансові послуги, які надані банком”,

№ 3550 “Аванси працівникам банку на витрати з відрядження”,

№ 3551 “Аванси працівникам банку на господарські витрати”,

№ 1880 “Сумнівна дебіторська заборгованість за операціями з банками”,

№ 2801 “Дебіторська заборгованість за розрахунками за цінними паперами для клієнтів”,

№ 1880 “Сумнівна дебіторська заборгованість за операціями з банками”,

№ 2889 “Інша сумнівна дебіторська заборгованість за операціями з клієнтами банку”,

№ 3580 “Сумнівна дебіторська заборгованість” (за аналітичним обліком).

Дебіторська заборгованість, що обліковується за вищепереліченими рахунками, класифікується залежно від строків перебування її на балансі.

Дебіторська заборгованість, яка виникла не на підставі договорів, класифікується виходячи з кількості днів від початку її виникнення на балансі та обліковується за такими рахунками:

№ 3552 “Нестачі та інші нарахування на працівників банку”,

№ 3559 “Інша дебіторська заборгованість працівників банку”,

№ 3710 “Дебетові суми до з’ясування”,

№ 3519 “Інша дебіторська заборгованість за господарською діяльністю банку”,

№ 3580 “Сумнівна дебіторська заборгованість” (за аналітичним обліком).

Виходячи з результатів інвентаризації, дебіторська заборгованість розподіляється за групами ризику.

Розмір резервів диференціюється залежно від класифікації дебіторської заборгованості за групами ризику окремо для заборгованості, що виникла на основі договорів, з урахуванням кількості днів прострочення і для заборгованості, що виникла не на основі договорів, а залежно від часу її перебування на балансі: Дебіторська заборгованість, віднесена до II—IV груп ризику, вважається нестандартною заборгованістю (табл. 3.2).

Таблиця 3.2. Групи ризику залежно від класифікації дебіторської заборгованості

Група ризику згідно з класифікацією	Дебіторська заборгованість, що виникла з договірних умов		Дебіторська заборгованість, що виникла не на підставі договорів	
	Кількість днів прострочення	Обсяг резерву, %	Кількість днів з часу виникнення	Обсяг резерву, %
I	0—30	0	0—90	0
II	31—60	20	91—180	20
III	61—90	50	181—360	50
IV (безнадійна)	91 і більше	100	361 і більше	100

Банківські установи зобов'язані сформувати резерви під можливі втрати від сумнівної дебіторської заборгованості у повному обсязі в межах розрахункових сум відповідно до сум дебіторської заборгованості за групами ризику та встановленого рівня резервів.

Якщо за результатами проведеної класифікації дебіторської заборгованості за ступенями ризику сума сформованого резерву виявиться меншою від суми необхідного резерву, розрахованого на звітну дату, то банк повинен провести дорезервування. У разі зменшення дебіторської заборгованості і зменшення у зв'язку з цим необхідної розрахункової суми резерву банківські установи проводять коригування резерву на суму зменшення.

II. Резерв для відшкодування можливих збитків банків від операцій з цінними паперами.

Банки зобов'язані розробити та затвердити за рішенням відповідного органу банку внутрішньобанківське положення про порядок визначення стану та результатів роботи емітентів цінних паперів (класу емітентів) за такою методикою:

1. *Коригування розрахункової вартості на фактор ризику емітента* (табл. 3.3).

Таблиця 3.3. Додатковий процент коригування розрахункової ринкової вартості груп цінних паперів

Клас емітента	Процент коригування
Клас А	0
Клас Б	5
Клас В	20
Клас Г	50
Клас Д	100

Клас емітента визначається на основі результатів проведеного аналізу якісних та кількісних факторів оцінки емітента, що можливо лише за наявності в банку регулярної фінансової звітності емітента. Відсутність такої звітності не дає змоги банку визначити достовірну фінансову оцінку емітента і є підставою для автоматичного віднесення такого емітента до класу Д.

2. *Якісні фактори оцінки емітента.*

Ризик галузі, до якої належить емітент, можна оцінити за допомогою визначення основного виду економічної діяльності емітента. На підставі статистичної Класифікації видів економічної діяльності (КВЕД) виділяються такі галузі за видом

діяльності суб'єктів господарювання: підприємства виробничої сфери, підприємства будівельного сектору, підприємства сільськогосподарського сектору, підприємства торгівлі, підприємства, що надають послуги, інші.

Визначення форми власності та виду емітента дає змогу оцінити додатковий ризик, пов'язаний з можливими наслідками претензійно-позовної роботи банку як власника боргових цінних паперів або з додатковими витратами банку як власника пайових цінних паперів, якщо видом підприємства передбачено додаткова відповідальність учасників.

3. Кількісні фактори оцінки емітента.

Банк має оцінити емітента — його фінансово-майновий стан та результати фінансово-господарської діяльності. Для цього банк повинен розробити та затвердити внутрішньобанківське положення про порядок та систему оцінювання емітентів:

- для банків — розрахунок показників: нормативів капіталу; нормативів ліквідності; нормативів кредитного ризику; нормативів інвестування; нормативу ризику загальної відкритої валютної позиції, у тому числі загальної довгої відкритої валютної позиції та загальної короткої відкритої валютної позиції;
- для підприємств — наявність власного капіталу; наявність оборотних коштів; миттєва ліквідність; оборотність балансу; оборотність дебіторської заборгованості; оборотність кредиторської заборгованості; покриття кредиторської заборгованості потоками грошових коштів; маржа прибутковості; автономність; рентабельність капіталу (ROE); рентабельність активів (ROA).

Класи емітентів визначаються за такими показниками.

- **Клас А:**

- не менше 5 років з часу державної реєстрації;
- не менше 1 року з часу останньої структурної реорганізації;

- наявність цілком позитивних аудиторських висновків за останні 3 роки діяльності;
- наявність перспективного бізнес-плану;
- відсутність фактів несплати чи несвоєчасної сплати нарахованих відсотків за борговими зобов'язаннями та користування кредитами;
- прибуткова діяльність протягом останніх 3 років;
- розмір власного капіталу перевищує суму статутного та резервного фондів.

До цього класу належать емітенти, щодо яких немає жодних сумнівів з питань своєчасності та повноти погашення боргових цінних паперів і сплати відсотків за ними, а також щодо стабільності дохідності пайових цінних паперів.

• Клас B:

- не менше 3 років з часу державної реєстрації;
- не менше 1 року з часу останньої структурної реорганізації;
- наявність цілком позитивних аудиторських висновків за попередній рік діяльності;
- наявність бізнес-плану;
- відсутність фактів несплати чи несвоєчасної сплати нарахованих процентів за борговими зобов'язаннями;
- прибуткова діяльність за попередній господарський рік, але рівень прибутку порівняно з минулими роками зменшується;
- сума капіталу перевищує суму статутного фонду.

До цього класу належать емітенти, щодо здатності яких до своєчасного та повного погашення боргових цінних паперів, сплати відсотків, а також до стабільності доходів від пайових цінних паперів на час класифікації офіційних претензій немає, але певні внутрішні (передбачена реорганізація, зміна профілю діяльності, регіону роботи тощо) чи зовнішні фактори (загальний стан галузі основної діяльності тощо) не дають змоги віднести їх до вищого класу.

- Клас В:

- менше 3 років з часу державної реєстрації;
- менше 1 року з часу останньої структурної реорганізації;
- наявність цілком позитивного аудиторського висновку за останній рік діяльності;
- наявність бізнес-плану чи проекту бізнес-плану;
- наявність фактів періодичного затримання сплати відсотків за борговими зобов'язаннями чи оголошених дивідендів;
- сума капіталу позитивна, але менша статутного фонду.

До цього класу належать емітенти, до яких є претензії щодо своєчасного та повного погашення боргових і пайових цінних паперів, затримки сплати процентів, а також значного скорочення рівня дохідності пайових цінних паперів.

- Клас Г:

- менше 1 року з часу державної реєстрації, останньої структурної реорганізації, зміни у складі засновників чи керівництва;
- наявність частково негативного аудиторського висновку або відсутність аудиторського висновку;
- відсутність бізнес-плану;
- наявність фактів непогашення або несвоечасного погашення боргових цінних паперів;
- наявність фактів несплати або несвоечасної сплати нарахованих процентів за борговими зобов'язаннями;
- збиткова діяльність за попередній рік, негативні фінансові результати поточного року;
- нестабільна динаміка показників на кварталні дати, значення показників погіршуються;
- чітка тенденція до від'ємного розміру власного капіталу на звітні дати.

До цього класу належать емітенти, які не зможуть у строк погасити боргові цінні папери, а також емітенти, щодо яких

банк не може розраховувати на повернення суми внеску до статутного капіталу в разі їх реорганізації.

• Клас Д:

— менше 1 року з часу державної реєстрації, останньої структурної реорганізації, зміни у складі засновників чи керівництва;

— наявність негативного аудиторського висновку або відсутність аудиторського висновку;

— відсутність бізнес-плану;

— наявність фактів непогашення або несвоечасного погашення боргових цінних паперів;

— наявність фактів несплати чи несвоечасної сплати нарахованих процентів за борговими зобов'язаннями;

— емітента визнано банкрутом або проти нього порушено справу про банкрутство чи кримінальну справу;

— збиткова діяльність протягом останніх 3 років, негативні фінансові результати протягом поточного року;

— стабільно від'ємний розмір власного капіталу.

До цього класу належать емітенти, подальше інвестування яких неприпустиме, а придбані боргові цінні папери практично неможливо погасити на час проведення класифікації (однак можна буде погасити за рішенням господарського суду або після санації), а також ті емітенти пайових цінних паперів, за якими банк може не тільки не повернути свою частку в статутному капіталі, а й виступити правонаступником деяких боргових зобов'язань.

Положення про порядок визначення класу емітентів за групами цінних паперів мають надаватися на перший запит уповноваженим співробітникам Національного банку України для перевірки достовірності оцінки емітентів, правильності обліку та достатності резервів під цінні папери.

За векселями, за якими здійснено заміну кредитної заборгованості, банки повинні формувати резерв на повну балансову вартість цих векселів.

Банки зобов'язані формувати резерв у розмірі перевищення балансової вартості цінних паперів порівняно з їх ринковою вартістю, яка коригується (зменщується) з урахуванням ризику емітента.

Основні методологічні засади щодо створення резерву для відшкодування можливих збитків від операцій з цінними паперами банків

Банк зобов'язаний створювати резерв на відшкодування можливих збитків від операцій з цінними паперами, що виникають у разі погіршення фінансового стану емітента цінного папера, зниження ринкової ціни цінного папера внаслідок зміни норми ринкових відсоткових ставок, зміни інвестиційної політики банку.

Державні цінні папери вважаються такими, що не мають ризику погіршення фінансового стану емітента, проте можуть знецінюватися внаслідок зміни ринкової норми дохідності, і тому банк має право створювати резерв у розмірі перевищення балансової вартості цих цінних паперів порівняно з їх ринковою вартістю.

У разі віднесення цих цінних паперів до портфеля на інвестиції і відсутності активного ринку щодо них банк здійснює визначення їх ринкової вартості за відповідним розрахунком.

Банк може зазнати збитків від операцій з цінними паперами внаслідок:

- погіршення фінансового стану емітента цінного папера, що ставить під сумнів його спроможність погасити борговий цінний папір у повному обсязі в установлені строки та сплатити суму нарахованих відсотків, а також спроможність повернути власникові пайового цінного папера частку капіталу та належну цьому інвесторові частку нерозподіленого прибутку або виконати інші зобов'язання за цінним папером;

- зниження ринкової вартості цінних паперів внаслідок зміни ринкової норми дохідності;
- зміна ринкової норми дохідності змінює рівень дохідності поточних та можливих інвестиційних вкладень.

Спеціальний резерв під цінні папери в портфелі банку формується у разі зниження ринкової вартості групи цінних паперів (для цінних паперів на інвестиції — всього портфеля цінних паперів) нижче рівня балансової вартості цієї групи цінних паперів. Факт перевищення ринкової вартості групи цінних паперів над балансовою вартістю цієї групи цінних паперів у фінансовому обліку не визнається і при визначенні оціночної суми резерву до розрахунку не приймається.

Балансовий портфель цінних паперів банку може включати цінні папери, емітовані резидентами та нерезидентами України.

Деривативи цінних паперів (ф'ючерси, форварди, опціони тощо) обліковуються поза балансом і тому не включаються в суму балансового портфеля цінних паперів.

Резервуванню підлягають усі групи цінних паперів, що перебувають у портфелях банку: на продаж — 15 і більше календарних днів, на інвестиції — за станом на 1 січня наступного за звітним періоду. За групою цінних паперів, що зараховані до портфеля на інвестиції протягом грудня звітного року, банк може доформувавши резерв до дати подання річного балансу.

Резервуванню не підлягають:

- 1) цінні папери власної емісії (пайові та боргові);
- 2) цінні папери, про продаж яких укладено договір і отримана передоплата;
- 3) векселі, враховані банком, що виступають об'єктом резервування як складова кредитного портфеля. Ті векселі, що придбані з метою перепродажу чи з метою пред'явлення їх до платежу, виступають об'єктами резервування як складова балансового портфеля цінних паперів;

4) вкладення, на суму яких коригується (зменшується) регулятивний капітал, а саме: кошти в акції та інші цінні папери з нефіксованим прибутком у портфелі банку на продаж та інвестиції, які випущені банками, а також інвестиції у капітал (що не консолідуються) установ у розмірі 10 і більше відсотків їх статутного капіталу та в дочірні установи;

5) вкладення у пайові цінні папери установ, де метою банку є можливість реалізації інших прав, а не одержання економічного доходу (акції бірж, депозитаріїв).

З метою розрахунку резерву в портфелі цінних паперів банку виділяються такі категорії цінних паперів.

Категорія 1. Цінні папери в портфелі на продаж, що мають активний ринок.

Категорія 2. Цінні папери в портфелі на продаж, що не мають активного ринку.

Категорія 3. Цінні папери в портфелі на інвестиції, що мають активний ринок.

Категорія 4. Цінні папери в портфелі на інвестиції, що не мають активного ринку.

За нормальних умов ведення банківської діяльності в банку взагалі не повинно бути цінних паперів, які б належали до категорії 2, оскільки відсутність активного ринку цінних паперів ускладнює можливість отримання торговельного доходу від їх продажу.

Залежно від категорії цінного папера застосовується різна методика визначення ринкової вартості.

Для деяких категорій цінних паперів у цьому Положенні передбачено кілька альтернативних варіантів визначення ринкової вартості. Банк має право самостійно обрати одну із запропонованих методик. Методика визначення ринкової вартості цінних паперів банку затверджується за внутрішньобанківським положенням про порядок розрахунку резерву на відшкодування можливих збитків від операцій з цінними паперами.

Відповідно до принципу послідовності облікової політики зміна методики, як правило, не допускається. Зважаючи на поточну ситуацію на фондовому ринку України, банк може як виняток змінювати методику визначення ринкової вартості групи цінних паперів, про що має прийматися рішення відповідним органом банку. Рішення про зміну методики має в обов'язковому порядку містити таку інформацію:

— назву і кількість цінних паперів, з яких складається група, та їх основні характеристики (назву емітента, порядковий номер емісії, загальну суму й кількість цінних паперів, що перебувають у власності банку);

— класифікацію цінного папера (категорія 1—4);

— балансову вартість цінного папера (з урахуванням сформованого резерву);

— причини зміни методики визначення поточної ринкової вартості (поява чи зникнення активного ринку цінних паперів, інші причини).

Планове переоцінювання портфеля цінних паперів на продаж проводиться щомісячно за станом на 1-ше число місяця, наступного за звітним. За результатами переоцінювання банк зобов'язаний здійснити коригування суми сформованого резерву відповідно до розрахункової суми до дати подання місячного балансу.

Планове переоцінювання портфеля цінних паперів на інвестиції проводиться за станом на 1 січня року, наступного за звітним. За результатами переоцінювання банк зобов'язаний здійснити коригування суми сформованого резерву відповідно до розрахункової суми до дати подання місячного балансу за грудень попереднього року.

За результатами річних звітів, отриманих від емітентів, банк має право провести позапланове переоцінювання портфеля на інвестиції та здійснити коригування суми сформованого ре-

зерву відповідно до розрахункової суми до дати подання місячного балансу за квітень.

Методика визначення ринкової вартості груп цінних паперів у портфелі банку на продаж (категорії 1 та 2)

Для цінних паперів категорії 1 ринковою вартістю є одне з таких значень:

— середнє котирування цінного папера протягом місяця на організаційно оформленому біржовому ринку (за умови, що було проведено не менше 4 торгів);

— середнє котирування кількох бірж (не менше трьох) на день переоцінювання (на день останніх торгів місяця за умови, що вони відбулися на різних біржах з розривом у часі не більше 5 робочих днів);

— середнє котирування купівлі цінного папера на організаційно оформленому позабіржовому ринку цінних паперів за останній тиждень місяця;

— середня вартість купівлі цінного папера на вторинному неорганізованому ринку за останній тиждень місяця, що підтверджується не менш як 4 угодами купівлі-продажу цінних паперів.

У разі неможливості використання для окремої групи цінних паперів жодного з наведених визначень ринкової вартості внаслідок: 1) відсутності цінного папера в лістингу біржі, на якій його було придбано; 2) проведення менше 4 торгів на місяць; 3) розриву в часі між торгами на кількох біржах більше 5 робочих днів; 4) відсутності цінного папера в лістингу організаційно оформленого позабіржового ринку цінних паперів тощо — ця група цінних паперів вважається такою, що не має активного ринку, і її вартість має визначатися згідно з методикою для категорії 2.

Розрахункова ринкова вартість цінних паперів, що не мають активного ринку та віднесені до категорії 2, обчислюється

ся для пайових цінних паперів з нефіксованим доходом за формулою (1), а для всіх інших цінних паперів — за формулою (2) (див. далі).

Для пайових цінних паперів з нефіксованим доходом береться до розрахунку менша із сум:

— оціночна сума доходу інвестора від цінного папера, дисконтована на сім років з періодом дисконту один рік під поточну ставку KIBOR найтривалішого строку;

— пропорційна частка участі інвестора в капіталі емітента:

$$PB = f_{\min} \left(\sum_{t=1}^7 \frac{D}{(1+d)^{cm.t}} K \cdot r \right), \quad (1)$$

де PB — розрахункова ринкова вартість цінного папера;

D — оцінна сума доходу цінного папера за відповідний період (місяць, квартал, рік);

d — ставка KIBOR1;

t — кількість періодів сплати доходу (місяць, квартал, рік);

K — капітал емітента;

r — пропорційна частка участі в капіталі емітента;

\sum — сума;

f — функція;

$cm.$ — степінь.

При цьому потрібно враховувати таке:

а) величиною оцінної суми доходу вважається частка в середньому чистому прибутку після оподаткування емітента за останні три роки (або за меншу кількість років, якщо з часу заснування емітента минуло менше ніж три роки), що пропорційна частці участі банку в статутному фонді емітента;

б) сума капіталу емітента розраховується таким чином:

— для підприємств (небанківських установ) — відповідно до переліку показників “Наявність власного капіталу”;

— для банків — згідно з розрахунком нормативу регулятивного капіталу (Н1);

в) у разі відсутності інформації про емітента розрахунковою ринковою вартістю вважається нуль.

Для всіх інших цінних паперів береться до розрахунку оцінна сума доходу (фіксованого або нефіксованого), дисконтована за кожний період сплати такого доходу під відповідну за строком ставку KIBOR, плюс номінальна вартість цінного папера, дисконтована під відповідну за строком ставку KIBOR:

$$PB = \sum_{t=1}^n \frac{D}{(1+d)^{cm.t}} + \frac{NB}{(1+d)^{cm.n}}, \quad (2)$$

де PB — розрахункова ринкова вартість цінного папера;

D — оцінна сума доходу цінного папера за відповідний період (місяць, квартал, рік);

d — ставка KIBOR;

NB — номінальна вартість цінного папера;

n — кількість періодів (місяць, квартал, рік), що залишилися до погашення цінного папера;

t — кількість періодів сплати доходу (місяць, квартал, рік).

При цьому слід враховувати таке:

а) якщо в період виникнення грошового потоку немає відповідної ставки KIBOR, то до розрахунку береться ставка KIBOR, що відповідає строку 90 днів;

б) наявність неамортизованої частини дисконту або премії за цінними паперами, що придбані з дисконтом або премією, при визначенні розрахункової ринкової вартості до уваги не береться;

в) до величини оцінного доходу пайових або безстрокових цінних паперів з нефіксованим доходом включається нарахований за минулі 12 календарних місяців дохід, про що банк має документальне підтвердження (повідомлення емітента), незалежно від того, був цей дохід одержаний чи ні. Однак не включається дохід, одержаний протягом останніх 12 місяців, який належить до попередніх звітних періодів;

г) оскільки проміжні виплати доходу від дисконтних цінних паперів не допускаються, то для дисконтних цінних паперів має використовуватися тільки друга частина формули (2) — дисконт номіналу;

д) банк має право самостійно обирати фактор дисконту для цінних паперів, номінал яких виражено в іноземній валюті. Рекомендується фактором дисконту вважати середню запропоновану ставку міжбанківського ринку валютних кредитів, регулярним учасником якого є банк;

е) у разі неодержання банком доходу від цінного папера за будь-який з періодів або часткового чи повного непогашення його номіналу банк має самостійно визначити реальну можливість одержання такого доходу в майбутньому та віднести відповідний грошовий потік до відповідного періоду дисконтування;

є) у разі прийняття Господарським судом України рішення про визнання емітента банкрутом або рішення уповноваженого органу про ліквідацію емітента, а також у разі опротестування векселів розрахунковою ринковою вартістю цінних паперів вважається нуль;

ж) за вексями строком “за пред’явленням” період дисконту не має перевищувати 1 рік з дати його виписки.

Розрахункова ринкова вартість груп цінних паперів категорії 4 обчислюється так само, як і вартість груп цінних паперів категорії 2.

Методика визначення ринкової вартості груп цінних паперів у портфелі банку на інвестиції (категорії 3 та 4)

Для цінних паперів категорії 3 ринковою вартістю є одне з таких значень:

- середнє котирування цінного папера протягом місяця на організаційно оформленому біржовому ринку (за умови, що було проведено не менше 4 торгів);
- середнє котирування кількох бірж (не менше трьох) на день переоцінювання (на день останніх торгів року за умови, що вони відбулися на різних біржах з розривом у часі не більше 15 робочих днів);
- середнє котирування купівлі цінного папера на організаційно оформленому позабіржовому ринку цінних паперів за останній календарний місяць року;
- середня вартість купівлі цінного папера на вторинному неорганізованому ринку за останній тиждень місяця, що підтверджується не менш як 4 угодами купівлі-продажу цінних паперів.

У разі неможливості використання жодного з наведених у цьому пункті визначень ринкової вартості внаслідок: 1) відсутності цінного папера в лістингу біржі, на якій його було придбано; 2) розриву в часі між торгами на кількох біржах більше 15 робочих днів; 3) відсутності цінного папера в лістингу організаційно оформленого позабіржового ринку цінних паперів тощо — ця група цінних паперів вважається такою, що не має активного ринку, і її вартість визначається за формулами (1) і (2). Це стосується цінних паперів категорії 4.

III. Резерв на покриття збитків від кредитної діяльності банківської установи.

З метою підвищення надійності та стабільності банківської системи, захисту інтересів кредиторів і вкладників банків Національним банком України встановлюється порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків.

Резерв для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків є спеціальним резервом, необхідність формування якого зумовлена кредитними ризиками, що притаманні банківській діяльності. Створення резерву під кредитні ризики — це визнання витрат для відображення реального результату діяльності банку з урахуванням погіршення якості його активів або підвищення ризиковості кредитних операцій.

До заборгованості за кредитними операціями, що становлять кредитний портфель банку, належать:

- строкові депозити, розміщені в інших банках, та сумнівна заборгованість за ними;
- кредити, надані іншим банкам, та сумнівна заборгованість за ними;
- рахунки суб'єктів господарської діяльності за овердрафтом, за факторинговими операціями та прострочена заборгованість за факторинговими операціями;
- кошти, надані суб'єктам господарської діяльності за операціями **репо**;
- кредити, надані у формі врахування векселів, та сумнівна заборгованість за ними. Заборгованість за такими кредитами визначається як різниця між номінальною сумою векселя і сумою неамортизованого дисконту;
- кредити суб'єктам господарської діяльності за внутрішніми торговельними операціями, за експортно-імпортними операціями у поточну діяльність, в інвестиційну діяльність;

- сумнівна заборгованість за кредитами, що надані суб'єктам господарської діяльності;
- кредити, надані центральним і місцевим органам державного управління та сумнівна заборгованість за цими кредитами;
- кредити в інвестиційну діяльність і на поточні потреби, надані фізичним особам;
- сумнівна заборгованість за кредитами, що надані фізичним особам;
- гарантії, акцепти та авалі, надані банкам;
- сумнівна заборгованість за виплаченими гарантіями, виданими іншим банкам;
- гарантії та авалі, надані клієнтам;
- сумнівні гарантії, надані банкам та клієнтам;
- зобов'язання з кредитування, надані банкам та клієнтам.

З метою розрахунку резерву під кредитні ризики банки мають здійснювати класифікацію кредитного портфеля за кожною кредитною операцією залежно від фінансового стану позичальника, стану обслуговування позичальником кредитної заборгованості та з урахуванням рівня забезпечення кредитної операції. За результатами класифікації кредитного портфеля визначається категорія кожної кредитної операції: “стандартна”, “під контролем”, “субстандартна”, “сумнівна” чи “безнадійна”.

Загальна заборгованість за кредитними операціями становить валовий кредитний ризик для кредитора.

З метою розрахунку резервів на покриття можливих втрат за кредитними операціями визначається чистий кредитний ризик (в абсолютних показниках) шляхом зменшення валового кредитного ризику, класифікованого за ступенями ризику, на вартість прийнятного забезпечення.

Банки зобов'язані створювати та формувати резерви для відшкодування можливих втрат на повний розмір чистого кредитного ризику за основним боргом, зваженого на відпо-

відний коефіцієнт резервування, за всіма видами кредитних операцій у національній та іноземних валютах.

Не здійснюється формування резерву за бюджетними кредитами, за кредитними операціями між установами в системі одного банку, а також за операціями фінансового лізингу, якщо об'єктом цих операцій є нерухоме майно.

У разі консорціумного кредитування резервуванню в провідному банку підлягає тільки та частина кредиту, яка надана безпосередньо цим банком.

За коштами, що містяться на кореспондентських рахунках, відкритих в інших банках, а також депозитами до запитання і сумнівною заборгованістю за коштами до запитання в інших банках банки зобов'язані формувати резерв:

- за коштами, розміщеними в банках-нерезидентах, з урахуванням ризику країни;
- за коштами, розміщеними в банках (резидентах і нерезидентах), які визнані банкрутами або ліквідовуються за рішенням уповноважених органів, або які зареєстровані в офшорних зонах, на всю суму цих коштів.

Резерв під кредитні ризики поділяється на резерви під стандартну та нестандартну заборгованість за кредитними операціями. Резерви під нестандартну заборгованість формуються за кредитними операціями, класифікованими як: “під контролем”, “субстандартні”, “сумнівні”, а також “безнадійні”. Резерв під кредитні ризики формується у тій валюті, в якій враховується заборгованість.

“Стандартні” кредитні операції — це операції, за якими кредитний ризик є незначним і становить 2 % чистого кредитного ризику.

“Під контролем” — це кредитні операції, за якими кредитний ризик є незначним, але може збільшитися внаслідок

виникнення несприятливої для позичальника ситуації та становить 5 % чистого кредитного ризику.

“Субстандартні” кредитні операції — це операції, за якими кредитний ризик є значним, надалі може збільшуватись і становить 20 % чистого кредитного ризику, а також є ймовірність несвоєчасного погашення заборгованості в повній сумі та в строки, передбачені кредитним договором.

“Сумнівні” кредитні операції — це операції, за якими виконання зобов’язань з боку позичальника / контрагента банку в повній сумі (з урахуванням фінансового стану позичальника та рівня забезпечення) під загрозою, ймовірність повного погашення кредитної заборгованості низька та становить 50 % чистого кредитного ризику.

“Безнадійні” кредитні операції — це операції, ймовірності виконання зобов’язань за якими з боку позичальника / контрагента банку (з урахуванням фінансового стану позичальника та рівня забезпечення) практично немає, ризик за такими операціями дорівнює сумі заборгованості за ними.

Резерв під кредитні ризики формується в тій валюті, в якій враховується заборгованість.

Резерв під кредитні ризики використовується лише для покриття збитків за непогашеною позичальниками заборгованістю за кредитними операціями за основним боргом, стягнення якої не можливе.

Банки зобов’язані здійснювати розрахунок резервів під стандартну та нестандартну заборгованість (з урахуванням строків погашення боргу за кредитними операціями) протягом місяця, в якому здійснено кредитну операцію.

Безнадійна кредитна заборгованість списується банком за рахунок резерву під нестандартну заборгованість за рішенням правління банку.

У свою чергу, банки зобов’язані розробити внутрішньобанківське положення про порядок проведення кредитних операцій та методику проведення оцінювання фінансового стану пози-

чальника (контрагента банку). Ці документи мають подаватися на вимогу уповноважених працівників Національного банку України для перевірки достовірності оцінки фінансового стану позичальників, правильності їх класифікації та достатності резервів під кредитні ризики. Відсутність чи неподання цих документів для ознайомлення уповноваженим працівникам Національного банку України вважається підставою для негативних висновків щодо якості активів та управління банку.

Класифікація кредитного портфеля

Класифікація кредитного портфеля за ступенем ризику та визначення категорії кредитної операції здійснюється таким чином (табл. 3.4).

Таблиця 3.4. Класифікація кредитного портфеля

Фінансовий стан позичальника (клас)	Обслуговування боргу позичальником (група)		
	“добре”	“слабке”	“незадовільне”
“А”	“стандартна”	“під контролем”	“субстандартна”
“Б”	“під контролем”	“субстандартна”	“сумнівна”
“В”	“субстандартна”	“сумнівна”	“безнадійна”
“Г”	“сумнівна”	“безнадійна”	“безнадійна”
“Д”	“безнадійна”	“безнадійна”	“безнадійна”

За станом погашення позичальником кредитної заборгованості за основним боргом (у тому числі за строковими депозитами та операціями **репо**) та відсотків за ним на підставі кредитної історії позичальників та їхніх взаємовідносин з банком обслуговування боргу вважається:

“добрим”:

- якщо заборгованість за кредитом і відсотки (комісії та інші платежі з обслуговування боргу) за ним сплачуються в установлені строки або з максимальною затримкою до семи календарних днів;
- або якщо кредит пролонговано без пониження класу позичальника, і відсотки за ним сплачуються в установлені строки або з максимальною затримкою до семи календарних днів;
- або якщо кредит пролонговано з пониженням класу позичальника до 90 днів, та відсотки за ним сплачуються в установлені строки або з максимальною затримкою до семи календарних днів;

“слабким”:

- якщо заборгованість за кредитом прострочена від 8 до 90 днів, і відсотки за ним сплачуються з максимальною затримкою від 8 до 30 днів;
- або якщо кредит пролонговано з пониженням класу позичальника на строк від 91 до 180 днів, але відсотки сплачуються в строк або з максимальною затримкою до 30 днів;

“незадовільним”:

- якщо заборгованість за кредитом прострочена понад 90 днів;
- або кредит пролонговано з пониженням класу позичальника понад 180 днів.

Якщо хоч одна з вимог будь-якого підпункту, що характеризує групу кредитної операції, не виконується, то таку операцію відносять до групи на один рівень нижчої.

При класифікації операцій за врахованими векселями враховується строк погашення боржником заборгованості, а саме:

- “стандартна” — заборгованість, за якою строк погашення чи повернення, передбачений векселем, ще не настав;

- “сумнівна” — заборгованість за простроченими вексялями зі строком прострочення не більше ніж 30 днів;
- “безнадійна” — заборгованість за простроченими вексялями зі строком прострочення більше ніж 30 днів.

При визначенні обсягу резерву за врахованими вексялями сума, що підлягає резервуванню, визначається виходячи із врахованої вартості вексяля (суми фактично наданих кредитних ресурсів за врахованими вексялями) незалежно від його виду (дисконтний чи процентний).

Вексель, отриманий на погашення кредиту, зараховується до портфеля цінних паперів (на продаж чи на інвестиції) на підставі рішення повноважного органу банку про погашення кредитної заборгованості векселем та додаткової угоди з позичальником про заміну кредитної заборгованості вексельним зобов'язанням.

При класифікації кредитних операцій за ступенями ризику і віднесенні їх до груп, за якими розраховується резерв за факторингом, наданими зобов'язаннями (аваль), виконаними гарантіями та поруками, враховується строк погашення заборгованості, а саме:

- “стандартна” — заборгованість, за якою строк погашення чи повернення, передбачений договірними умовами (за векселем), ще не настав, або зобов'язання, строк виконання за якими ще не настав;
- “сумнівна” — заборгованість за факторинговими операціями (за основним боргом чи черговим платежем) та за виконаними (сплаченими) банком гарантіями і поруками становить до 90 днів з дня виконання зобов'язання (платежу), передбаченого договірними умовами (векселем);
- “безнадійна” — заборгованість за факторинговими операціями (основним боргом чи черговим платежем) та за гарантіями і поруками, виконаними (сплаченими) банком, за якими клієнт не виконав своїх зобов'язань, зі строком більше

ніж 90 днів після настання строку платежу, передбаченого договірними умовами (векселем).

Критерії прийняття забезпечення за кредитними операціями при розрахунку резервів

При визначенні чистого кредитного ризику для розрахунку резерву сума валового кредитного ризику за кожною кредитною операцією окремо може зменшуватися на вартість прийнятного забезпечення (гарантій та застави майна і майнових прав).

До розрахунку резерву під кредитні ризики беруться такі безумовні гарантії:

- Кабінету Міністрів України;
- банків, які мають офіційний кредитний рейтинг, не нижчий ніж “інвестиційний клас” — кредитний рейтинг, підтверджений у бюлетені однієї з провідних світових рейтингових компаній (Fitch IBCA, Standard & Poor’s, Moody’s тощо);
- урядів країн категорії “А” — Австралія, Австрія, Бельгія, Великобританія, Греція, Данія, Ірландія, Ісландія, Іспанія, Італія, Канада, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Нова Зеландія, Норвегія, Португалія, Сполучені Штати Америки, Туреччина, Фінляндія, Франція, Швейцарія, Швеція, Японія;
- міжнародних багатосторонніх банків (Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Європейський банк реконструкції та розвитку);
- забезпечені гарантії банків України.

Визначають предмети застави, що беруться до розрахунку резерву під кредитні ризики:

- майнові права на грошові депозити, розміщені в банку, який має офіційний кредитний рейтинг, не нижчий ніж “інвестиційний клас”;

- майнові права на грошові депозити, розміщені в банку-кредиторі, за умови безперечного контролю та доступу банку-кредитора до цих коштів, обумовленого договором, у разі невиконання позичальником зобов'язань за кредитом;

- дорогоцінні метали, які належать позичальнику і перебувають на зберіганні в банку-кредиторі, та за умови безперечного права звернення банком-кредитором стягнення, обумовленого договором, на ці метали в разі невиконання позичальником зобов'язань за кредитом;

- державні цінні папери;
- недержавні цінні папери — акції та облігації підприємств, ощадні сертифікати, інвестиційні сертифікати;
- зареєстроване нерухоме майно;
- рухоме майно;
- інші майнові права.

Сума гарантій та вартість предмета застави беруться до розрахунку резерву під кредитні ризики з урахуванням коефіцієнтів залежно від категорії кредитної операції (табл. 3.5).

Загальною вимогою до розміру забезпечення за кредитною операцією є перевищення його ринкової вартості порівняно з сумою основного боргу та відсотків за ним з урахуванням обсягу можливих витрат на реалізацію застави в разі невиконання позичальником своїх зобов'язань.

При розрахунку чистого кредитного ризику не враховується застава, предметом якої є акції, випущені банком-кредитором.

При розрахунку чистого кредитного ризику за кредитами, наданими під заставу майнових прав на грошові депозити позичальника або поручителя, враховується вартість застави в розмірі 100 % за умови передавання цих коштів в управління банку на строк дії кредитного договору.

Для розрахунку резерву заборгованість за кожною такою операцією окремого контрагента, як надання гарантій, авалів, а також розміщення гарантійних депозитів та грошового по-

Таблиця 3.5. Розрахунок резерву під кредитні ризики залежно від суми гарантій та вартості предмета застави, %

Класифіковані кредитні операції	Відсоток вартості забезпечення, що береться до розрахунку						
	Гарантії			Застава			
	Кабінету Міністрів України	Урядів країн категорії "А"	Міжнародних багатосторонніх банків	Банків з рейтингом, не нижчим ніж "інвестиційний клас"	Майнових прав на грошові депозити	Державних цінних паперів	Недержавних цінних паперів, дорогоцінних металів
Стандартна	100	100	100	100	100	100	50
Під контролем	100	100	100	100	100	80	40
Субстандартна	50	100	100	100	100	50	20
Сумнівна	20	20	20	20	100	20	10
Безнадійна	0	0	0	0	0	0	0

криття, слід зменшувати на відповідну суму покриття такої операції. Сума коштів, перерахована у виконуючий банк для здійснення платежів за покритим акредитивом, зменшується на суму покриття за умови, що заявник акредитива бере на себе ризики, пов'язані з вибором банків, які беруть участь у розрахунках за акредитивом, і гарантійні депозити відповідають за строками і сумами відповідному акредитиву та обліковуються за окремими аналітичними рахунками.

Сума валового кредитного ризику за консорціумним кредитом зменшується у провідному банку на суму кредитних ресурсів, залучених від банків — учасників банківського консорціуму.

За кредитами, класифікованими як “безнадійні”, банк формує резерв на всю суму боргу за кредитом, незалежно від наявності застави.

Враховуючи зміни кон’юнктури ринку, банкам рекомендується щокварталу, а також у разі кожної пролонгації кредитного договору проводити перевірку стану заставленого майна та, за потреби, переглядати його вартість.

Якщо банк не здійснює перевірку стану заставленого майна, а також відсутні документи, що засвідчують наявність і стан забезпечення, то банк зобов’язаний формувати резерв під кредитні ризики на всю суму основного боргу.

Порядок розрахунку резерву під кредитні ризики

На основі класифікації валового кредитного ризику та врахування прийнятного забезпечення банк визначає чистий кредитний ризик за кожною кредитною операцією і зважує його на встановлений коефіцієнт резервування:

Категорія кредитної операції	Коефіцієнт резервування (за ступенем ризику), %
“Стандартна”	2
“Під контролем”	5
“Субстандартна”	20
“Сумнівна”	50
“Безнадійна”	100

Для врахування ризику країни при розрахунку резерву за коштами, що містяться на кореспондентських рахунках, відкритих в інших банках, депозитами до запитання в інших банках і сумнівною заборгованістю за цими коштами, використовується встановлений міжнародними рейтинговими агентствами рейтинг, який підтверджено в бюлетені однієї з провідних світо-

вих рейтингових компаній (Fitch IBCA, Moody's, Standard & Poors тощо).

Банки, в яких відкрито кореспондентський рахунок, поділяються за групами відповідно до рейтингу країни, що визначається міжнародними рейтинговими агентствами і доводиться до відома банків Національним банком України.

Розмір резерву визначається шляхом зваження суми коштів, що обліковується на кореспондентському рахунку окремого банку, на відповідний коефіцієнт резервування:

№ групи	Коефіцієнт резервування, %
1	0
2	2
3	10
4	20
5	30
6	40
7	50
8	100

До групи 8 належать банки (резиденти і нерезиденти), що визнані банкрутами або ліквідовуються за рішенням уповноважених органів, а також банки, зареєстровані в офшорних зонах.

Ризики за коштами, розміщеними на кореспондентських рахунках, відкритих в інших банках, які віднесені до груп 1—2, вважаються “стандартними”, а віднесені до груп 3—8 — “нестандартними”.

Резерв під кредитні ризики розраховується та формується головним банком та його філіями.

Слід зазначити, які критерії, що використовуються банками при аналізі кредитного портфеля, а також у процедурах прийняття і виконання рішень щодо формування та використання резерву під кредитні ризики, мають відобразитися у

відповідних документах банку, що визначають його кредитну політику.

Банки зобов'язані зберігати протоколи засідань кредитних комітетів (кредитних комісій), інформацію про здійснення кредитної операції, класифікацію кредитного портфеля і формування резервів не менше п'яти років з часу закінчення дії кредитної угоди, а також подавати ці документи уповноваженим працівникам Національного банку України на їх запит.

Звітність про класифікацію кредитних операцій, створення резервів та їх використання, що складається за формами № 302 “Звіт про класифіковані кредитні операції за формами власності”, № 604 “Звіт про розрахунок резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями комерційних банків”, № 601 “Звіт про списану безнадійну заборгованість”, подається: філіями — головному банку і територіальному управлінню Національного банку України за місцезнаходженням філії, а головним банком — територіальному управлінню Національного банку України за місцезнаходженням головного банку щомісяця в порядку, встановленому Національним банком України щодо подання статистичної звітності.

Для щомісячного розрахунку резервів банки здійснюють класифікацію кредитних операцій шляхом проведення інвентаризації та аналізу їх якості. Результати аналізу якості кредитного портфеля мають фіксуватися документально за встановленою банком формою. Ця форма має вестися також і в електронному вигляді. При цьому банк має забезпечити збереження бази даних цієї форми за станом на перше число кожного місяця.

Форма заповнюється на підставі робочих документів щодо кожної кредитної операції, що ведуться кредитним інспектором, за кожним позичальником окремо.

Підрозділи системи банківського нагляду Національного банку України систематично проводять перевірки звітності банків та їхніх філій щодо адекватності класифікації кредит-

них операцій та дотримання банками порядку створення і використання резерву.

У разі виявлення розбіжностей між даними банку і даними звіту про інспектування Національний банк України має право висунути до банку вимоги щодо перекласифікації кредитного портфеля і виправлення звітності та, за потреби, скоригувати розмір резерву на суму різниці, що виявлена під час інспектування.

У разі порушення банком порядку створення і використання резерву під кредитні ризики до нього застосовуються заходи впливу згідно зі ст. 62 Закону України “Про Національний банк України” та Положенням про застосування Національним банком України до банків та інших фінансово-кредитних установ заходів впливу за порушення банківського законодавства.

Порядок формування та використання резерву під прострочені та сумнівні щодо отримання нараховані доходи за активними операціями банків

З метою реальної оцінки доходів і визначення розміру регулятивного капіталу банку встановлюється порядок формування та використання резерву під прострочені та сумнівні щодо отримання нараховані доходи за активними операціями банків.

Нараховані доходи за активними операціями банків вважаються сумнівними щодо отримання, якщо платіж за основним боргом прострочений понад 90 днів або відсотки за ним прострочені понад 60 днів.

Банки зобов'язані формувати резерви незалежно від їх фінансового стану (прибуткової або збиткової діяльності) на всю суму прострочених понад 31 день і сумнівних щодо отримання нарахованих доходів, які обліковуються за такими балансовими рахунками:

1509 “Прострочені нараховані доходи за коштами до запитання в інших банках”;

1519 “Прострочені нараховані доходи за строковими депозитами, які розміщені в інших банках”;

1529 “Прострочені нараховані доходи за кредитами, які надані іншим банкам”;

1780 “Сумнівна заборгованість за нарахованими доходами за міжбанківськими операціями”;

2029 “Прострочені нараховані доходи за врахованими векселями суб’єктів господарської діяльності”;

2039 “Прострочені нараховані доходи за факторинговими операціями із суб’єктами господарської діяльності”;

2049 “Прострочені нараховані доходи за кредитами суб’єктам господарської діяльності за внутрішніми торговельними операціями”;

2059 “Прострочені нараховані доходи за кредитами суб’єктам господарської діяльності за експортно-імпортними операціями”;

2069 “Прострочені нараховані доходи за іншими кредитами в поточну діяльність, які надані суб’єктам господарської діяльності”;

2079 “Прострочені нараховані доходи за кредитами в інвестиційну діяльність, які надані суб’єктам господарської діяльності”;

2109 “Прострочені нараховані доходи за кредитами, які надані центральним органам державного управління”;

2119 “Прострочені нараховані доходи за кредитами, які надані місцевим органам державного управління”;

2209 “Прострочені нараховані доходи за кредитами, які надані фізичним особам на поточні потреби”;

2219 “Прострочені нараховані доходи за кредитами в інвестиційну діяльність, які надані фізичним особам”;

2480 “Сумнівна заборгованість за нарахованими доходами за операціями з клієнтами”;

3119 “Прострочені нараховані доходи за борговими цінними паперами в портфелі банку на продаж”;

3219 “Прострочені нараховані доходи за борговими цінними паперами в портфелі банку на інвестиції”;

3579 “Прострочені інші нараховані доходи”;

3589 “Сумнівна заборгованість за іншими нарахованими доходами”.

Заборгованість за простроченими понад 31 день і сумнівними щодо отримання нарахованими доходами належить до нестандартної заборгованості.

Формування резерву під прострочені та сумнівні щодо отримання нараховані доходи банки здійснюють щомісяця в розмірі фактичної заборгованості за простроченими понад 31 день і сумнівними щодо отримання нарахованими доходами за станом на перше число місяця, наступного за звітним.

Контроль за повнотою сформованого резерву здійснюється за даними місячного балансу.

Банки зобов’язані щомісяця здійснювати інвентаризацію прострочених і сумнівних щодо отримання нарахованих доходів та, в разі погашення позичальником заборгованості за нарахованими доходами, коригувати суму резерву відповідно до загальної суми прострочених понад 31 день і сумнівних щодо отримання нарахованих доходів, що обліковуються за балансовими рахунками класів 1, 2, 3.

Нараховані доходи, визнані безнадійними щодо отримання, списуються за рішенням правління банку за рахунок резерву.

Завдання на етапі перевірки класифікації активів та інших операцій банку за ризиками:

- визначити потенційний ризик, пов’язаний з проблемними активами та позабалансовими статтями;
- визначити кредитний рейтинг усіх активів / позабалансових статей з негативною класифікацією;
- отримати від керівництва банку план дій стосовно виведення всіх негативних класифікацій активів та позабалансових статей;

- підготувати докладний опис усіх значних статей з негативною класифікацією у випадках, коли керівництво банку не згодне з думкою інспекторів або коли інспектор вважає, що це потрібно;
- підрахувати загальні суми активів кожної категорії негативною класифікації та підготувати відповідну довідку.

Контрольні запитання і завдання

1. *Дайте характеристику принципам оцінки капіталу на основі ризиків.*

2. *Охарактеризуйте структуру капіталу банківської установи.*

3. *За якими ознаками здійснюється класифікація активів банку за ступенем ризику?*

4. *Яка основна мета класифікації активів та позабалансових операцій банку?*

5. *Дайте характеристику нестандартних активів.*

6. *Який порядок формування резерву для відшкодування можливих втрат від дебіторської заборгованості комерційних банків?*

7. *Який порядок формування резерву на відшкодування можливих збитків банків від операцій з цінними паперами?*

8. *Як визначається клас емітента при формуванні резерву на відшкодування можливих збитків банків від операцій з цінними паперами?*

9. *Визначте сутність методики визначення ринкової вартості груп цінних паперів у портфелі банку на продаж.*

10. *У чому полягає сутність методики визначення ринкової вартості груп цінних паперів в портфелі банку на інвестиції?*

11. *Який порядок формування резерву на покриття збитків від кредитної діяльності банківської установи?*

-
12. *За якими ознаками класифікується кредитний портфель банку?*
 13. *Які критерії прийняття забезпечення за кредитними операціями при розрахунку резервів?*
 14. *Визначте порядок розрахунку резерву під кредитні ризики.*

Розділ 4

ЗАХОДИ ВПЛИВУ З БОКУ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ ЗА ПОРУШЕННЯ БАНКІВСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Національний банк України постійно вживає заходів, щоб забезпечити комерційні банки від погіршення фінансового стану, упередити їх банкрутства. Проте внаслідок проявів економічної кризи в Україні, негативного впливу зовнішніх чинників, ризикової діяльності банків багато з них залишаються проблемними. Тому виникає потреба у застосуванні певних заходів Національним банком України для стабілізації банківської діяльності.

Зазначене питання регламентується Положенням Національного банку України “Про застосування заходів впливу за порушення банківського законодавства” від 28.08.2001 за № 369.

До заходів впливу попереднього реагування належать:

- письмове застереження;
- укладання письмової угоди з банком;
- видача Національним банком України розпоряджень;
- програма фінансового оздоровлення.

До примусових заходів відносять:

- зупинення (обмеження) дії ліцензії на здійснення окремих банківських операцій або відкликання ліцензії на здійснення всіх банківських операцій;
- усунення керівництва від управління банком;
- призначення тимчасової адміністрації;
- накладання штрафів на банки;
- накладання штрафів на керівників банків у розмірі;
- ліквідація або реорганізація банків.

Вибір адекватних заходів впливу, які застосовуються до банків, має здійснюватися з урахуванням: характеру допущених банком порушень; причин, які зумовили виникнення виявлених порушень; загального фінансового стану банку та рівня достатності капіталу.

Слід зазначити, що заходи впливу застосовуються Національним банком України на підставі:

- результатів перевірок діяльності банків, здійснених відповідними рівнями системи банківського нагляду або самостійними структурними підрозділами Національного банку України;
- результатів аналізу дотримання банками пруденційних норм з використанням статистичної звітності, щомісячних та щоденних балансів;
- результатів перевірок діяльності банків аудиторськими організаціями, уповноваженими на здійснення таких перевірок.

Розглянемо більш детально заходи впливу, яких вживає Національний банк України до банків та інших фінансово-кредитних установ.

4.1. Застосування заходу капіталізації

Перш за все доцільно навести класифікацію банків за рівнем достатності капіталу: добре капіталізовані, достатньо капіталізовані, недокапіталізовані, значно недокапіталізовані, критично недокапіталізовані.

Добре капіталізованим вважається банк, у якого: співвідношення капіталу банку і його сумарних активів, зважених на відповідні коефіцієнти за ступенем ризику (НЗ), перевищує його нормативне значення і становить не менше ніж 10 %, а також співвідношення основного капіталу, зменшеного на суму недосформованого резерву на можливі витрати за кредитними операціями комерційних банків, до загальних активів банку, зменшених на суму створених відповідних резервів (Н4), більше ніж його нормативне значення і становить більше ніж 5 %; обсяг активів з негативною класифікацією менший ніж 20 % нормативного капіталу банку.

Достатньо капіталізованим вважається банк, у якого: співвідношення капіталу банку і його сумарних активів, зважених на відповідні коефіцієнти за ступенем ризику (НЗ), відповідає його нормативному значенню і становить 8 % або наближається до 10 %, а також співвідношення основного капіталу, зменшеного на суму недосформованого резерву на можливі втрати за кредитними операціями банків, до загальних активів банку, зменшених на суму створених відповідних резервів (Н4), відповідає його нормативному значенню і становить 4 % або наближається до 5 %; обсяг активів з негативною класифікацією знаходиться в межах від 30 % нормативного капіталу банку.

Недокапіталізованим вважається банк, у якого: норматив платоспроможності (НЗ) менший, ніж його нормативне

значення, але не нижчий ніж 5,3 %, а також норматив достатності капіталу (Н4) менший, ніж його нормативне значення, але не менше ніж 2,7 %; обсяг активів з негативною класифікацією знаходиться в межах від 30 до 50 % нормативного капіталу банку.

Значно недокапіталізованим вважається банк, у якого: норматив платоспроможності (Н3) менший, ніж його нормативне значення, і знаходиться в межах від 5,3 до 2,7 %, а також норматив достатності капіталу (Н4) менший, ніж його нормативне значення, і знаходиться в межах від 2,7 до 1,3 %; обсяг активів з негативною класифікацією перевищує 50 % нормативного капіталу банку.

Критично недокапіталізованим вважається банк, у якого: норматив платоспроможності (Н3) становить 2,7 %, а також норматив достатності капіталу (Н4) менший, ніж його нормативне значення, і становить менше ніж 1,5 %; обсяг активів з негативною класифікацією перевищує 50 % нормативного капіталу банку.

З метою капіталізації зазначеного процесу Національний банк України може рекомендувати:

- достатньо капіталізованим банкам — викуп власних акцій здійснювати тільки в тому разі, якщо це не призведе до порушення банком нормативів (Н3) і (Н4);
- банку, що не дотримується вимог НБУ щодо розміру нормативу капіталу (Н1), внести на розгляд правління та ради банку перелік заходів щодо перспективи розвитку його капіталізованої бази (програму капіталізації) або питання щодо його реорганізації шляхом приєднання чи злиття. У разі прийняття правлінням і радою банку відповідного рішення не пізніше ніж за місяць до дати, з якої НБУ встановлено нове значення мінімального розміру нормативу капіталу, банк має подати до

територіального управління НБУ лист із зобов'язаннями про розроблення та виконання програми капіталізації;

- недокапіталізованим банкам припинити в будь-якій формі виплату дивідендів (крім виплати дивідендів у вигляді власних акцій) та викуп власних акцій (часток учасників у статутному капіталі), а також внести на розгляд правління та ради банку перелік заходів фінансового оздоровлення банку.

Крім того, недокапіталізованим банкам рекомендується встановити такі обмеження:

- тимчасово припинити збільшення загальних активів;
- обмежити активні операції з акціонерами та інсайдерами банку;
- припинити надання бланкових та пільгових кредитів;
- припинити нарахування і сплату відсотків за кредитами, наданими філіям одного банку.

Значно недокапіталізованим банкам припинити:

- виплату дивідендів у будь-якій формі та викуп власних акцій;
- відкриття нових депозитних рахунків фізичним особам і поповнення діючих;
- проведення подальшої емісії цінних паперів та розширення кола фізичних і юридичних осіб — клієнтів банку з обслуговування їх операцій на ринку цінних паперів та збільшення обсягу цих операцій, у тому числі пов'язаних зі веденням рахунків депозитарного обліку.

Критично недокапіталізованим банкам припинити виплату відсотків за субординованим боргом.

Слід зазначити, якщо банк значно недокапіталізований або критично недокапіталізований, необхідно внести на розгляд

загальних зборів акціонерів питання щодо санації банку його акціонерами чи інвесторами. У програмі капіталізації має передбачатися збільшення капіталу банку в строк до шести місяців з часу прийняття цієї програми.

4.2. Письмове застереження

Залежно від серйозності та характеру проблем у діяльності банків письмове застереження застосовується Національним банком України як вимога:

- усунути конкретні порушення чи недоліки в діяльності банку, що полягають у погіршенні якості активів, їх доходності та рентабельності, негативних тенденцій надходжень, достатності капіталу, ліквідності, якості менеджменту, які безпосередньо не вплинули на його фінансовий стан, але в майбутньому можуть призвести до його погіршення та загрози інтересам вкладників і кредиторам банку;

- необхідності прийняття банком зобов'язань усунути виявлені порушення із зазначенням конкретних заходів і строків їх виконання, які банк має оформити у вигляді листа із зобов'язанням;

- усунути конкретні порушення чи недоліки, не пов'язані з рівнем достатності капіталу, що призвели до отримання банком за результатами інспектування загальної рейтингової оцінки "3" за системою CAMELS;

- необхідності розробки заходів щодо фінансового оздоровлення банку;

- стосовно усунення порушення банком економічних нормативів;

- щодо коригування фінансової звітності банку за результатами перевірок;

- зменшення не виправданих як загальних, так і процентних виплат банку;

- недопущення повторного порушення нормативу обов'язкового резервування протягом року;
- щодо здійснення обов'язкової аудиторської перевірки банку та подання висновків незалежних аудиторських організацій про результати діяльності відповідно до статті 10 Закону України “Про аудиторську перевірку”.

Якщо банк порушує норматив миттєвої ліквідності і його значення перебуває в межах 10—15 %, то Національний банк України надсилає йому письмове застереження з вимогою надати прогностичні розрахунки джерел надходжень та використання коштів на наступні 90 днів. До часу підвищення показника миттєвої ліквідності до нормативного рівня ця інформація оновлюється банком щомісяця і подається до територіального управління Національного банку України в строк до 10-го числа.

Письмове застереження підписує Голова Національного банку України або начальник територіального управління Національного банку України. Якщо заходи впливу застосовуються у зв'язку з порушенням в діяльності філії, то письмове застереження надсилається банку-юридичній особі, а копія — його філії.

Банк має протягом п'яти робочих днів до часу отримання письмового попередження подати Національному банку України відповідь із зазначенням строку, протягом якого він зобов'язаний вирішити виявлені проблеми та усунути порушення.

4.3. Укладання письмової угоди з банком

Письмова угода як захід впливу укладається з банком, що допустив порушення, які впливають на його фінансовий стан, та за умови, що банк має прийнятний план заходів для вирішення виявлених проблем. При цьому письмова угода має містити такі пункти:

1. У письмовій угоді банк визнає свої недоліки в роботі та допущені порушення і подає перелік обґрунтованих заходів,

яких банк зобов'язується вжити для усунення порушень, їх запобігання в подальшому, поліпшення фінансового стану із зазначенням строків їх виконання. Строки виконання зобов'язань установлюються індивідуально з урахуванням характеру проблем та допущених порушень, а також оцінки й висновку відповідного підрозділу Генерального департаменту банківського нагляду (територіального управління) Національного банку України.

Письмова угода складається у двох примірниках та підписується від імені банку головою правління банку або іншою уповноваженою особою, засвідчується печаткою банку.

2. Прийняті банком у письмовій угоді зобов'язання мають включати конкретні заходи, спрямовані на поліпшення його фінансового стану або усунення виявлених порушень, а також запобіжні заходи щодо недопущення порушень у майбутньому, зокрема таке:

— складання та виконання або бізнес-плану, або програми розвитку капітальної бази банку, або програми фінансового оздоровлення;

— розроблення та запровадження положень щодо поліпшення практики кредитування;

— зобов'язання щодо проведення зовнішнього аудиту фінансового стану банку;

— прийняття рішення про тимчасове обмеження на збільшення активів банку;

— прийняття рішення про обмеження розміру кредитів, що надаються інсайдерам банку;

— прийняття рішення щодо тимчасового зниження розміру відсотків за депозитами, що залучаються;

— тимчасове припинення виплати дивідендів;

— прийняття рішення про обмеження розміру суми, яку банк може виплачувати своїм працівникам у формі заробітної плати та премій;

— реорганізація банку.

3. Укладання письмової угоди здійснюється за ініціативою банку, який розробив прийнятний план заходів щодо усунення проблем у його діяльності та звернувся до Національного банку України з проектом письмової угоди щодо усунення порушень.

Якщо банк не ініціював укладання письмової угоди з метою усунення виявлених у його діяльності порушень, то відповідний структурний підрозділ банківського нагляду центрального апарату або територіального управління Національного банку України надсилає цьому банку лист з пропозиціями за підписом або заступника Голови Національного банку України, або директора Генерального департаменту банківського нагляду, або начальника територіального управління Національного банку України, в якому зазначаються строк подання проекту письмової угоди до Національного банку України, а також перелік вимог та умов, які банк зобов'язаний включити до письмової угоди.

Територіальне управління або Генеральний департамент банківського нагляду Національного банку України в строк до 15 календарних днів розглядає поданий банком проект письмової угоди щодо обґрунтованості, повноти та ефективності запроваджуваних банком заходів з метою усунення порушень та готує висновок про доцільність її укладання або розглядає питання про застосування інших адекватних заходів впливу.

4. У письмовій угоді з боку Національного банку України також має обумовлюватися порядок контролю за виконанням зобов'язань банку та порядок і форми надання банком додаткової інформації, потрібної для контролю за виконанням прийнятих ним зобов'язань.

Територіальне управління Національного банку України після укладання письмової угоди з банком надсилає копію угоди до Генерального департаменту банківського нагляду Національного банку України.

5. У разі невиконання банком хоча б одного з прийнятих в угоді зобов'язань у встановлені строки територіальне управління Національного банку України подає до Комісії Національного банку України обґрунтовані пропозиції щодо розірвання угоди з банком та його подальшої діяльності.

4.4. Видача Національним банком України розпоряджень

Національний банк України може видати розпорядження, за яким до відома окремого банку доводиться зміст заходу впливу, що застосовується за виявлені порушення чи недоліки в діяльності банку і яке є обов'язковим для виконання, а саме:

Розпорядження про зупинення виплати дивідендів чи розподілу капіталу в будь-якій іншій формі

Національний банк України має право видати банку розпорядження про зупинення виплати дивідендів чи розподілу капіталу в будь-якій іншій формі. Розпорядження про зупинення розподілу капіталу в будь-якій іншій формі стосується розподілу прибутку банку, що залишається в розпорядженні банку після сплати податків та обов'язкових платежів.

Цей захід впливу Національний банк України має застосовувати в таких випадках:

- до банків, що є недокапіталізованими або порушили норматив адекватності регулятивного капіталу (*H2*) чи норматив адекватності основного капіталу (*H3*), або якщо Національний банк України визнає, що виплата дивідендів та розподіл капіталу в будь-якій формі призведе до порушення нормативу адекватності регулятивного капіталу (*H2*) чи нормативу адекватності основного капіталу (*H3*);

- до банків, у яких викуп власних акцій призвів чи призведе до падіння регулятивного капіталу нижче мінімально встановленого Національним банком України рівня;
- одночасно з надсиланням листа з вимогою до банку щодо розроблення програми фінансового оздоровлення до часу виконання ним цієї програми.

Цей захід впливу не застосовується, якщо акціонери банку прийняли рішення про спрямування нарахованих дивідендів на придбання акцій або часток нової емісії або попередньо викуплених банком в акціонерів для поповнення статутного капіталу банку.

Видача розпорядження про зупинення виплати дивідендів чи розподіл капіталу в будь-якій формі здійснюється Комісією Національного банку України у формі відповідного рішення.

Таке рішення Комісія Національного банку України може прийняти одночасно з погодженням розробленої банком програми фінансового оздоровлення.

Встановлення для банку підвищених економічних нормативів

Розпорядження видається Національним банком України у формі постанови Правління Національного банку або рішення Комісії Національного банку України щодо підвищення нормативу адекватності регулятивного капіталу (*H2*), нормативу адекватності основного капіталу (*H3*), а також нормативів кредитного ризику для банків, що здійснюють операції з високим рівнем ризику.

Операції з високим рівнем ризику, які здійснює банк, визначаються на підставі результатів безвиїзного нагляду та інспекційної перевірки за таких умов:

- рівень активів з негативною класифікацією з урахуванням сформованих резервів під ці активи становить 60 % і більше від сукупних активів;

- загальна сума недосформованих резервів на покриття можливих збитків за активними операціями банків (за кредитними операціями, за операціями з цінними паперами, за дебіторською заборгованістю, за простроченими понад 30 днів та сумнівними до отримання нарахованими доходами за активними операціями, за коштами, розміщеними на кореспондентських рахунках у банках (резидентах і нерезидентах), які визнані банкрутами або ліквідовуються за рішенням уповноважених органів, або які зареєстровані в офшорних зонах) в повному обсязі становить понад 40 % від загальної розрахункової суми резерву за активними операціями;

- надмірна величина валютного ризику — постійне порушення банком нормативу загальної відкритої (довгої / короткої) валютної позиції або використання позабалансових валютних інструментів для збільшення, а не для зменшення валютних позицій, якщо таке збільшення за рахунок позабалансових валютних інструментів становить понад 50 % від загального обсягу дозволеної позиції;

- надмірна величина ризику концентрації — сукупна величина заборгованості банку, що розрахована за алгоритмом нормативу максимального сукупного розміру кредитів гарантій та поручительств, наданих інсайдерам (Н10) щодо підприємств однієї галузі (або одного виду економічної діяльності) становить понад 200 % регулятивного капіталу банку;

- підстави для надання кредитів та здійснення активних операцій, а також рівень контролю за ними є недостатніми;

- здійснення операцій з інсайдерами на умовах, що сприятливіші за звичайні.

У разі отримання пропозицій від територіального управління Національного банку України відповідний структурний підрозділ банківського нагляду центрального апарату протягом десяти днів розглядає їх та за потреби готує обґрунтовані висновки для подання на розгляд Комісії Національного банку України або Правління Національного банку України.

Через 10 календарних днів після часу прийняття Національним банком України відповідного рішення підвищені значення економічних нормативів набувають чинності та стають обов'язковими для їх виконання банківськими установами.

Підвищення резервів на покриття можливих збитків за кредитами та іншими активами

У разі здійснення банком окремих операцій з підвищеним рівнем ризику, які можуть загрожувати інтересам кредиторів і вкладників, що підтверджується результатами планової або позапланової інспекційної перевірки, Національний банк України може видати розпорядження банку щодо підвищення резервів на покриття можливих збитків за кредитами та іншими активами, яке полягає в установленні підвищеного розміру відрахувань до резервів (коефіцієнта резервування) під ці активні операції, або при розрахунку суми резервів ураховується лише першокласне забезпечення за кредитними операціями банку.

Зазначений захід впливу застосовується до банків, які є добре капіталізованими, достатньо капіталізованими або недокапіталізованими, однак не дотримуються вимог щодо порядку класифікації активних операцій, у тому числі у таких випадках:

- неподання на вимогу уповноважених працівників Національного банку України документів або інформації для перевірки достовірності оцінки фінансового стану (кредитоспроможності) позичальників / контрагентів банку, правильності їх класифікації та достатності резервів під активні операції;
- надання недостовірної інформації та звітності, ненадання або несвоєчасне їх надання;
- недотримання нормативів кредитного ризику.

Обмеження, зупинення чи призупинення проведення окремих видів здійснюваних банком операцій з високим рівнем ризику

Рішення щодо обмеження, зупинення чи призупинення окремих видів здійснюваних банком операцій приймається за поданням відповідних структурних підрозділів центрального апарату на підставі їх пропозицій або пропозицій територіальних управлінь Національного банку України в разі здійснення банком операцій з високим рівнем ризику, а також якщо подальше їх здійснення є ризиковим і створюватиме загрозу інтересам кредиторів і вкладників, у тому числі в таких випадках:

- встановлення процентних ставок та комісійних винагород на рівні, що є нижчим від собівартості банківських послуг у цьому банку;
- надходжень банку недостатньо для підтримання на потрібному рівні регулятивного капіталу, забезпечення формування резервів під активні операції та покриття збитків банку. За результатами інспекційної перевірки банк має складову рейтингову оцінку надходжень “4” за системою CAMELS;
- проведення операцій за незареєстрованими Національним банком України кореспондентськими рахунками банків;
- порушення економічних нормативів діяльності для банків;
- недотримання ліцензійних вимог та спеціальних вимог щодо отримання банками письмового дозволу Національного банку України на виконання окремих операцій;
- недоформування резервів під активні операції банків у необхідному розмірі;
- надання недостовірної інформації та звітності, що встановлені нормативно-правовими актами Національного банку України, ненадання або несвоєчасне їх надання;

- неподання документів на письмову вимогу уповноважених працівників Національного банку України, приховування рахунків, документів, активів;
- невиконання в установленій строк вимог Національного банку України щодо усунення порушень у діяльності банку;
- допущення банком недобросовісної конкуренції щодо здійснення тих чи інших операцій.

У разі недотримання банком нормативу обов'язкового резервування більше ніж три рази протягом півріччя Комісія Національного банку України може прийняти рішення про обмеження або зупинення операцій щодо приймання вкладів або депозитів від юридичних та фізичних осіб.

Якщо здійснення банком певного виду операцій передбачає відповідно до Закону України “Про банки та банківську діяльність” письмового дозволу Національного банку України, то одночасно втрачає чинність письмовий дозвіл Національного банку України щодо здійснення цього виду операцій.

У цьому випадку банк зобов'язаний у триденний строк повернути територіальному управлінню Національного банку України раніше отриманий письмовий дозвіл на здійснення операцій для заміни на письмовий дозвіл з іншим переліком операцій.

Отримання банком рішення Комісії Національного банку України (Комісії при територіальному управлінні Національного банку) про припинення здійснення окремих видів операцій є підставою для розірвання банком відповідних договорів на здійснення цих операцій.

У разі отримання банком рішення Комісії Національного банку України (Комісії при територіальному управлінні Національного банку України) щодо зупинення здійснення окремого виду операцій банк:

- з часу отримання цього рішення втрачає право на здійснення цих операцій на строк, визначений цим рішенням;
- одночасно забезпечує здійснення операцій згідно з договорами, що укладені ним до дня отримання зазначеного рішення.

Обсяг обмежень щодо здійснення банком окремих видів операцій визначається органом, який приймає рішення про зупинення чи обмеження здійснення окремих видів банківських операцій.

Якщо Комісія при територіальному управлінні Національного банку України прийняла рішення про обмеження, зупинення чи призупинення здійснення банком окремих видів операцій, то територіальне управління Національного банку України в день його прийняття зобов'язане:

- забезпечити отримання банком цього рішення під розписку його уповноваженого представника;
- повідомити в одноденний строк територіальні управління Національного банку України за місцезнаходженням філій цього банку про прийняте рішення та встановлені вимоги до банку стосовно внесення відповідних змін у дозволи, надані його філіям;
- повідомити про прийняте рішення Генеральний департамент банківського нагляду та Департамент реєстрації та ліцензування банків Національного банку України.

Після закінчення строку, на який було зупинено (обмежено) окремі види здійснюваних банком операцій, банк має право відновити здійснення цих операцій у повному обсязі, якщо Національний банк України не прийняв рішення про продовження зупинення (обмеження) окремих видів здійснюваних банком операцій.

Територіальні управління та відповідні підрозділи банківського нагляду Національного банку України зобов'язані вес-

ти постійний контроль за дотриманням банком (у тому числі його філіями) вимог Національного банку України щодо обмеження, зупинення чи призупинення здійснення окремих видів банківських операцій.

За 10 днів до закінчення строку дії рішення про зупинення (обмеження) окремих видів здійснюваних банком операцій територіальне управління Національного банку України надає Комісії Національного банку України при територіальному управлінні інформацію про усунення банком порушень і пропозиції щодо подальшої його діяльності.

У разі невиконання банком порушень у строк, на який зупинено (обмежено) окремих видів операцій, що здійснюється банком, Комісія Національного банку України приймає відповідне рішення про застосування до банку інших, жорсткіших, заходів впливу.

Слід зазначити, що у разі здійснення банком операцій з валютними цінностями з високим рівнем ризику структурний підрозділ Національного банку України, який здійснював перевірку, подає пропозиції щодо припинення операцій з валютними цінностями та припинення дії письмового дозволу Національного банку України на здійснення операцій з валютними цінностями на ім'я керівника Генерального департаменту банківського нагляду. Якщо зазначене рішення буде затверджене, банківська установа повинна у триденний строк надати Національному банку України інформацію про кредиторську і дебіторську заборгованість.

При отриманні зазначеного вище рішення банківська установа зобов'язана:

- у день отримання зазначеного рішення припинити здійснення відповідних операцій та у триденний строк повернути Національному банку України раніше отриманий письмовий дозвіл Національного банку України для заміни на письмовий дозвіл з іншим переліком операцій. Територіальне управлін-

ня Національного банку України має забезпечити отримання цього рішення в день його отримання;

- протягом одного операційного дня повідомити всі банки-кореспонденти про факт втрати чинності письмового дозволу Національного банку України на здійснення операцій з валютними цінностями, одночасно надіслати до банків-кореспондентів офіційні заяви про закриття кореспондентських рахунків банку в іноземній валюті та кореспондентських рахунків, відкритих у цьому банку;

- у місячний строк провести роботу щодо закриття рахунків НОСТРО в банках-кореспондентах і рахунків ЛОРО іноземних банків-кореспондентів і припинити кореспондентські відносини з ними;

- протягом трьох робочих днів з дня отримання рішення надіслати повідомлення банкам-кореспондентам про необхідність надання розпорядження про перерахування коштів з їх кореспондентських рахунків (відкритих у цьому банку) та розпорядження про перерахування коштів з кореспондентських рахунків банку (відкритих у банках-кореспондентах) на кореспондентський рахунок, відкритий у самостійно обраному уповноваженому банку України. Угоду про встановлення кореспондентських відносин з обраним уповноваженим банком подати для узгодження до відповідного департаменту Національного банку України в триденний строк з дня отримання рішення про припинення зазначеного письмового дозволу;

- протягом п'яти робочих днів повідомити клієнтів банку про припинення письмового дозволу на здійснення операцій з валютними цінностями та про необхідність закриття ними рахунків в іноземній валюті, а нерезидентів повідомити про необхідність закриття рахунків у грошовій одиниці України;

- закрити належні банку пункти обміну іноземних валют і повідомити юридичних осіб (з якими укладено агентські угоди про відкриття пунктів обміну іноземних валют) про припинення письмового дозволу на здійснення операцій з валютними

цінностями та закінчення строку дії зазначеної угоди, а також закрити належні йому пункти обміну іноземних валют.

Територіальне управління Національного банку України у свою чергу зобов'язане скасувати надані банку реєстраційні свідоцтва на відкриття належних банку пунктів обміну іноземних валют і тих, що працювали на підставі агентських угод, а також встановити контроль за припиненням їх діяльності. Крім того, територіальне управління Національного банку України зобов'язане повідомити про скасування реєстраційних свідоцтв на відкриття пунктів обміну іноземних валют, що працювали на підставі агентських угод, органи державної податкової адміністрації за місцем реєстрації цих юридичних осіб;

- ужити заходів щодо припинення валютних операцій власними дирекціями, філіями, іншими відокремленими підрозділами банку з переданням залишків коштів за їх рахунками на баланс уповноваженого банку;

- припинити надання гарантій, поручительств та інших зобов'язань за третіх осіб, виконання яких передбачається в іноземній валюті;

- припинити нові емісії в іноземній валюті власних цінних паперів (сертифікатів, векселів), пластикових карток (у тому числі платіжних карток міжнародних платіжних систем, емітованих у гривнях), чеків;

- забезпечити повернення коштів власникам вкладів, депозитів, здійснених в іноземній валюті. Зазначені кошти можуть бути повернуті за бажанням клієнтів як у валюті вкладу, так і у грошовій одиниці України;

- ужити заходів щодо погашення простроченої дебіторської заборгованості в іноземній валюті та повернення наданих банком кредитів в іноземній валюті (насамперед пролонгованих і прострочених), а також кредитів, наданих банку резидентами та нерезидентами. У зв'язку з цим уповноважені банки мають передбачати у кредитних угодах обов'язкову умову щодо повернення таких кредитів у разі припинення дії зазначеного письмового дозволу на здійснення операцій з валютними цінностями.

За наявності рахунків, на яких обліковується заборгованість за наданими клієнтам кредитами в іноземній валюті, банк повинен перевести їх до тих уповноважених банків, до яких клієнти перейшли на обслуговування (на підставі договорів, укладених банком з цими уповноваженими банками або за потреби — з банками-кредиторами), і протягом 90 днів провести переговори з уповноваженими банками про продаж їм цих кредитних коштів.

Продаж кредитних коштів має бути завершено в строк до 90 днів з початку переговорів.

Заборона надавання бланкових кредитів

Розпорядження Національного банку України щодо заборони надавання бланкових (незабезпечених) кредитів має видаватися:

- недокапіталізованим банкам, що не сформували резерви під кредитні ризики та інші активні операції в достатньому обсязі та мають загальну рейтингову оцінку “3” або “4” за системою CAMELS;

- значно недокапіталізованим та критично недокапіталізованим банкам.

Накладання штрафів на банки

Національний банк України має право накладати на банки штрафи в розмірі не більше ніж один відсоток від суми зареєстрованого статутного фонду в разі допущення ними порушень, зокрема таких:

- порушення порядку, строків і технології виконання банківських операцій;

- неподання документів на письмову вимогу уповноважених працівників Національного банку України, а також приховування рахунків, документів, активів тощо;

- подання недостовірної інформації та звітності, а також неподання або несвоєчасне їх подання;
- невиправлення звітності в порядку, установленому Національним банком України;
- недотримання банком нормативу обов'язкового резервування протягом календарного року;
- порушення економічних нормативів регулювання діяльності банків.

Слід зазначити, що штрафні санкції встановлюються у таких розмірах (табл. 4.1).

При порушенні банком норм обов'язкового резервування протягом півріччя за другий випадок накладається штраф у розмірі ставки “овернайт” Національного банку України від суми недорезервування, але не більше одного відсотка від зареєстрованого статутного фонду банку.

Розрахунок суми штрафів здійснюється за кожним фактом допущених порушень, а накладення штрафів за ці порушення здійснюється в наступному за звітним місяці.

Рішення про накладення штрафів на банки приймає Комісія Національного банку України.

Територіальне управління Національного банку України після отримання інформації про допущене банком порушення до 25-го числа місяця, наступного за звітним, подає Генеральному департаменту банківського нагляду обґрунтовані пропозиції про накладення штрафу на банк та документи, що підтверджують факт порушення. У свою чергу Генеральний департамент банківського нагляду протягом наступних семи робочих днів передає ці документи разом зі своїми висновками на розгляд Комісії Національного банку України.

Територіальне управління Національного банку протягом п'яти робочих днів з дня отримання рішення Комісії Національного банку України про накладення штрафу має надісла-

Таблиця 4.1. Розміри штрафів, накладених на банки

№	Найменування порушення	Одноразове порушення, %	Друге порушення, %	Третє порушення, %
1	2	3	4	5
1	Порушення порядку, строків і технології виконання банківських операцій	0,01	0,05	0,1
2	Неподання документів на письмову вимогу вповноважених працівників Національного банку України, а також приховування рахунків, документів	0,05	0,1 і подальші порушення	
3	Подання недостовірної інформації та звітності, а також неподання або несвоєчасне їх подання	0,01	0,02	0,05
4	Невиправлення звітності	0,03	0,05 і подальші порушення	
5	За щоденне порушення нормативів максимального розміру ризику на одного контрагента (Н7), максимального розміру кредитів, гарантій, поручительств, наданих одному інсайдеру (Н9), максимального сукупного розміру кредитів, гарантій, поручительств, наданих інсайдерам (Н10)	0,1	0,2	0,5
6	Порушення нормативів миттєвої ліквідності (Н4), поточної ліквідності (Н5), короткострокової ліквідності (Н6)	0,05	0,1	0,5

1	2	3	4	5
7	Порушення нормативів інвестування в цінні папери в кожну установу (Н11) і загальної суми інвестування (Н12)	0,1	0,2	0,5
8	Порушення нормативу ризику загальної відкритої (довгої / короткої) валютної позиції (Н13), у тому числі короткої відкритої валютної позиції (Н13-2)	0,1	0,2	0,5
9	Порушення нормативу ризику довгої відкритої валютної позиції (Н13-1)	0,05	0,1	0,2

ти банку це рішення із супровідним листом, що містить розрахунок суми штрафу та пропозицію до банку-порушника про добровільну сплату нарахованої суми штрафу протягом трьох робочих днів, починаючи з наступного дня після отримання банком цього рішення.

Якщо нараховану суму штрафу не буде перераховано банком-порушником у зазначений строк, то штраф стягується шляхом подання територіальним управлінням Національного банку України або юридичною службою центрального апарату до Господарського суду позовної заяви.

Винятком при застосуванні штрафних санкцій є банки, що критично недокапіталізовані.

Штрафні санкції до банку можуть не застосовуватися в таких випадках:

— економічні нормативи, що розраховуються за середньозваженою величиною за місяць, порушуються протягом чотирьох місяців поспіль або шість разів протягом календарного року;

— економічні нормативи, які розраховуються за кожний випадок порушення, порушуються щодня протягом місяця або через певний проміжок часу протягом чотирьох місяців;

— якщо стягнення штрафу спричинить суттєве погіршення фінансового стану банку — неспроможність банку своєчасно виконувати зобов'язання перед своїми клієнтами або загрозу інтересам вкладників і кредиторів;

— за третє та подальші порушення в поточному році порядку, строків і технології виконання банківських операцій, встановлених нормативно-правовими актами Національного банку України щодо одного виду банківської операції;

— за повторне та подальші в поточному році випадки подання недостовірної інформації та звітності, а також неподання або несвоєчасне їх подання — щодо однієї і тієї самої форми звітності чи інформації або невиправлення звітності в порядку.

Заборона власнику істотної участі в банку використовувати право голосу придбаних акцій (паїв)

Національний банк має право тимчасово, до усунення порушення, заборонити власнику істотної участі в банку використовувати право голосу придбаних акцій (паїв) у разі грубого чи систематичного порушення ним вимог Закону України “Про банки і банківську діяльність”, зокрема таких:

- наявності прямого чи опосередкованого впливу власника істотної участі на прийняття банком рішень, що призводять до порушення банківського законодавства або до ризикової політики банку, яка загрожує інтересам кредиторів та вкладників;

- порушено бездоганну ділову репутацію власника істотної участі. Якщо власником істотної участі є юридична особа, то ця заборона поширюється на членів виконавчого органу і спостережної (наглядової) ради цієї юридичної особи;

- за результатами перевірки виявлено, що внесок до статутного капіталу банку сформований не за рахунок власних коштів власника істотної участі;
- володіння істотною участю банку або збільшення розміру істотної участі без письмового дозволу Національного банку України;
- якщо власнику істотної участі (фізичній особі або представнику власника істотної участі — юридичній особі) пред'явлено обвинувачення в учиненні злочину, не встановлено складу злочину з боку цієї особи, однак має місце порушення банківського законодавства, зокрема встановлено наявність впливу з боку цієї особи на проведення ризикової політики банку, що створює загрозу інтересам кредиторів і вкладників банку, або особу визнано винною в учиненні корисливого злочину з призначенням покарання без позбавлення волі.

Рішення про тимчасову, до усунення порушення, заборону власнику істотної участі в банку використовувати право голосу придбаних акцій (паїв), а також передавання права голосу довірчій особі та відновлення права власника істотної участі приймається Комісією Національного банку України або Комісією при територіальному управлінні Національного банку України, як правило, за результатами інспекційної перевірки (планової або позапланової).

Відсторонення посадової особи банку від посади

Національний банк має право тимчасово, до усунення порушення, відстороняти посадову особу банку від посади в разі грубого чи систематичного порушення цією особою вимог банківського законодавства, у тому числі:

- невиконання банком у встановлений строк зобов'язань за його письмовою угодою з Національним банком України (програмою капіталізації, фінансового оздоровлення або планом реорганізації);

- невиконання банком у встановлений строк вимог, визначених Національним банком України у письмовому застереженні, щодо усунення порушень банківського законодавства;
- невиконання банком у встановлений строк вимоги Національного банку щодо скликання загальних зборів банку з визначених питань (щодо прийняття програми капіталізації, фінансового оздоровлення або плану реорганізації тощо);
- невиконання банком у встановлений строк розпоряджень Національного банку України щодо зупинення виплати дивідендів чи розподілу капіталу в будь-якій формі або обмеження, зупинення чи призупинення проведення окремих видів здійснюваних банком операцій з високим рівнем ризику, або заборони видавати бланкові кредити, або підвищення резервів на покриття можливих збитків за кредитами та іншими активами;
- проведення банком ризикових операцій, які загрожують інтересам вкладників і кредиторів, якщо це є наслідком особистих дій чи бездіяльності цих посадових осіб;
- подання недостовірної інформації та звітності;
- не виправлення звітності в порядку, установленому Національним банком України;
- неподання документів на письмову вимогу уповноважених працівників Національного банку України, приховування рахунків, документів, активів тощо;
- невиконання вимог Національного банку України щодо звільнення з посади керівників банку відповідно до статті 60 Закону України “Про Національний банк України” або частини третьої статті 73 Закону “Про банки і банківську діяльність”.

До посадових осіб, які Національний банк України має право відсторонити від посади, належать такі перші керівники банку та керівники філій:

- голова, його заступники та члени ради банку;
- голова, його заступники та члени правління (ради директорів) банку;

- головний бухгалтер, його заступники;
- керівник філії;
- головний бухгалтер філії.

Обґрунтовані пропозиції щодо тимчасового відсторонення посадової особи банку від посади подаються територіальними управліннями Національного банку України (відповідним структурним підрозділом банківського нагляду центрального апарату, що безпосередньо здійснює нагляд за банком, або іншим самостійним структурним підрозділом) та Генеральним департаментом банківського нагляду Національного банку України, який готує відповідний висновок, на розгляд Комісії Національного банку України. На засідання Комісії Національного банку ці посадові особи мають запрошуватися для надання пояснень.

Рішення про тимчасове відсторонення перших керівників банку від посади приймається Комісією Національного банку України (крім випадків, коли такі рішення прийняті правоохоронними органами або загальними зборами акціонерів / учасників банку).

Територіальне управління за місцезнаходженням банку передає розпорядження Національного банку України про тимчасове, до усунення порушення, відсторонення посадової особи банку від посади правлінню (раді директорів) або спостережній (наглядовій) раді банку.

Якщо прийняте Національним банком рішення стосується посадових осіб банку, які мають право першого і другого підпису від імені банку (філії) і зразки їх підписів внесені до картки зі зразками підписів осіб для відкриття кореспондентського рахунка банку в територіальному управлінні Національного банку України, то одночасно територіальне управління Національного банку України видає письмове розпорядження територіальній розрахунковій палаті про заборону приймати до виконання платіжні документи за підписами керівників, які відсторонені від посади, і повідомляє про це банк.

4.5. Реорганізація банківської установи

Згідно із Законом України “Про банки і банківську діяльність” реорганізація банку здійснюється добровільно або примусово за рішенням Національного банку України. Реорганізація може здійснюватися шляхом злиття, приєднання, поділу, виділення, перетворення.

Злиття означає припинення діяльності двох чи кількох банків як юридичних осіб та передавання належного їм майна, коштів, прав та обов’язків до банку- правонаступника, який створюється в результаті злиття.

Приєднання означає припинення діяльності одного банку як юридичної особи та передавання належного йому майна, коштів, прав та обов’язків іншому банку.

Поділ означає припинення діяльності одного банку як юридичної особи та передавання належного йому майна, коштів, прав та обов’язків у відповідних частинах банкам, які створюються внаслідок реорганізації цього банку шляхом поділу.

Виділення означає перетворення банку як юридичної особи та передавання певної частини належного йому майна, коштів, прав та обов’язків банку, який створюється внаслідок реорганізації.

Перетворення передбачає зміну організаційно-правової форми товариства.

Національний банк України має право прийняти рішення про примусову реорганізацію банку в разі істотної загрози платоспроможності банку, тобто банк, за рівнем достатності капіталу віднесений до значно недокапіталізованих або кри-

тично недокапіталізованих банків та який має загальну рейтингову оцінку “4” або “5” за системою CAMELS.

Рішення про примусову реорганізацію банку приймає Правління Національного банку на підставі обґрунтованих пропозицій Генерального департаменту банківського нагляду та підготовлених відповідним територіальним управлінням Національного банку України прогностичних розрахунків (прогнозного балансу на останню звітну (місячну) дату після проведення загальних зборів банку- правонаступника або банку, що реорганізовується, — у разі його реорганізації шляхом виділення, та розрахунку економічних нормативів) та плану реорганізації. Постановою Правління Національного банку України про примусову реорганізацію банку визначаються загальні умови реорганізації, а також:

- затверджується план реорганізації та призначається правління (рада директорів) банку- правонаступника (крім випадків реорганізації банку шляхом приєднання), яке набуває повноважень після реєстрації банку- правонаступника (змін до статуту банку, що реорганізовується);

- призначається комісія для проведення реорганізації та її керівник;

- призначається комісія для проведення інвентаризації активів та зобов'язань, включаючи обліковане на позабалансових рахунках банку, що реорганізовується, у разі потреби та її керівник;

- за необхідності призначається незалежний аудитор, що має сертифікат Національного банку України;

- встановлюється кінцевий строк проведення реорганізації.

Реорганізація банку під час тимчасової адміністрації

У разі якщо тимчасовий адміністратор визнав, що фінансове оздоровлення банку можливе шляхом реорганізації, то він повинен отримати згоду Комісії Національного банку України.

Для отримання згоди Комісії Національного банку України тимчасовий адміністратор надає територіальному управлінню Національного банку України такі документи:

- прогнозний баланс на останню звітну (місячну) дату після проведення загальних зборів учасників банку- правонаступника, банку, що реорганізовується, — у разі його реорганізації шляхом виділення — та прогнозний розрахунок показників діяльності банку і значень економічних нормативів за ним;
- план реорганізації;
- у разі реорганізації шляхом злиття — копію рішення загальних зборів учасників іншого банку, що реорганізовується;
- у разі реорганізації шляхом приєднання — копію рішення загальних зборів учасників банку- правонаступника.

Комісія Національного банку України приймає рішення про надання згоди на реорганізацію банку та затвердження плану реорганізації, якщо є достатні підстави вважати, що внаслідок реорганізації банк- правонаступник відповідатиме вимогам Національного банку України щодо економічних нормативів, реорганізація не призведе до створення становища, яке загрожувало б інтересам кредиторів і вкладників.

Комісія Національного банку України приймає рішення про надання дозволу тимчасовому адміністратору на реорганізацію банку та затвердження плану реорганізації на підставі обґрунтованого висновку Генерального департаменту банківського нагляду.

У плані реорганізації, що подається Національному банку України, мають визначатися конкретні виконавці та строки виконання запланованих заходів. План реорганізації банку, наданий тимчасовим адміністратором, має включати таку інформацію:

а) рішення тимчасового адміністратора у формі наказу про визначення шляху реорганізації банку;

б) про створення комісій для проведення реорганізації, а саме: комісії, що здійснюватиме передавання майна, коштів, прав та обов'язків банку, що реорганізовується; комісії банку- правонаступника, що здійснюватиме приймання майна, коштів, прав та обов'язків. У разі реорганізації шляхом злиття склад комісії банку- правонаступника визначається разом з іншим банком, що реорганізовується. У разі реорганізації шляхом приєднання комісія для проведення реорганізації призначається банком- правонаступником;

в) про проведення інвентаризації активів, зобов'язань і резервів, які обліковуються на балансі та позабалансових рахунках банку, що реорганізовується (якщо така інвентаризація не здійснювалася попередньо тимчасовим адміністратором);

г) оголошення про випуск акцій та підписку на паї банку- правонаступника. Умови обміну (конвертації) акцій банку, що реорганізовується, на акції банку- правонаступника; у разі реорганізації шляхом злиття погоджується з банком, що реорганізовується, у разі приєднання до іншого банку — з банком- правонаступником;

д) відомості про осіб, що стануть внаслідок реорганізації власниками істотної участі в банку- правонаступнику, та отримання цими особами дозволу на придбання або збільшення істотної участі в банку- правонаступнику (якщо внаслідок реорганізації змінюється склад власників істотної участі або збільшується частка їх участі у статутному капіталі банків);

е) передавання майна, коштів, прав та обов'язків від банку, що реорганізовується, до банку- правонаступника та складання:

- передатного (роздільного) балансу;
- розшифровок кожної групи рахунків за аналітичним обліком;

— актів приймання-передавання основних засобів, каси та інших матеріальних цінностей між матеріально відповідальними особами банку, що реорганізовується, та банку- правонаступника;

— актів приймання-передавання документів фінансового обліку та архіву банку, що реорганізовується;

є) проведення загальних зборів учасників банку- правонаступника;

ж) підготовку та надання Національному банку України документів для реєстрації банку- правонаступника (змін до статуту банку- правонаступника в разі реорганізації шляхом приєднання, перетворення) та отримання банківської ліцензії згідно з нормативно-правовими актами Національного банку України (у разі реорганізації шляхом злиття, поділу, виділення);

з) надання Національному банку України документів для отримання дозволу на здійснення операцій, якщо банк- правонаступник, що створений внаслідок реорганізації шляхом злиття, поділу, виділення, передбачає здійснення цих операцій (якщо банк- правонаступник, що приєднав інший банк, ці операції раніше не здійснював);

и) надання Національному банку України документів для отримання згоди на відкриття банками- правонаступниками філій;

і) надання Національному банку України документів для реєстрації змін до статуту банку, що реорганізовується, — у разі реорганізації банку шляхом виділення;

ї) інші заходи відповідно до обраного шляху реорганізації та нормативно-правових актів Національного банку України з питань реорганізації.

У разі реорганізації банку шляхом приєднання план реорганізації та прогнозний баланс банку- правонаступника на останню звітну (місячну) дату після проведення загальних зборів банку та розрахунків економічних нормативів за ним мають погоджуватися з радою банку- правонаступника, а в разі реорганізації шляхом злиття — з іншим банком, що реорганізовується.

У разі реорганізації шляхом приєднання рада банку- правонаступника має призначити комісію для проведення реорганізації, прийняти рішення про створення філії шляхом приєднання банку, що реорганізовується, призначити збори учасників банку та повідомити про ці рішення тимчасового адміністратора.

Передавання майна, коштів, прав та обов'язків від банку, що реорганізовується, до банку- правонаступника та складання передатного (роздільного) балансу за станом на перше число місяця, наступного за звітним, здійснюється за 30 днів до проведення загальних зборів учасників тимчасовим адміністратором (комісією з проведення реорганізації банку, що реорганізовується) голові комісії банку- правонаступника з приймання майна, коштів, прав та обов'язків.

На загальних зборах учасників банку- правонаступника (у разі реорганізації шляхом злиття, поділу, виділення) приймаються рішення про: створення банку; випуск акцій та затвердження підписки на акції; затвердження установчих документів банку; призначення правління, спостережної ради банку, головного бухгалтера, якщо останній не входить до складу правління.

Пакет документів для реєстрації банку- правонаступника розглядається структурним підрозділом Генерального департаменту банківського нагляду, що безпосередньо здійснюватиме нагляд за діяльністю банку- правонаступника, та іншими структурними підрозділами Національного банку України.

Якщо банк, що реорганізовується, припиняє свою діяльність внаслідок реорганізації як юридична особа, то до територіального управління Національного банку України для виключення банку, що реорганізовується, з Державного реєстру банків мають надаватися передатний / роздільний баланс, квитанція органів внутрішніх справ про знищення печаток і штампів банку, що реорганізовується.

Після прийняття в установленому порядку рішення Національного банку України про реєстрацію банку- правонаступника та надання банківської ліцензії:

- відкривається кореспондентський рахунок банку- правонаступнику. Банк, що реорганізовується, перераховує залишки коштів зі свого кореспондентського рахунка (попередньо консолідувавши на ньому залишки коштів, що обліковувалися за кореспондентськими рахунками філій) на кореспондентський рахунок банку- правонаступника;
- діяльність тимчасового адміністратора припиняється.

Не пізніше наступного дня після закриття кореспондентського рахунка банку, що реорганізовується, територіальним управлінням Національного банку України вилучаються банківська ліцензія банку, що реорганізовується, та дозвіл Національного банку України на здійснення операцій.

4.6. Фінансове оздоровлення банків

Фінансове оздоровлення банків — це система заходів банку, спрямованих на покращання його фінансового стану, структури активів, дохідності та рентабельності, достатності капіталу, а також на усунення порушень, що призвели до скрутного фінансового стану банку.

Національний банк України надсилає письмові попередження з вимогою розробити програму фінансового оздоровлення таким банкам:

- банкам, які отримали за результатами інспектування загальну рейтингову оцінку “4” за системою CAMELS;
- недокапіталізованим чи значно недокапіталізованим та які отримали за результатами інспектування загальну рейтингову оцінку “3”.

Банк має розробити програму фінансового оздоровлення, затвердити її Правлінням та радою банку і подати на узгодження до територіального управління Національного банку України протягом 20 робочих днів з дня отримання письмового попередження. У разі прийняття рішення про необхідність розроблення банком програми фінансового оздоровлення Правлінням Національного банку України або Комісією з питань регулювання банківської діяльності Національного банку України з питань регулювання діяльності банків письмове попередження банку не надсилається.

Територіальне управління національного банку України в десятиденний строк з дня отримання програми розглядає її щодо ефективності та відповідності вимогам Національного банку України і в разі її підтримки подає разом з висновками до Управління з питань роботи з проблемними банками Національного банку України. Останній протягом п'яти робочих днів розглядає програму і готує відповідні пропозиції Комісії Національного банку України з питань регулювання діяльності банків.

Дія програми фінансового оздоровлення обмежується строком шість місяців. За наявності обґрунтованих підстав для успішного завершення виконання програми цей строк може бути продовжений банку Правлінням Національного банку України ще на шість місяців. Програма фінансового оздоровлення банку в обов'язковому порядку має містити такі складові:

- аналіз причин, внаслідок яких погіршився фінансовий стан та платоспроможність банку;
- прогностичні показники діяльності банку зі щомісячною розбивкою, яких передбачається досягти після виконання заходів стосовно капіталу банку, резервів, економічних нормативів, доходів, прибутку;
- розробка програми капіталізації стосовно збільшення капіталу до необхідного обсягу протягом шести місяців з дня прийняття Комісією Національного банку України з питань регулювання діяльності банків рішення про погодження програми фінансового оздоровлення та формування капіталу банку в розмірі, передбаченому нормативно-правовими актами Національного банку України;
- необхідно зареєструвати в установленій строк оголошений статутний фонд;
- диверсифікувати активи й пасиви з метою підвищення їх ліквідності;
- ліквідувати збиткові філії та дочірні підприємства;
- провести інвентаризацію активів за станом на перше число місяця після прийняття рішення про фінансове оздоровлення банку;
- організувати роботу стосовно оголошення банкрутами банку, які припинили погашення кредитів Національного банку України або сплату відсотків за ними;
- забезпечити першочергове погашення заборгованості за вкладками фізичних осіб, строк дії договорів з якими минув;
- визначити відповідальних осіб з управління кредитними ризиками за рахунок раціоналізації управління банком у цілому;
- провести переоформлення раніше наданих пільгових кредитів за загальними умовами, встановленими внутрішніми документами банку, що визначають його кредитну та облікову політику;
- переорієнтувати діяльність банку на прибуткові види послуг;

- припинити нарахування та виплату дивідендів акціонерам;
- припинити викуп власних акцій на період дії програми фінансового оздоровлення;
- припинити вкладення коштів у статутні фонди інших юридичних осіб;
- передбачити проведення реорганізації банку.

Одночасно з програмою фінансового оздоровлення має подаватися кошторис доходів і витрат у цілому по банку та з розподілом за філіями. Зазначений кошторис надається територіальному управлінню Національного банку України щоквартально до 20-го числа місяця, що передує плановому періоду.

За результатами нагляду стосовно виконання банком програми фінансового оздоровлення територіальні управління Національного банку України щомісяця, до 25-го числа місяця, наступного за звітним, подають Управлінню з питань роботи з проблемними банками свої висновки та пропозиції щодо подальшої діяльності цього банку.

За 10 робочих днів до закінчення строку дії програми територіальне управління Національного банку України зобов'язане подати Управлінню з питань роботи з проблемними банками конкретні пропозиції щодо подальшої діяльності банку.

Рішення про відміну дії програми фінансового оздоровлення і переведення банку на загальний режим діяльності приймається Комісією Національного банку України з питань фінансового оздоровлення при досягненні даним банком рейтингової оцінки "1" або "2".

4.7. Зупинення дії ліцензії на здійснення окремих або всіх банківських операцій

Відкликання ліцензії може проводитися на строк до одного року відповідно до статей 44 та 62 Закону України “Про Національний банк України” у випадках:

- якщо було виявлено, що документи, надані для отримання банківської ліцензії, містять недостовірну інформацію (зокрема те, що статутний капітал банку на час його державної реєстрації сформований з непідтверджених джерел, і внаслідок цього було фальсифіковано прогностичні показники діяльності банку, надані Національному банку України для отримання банківської ліцензії);
- якщо банк не виконав жодної банківської операції протягом року з дня отримання банківської ліцензії;
- порушення вимог Закону “Про банки і банківську діяльність” або нормативно-правових актів Національного банку України, що спричинило значну втрату активів або доходів і настання неплатоспроможності банку;
- наявності висновку тимчасового адміністратора про неможливість приведення діяльності банку в правову відповідність до вимог Закону “Про банки і банківську діяльність” та нормативно-правових актів Національного банку України;
- недоцільності виконання плану тимчасової адміністрації щодо реорганізації банку.

Під значною втратою активів або доходів слід вважати таке:

- банк є критично недокапіталізованим;
- банк є значно недокапіталізованим і загальні збори акціонерів (учасників) банку не прийняли рішення про відновлення платоспроможності банку шляхом проведення його санації акціонерами (учасниками) або інвесторами;

- збитки за результатами фінансового року становлять 50 % і більше статутного капіталу банку, за винятком тих випадків, коли банк є добре або достатньо капіталізованим і працює менше трьох років;
- протягом трьох років поспіль збитки за результатами фінансового року становлять 10 % і більше статутного капіталу банку, за винятком тих випадків, коли банк є добре або достатньо капіталізованим;
- негативно класифіковані активи з урахуванням сформованих резервів під ці активи становлять 60 % і більше регулятивного капіталу банку (з урахуванням сформованих резервів під ці активи);
- якщо співвідношення суми коштів на кореспондентському рахунку та в касі банку до поточних рахунків клієнтів (норматив миттєвої ліквідності *H3*) становить менше 10 % і за відсутності інших джерел для підтримання миттєвої ліквідності;
- отримання банком за результатами інспектування загальної рейтингової оцінки “5” за системою CAMELS.

Національний банк України в обов’язковому порядку має приймати рішення про відкликання банківської ліцензії та призначення ліквідатора банку, який є критично недокапіталізованим.

Якщо банк-боржник неспроможний виконати свої зобов’язання відповідно до рішення суду про примусове стягнення коштів протягом шести місяців і за цей час не досягнуто домовленостей щодо реструктуризації визначеного боргу, то Національний банк України зобов’язаний відкликати ліцензію та ініціювати процедуру ліквідації банку.

У разі прийняття Національним банком України рішення про зупинення дії ліцензії на здійснення окремих банківських операцій банк — юридична особа зобов’язаний припинити здійснення відповідних банківських операцій у день отримання рішення про їх зупинення.

У свою чергу територіальне управління Національного банку України має забезпечити:

- отримання банком цього рішення під розписку його уповноваженого працівника;
- повідомлення в одноденний строк територіальне управління Національного банку України за місцезнаходженням філій цього банку про прийняте рішення та встановлені вимоги до банку стосовно внесення відповідних змін у дозволи, надані його філіалам;
- повідомлення про прийняття рішення департамент реєстрації та ліцензування банків Національного банку України протягом трьох днів.

За 10 днів до закінчення строку дії рішення про зупинення дії ліцензії територіальне управління Національного банку України надає комісії при територіальному управлінні Національного банку України інформацію про усунення банком порушень і пропозиції щодо подальшої його діяльності. У разі не виправлення банком порушень у строк, на який зупинено дію ліцензії, Комісія Національного банку України приймає відповідне рішення щодо застосування до банку інших адекватних заходів впливу.

Стосовно відкликання ліцензії на операції з валютними цінностями банк повинен:

- надати інформацію про кредиторську і дебіторську заборгованість, суму, код валюти, балансові рахунки, на яких обліковується заборгованість протягом трьох робочих днів;
- перелік відкритих кореспондентських рахунків — наступного дня.

Банк має вжити таких заходів у разі отримання рішення про відкликання ліцензії на здійснення операцій з валютними цінностями:

- при порушенні механізму здійснення валютно-обмінних операцій, операції купівлі-продажу дорожніх чеків та виплати готівки за платіжними картками через мережу власних пунктів обміну іноземної валюти банк зобов'язаний закрити пункти обміну іноземних валют;

- повідомити юридичних осіб, з якими укладено агентські угоди про відкриття пунктів обміну валюти, про відкликання ліцензії та закінчення у зв'язку з цим строку дії угоди, а також про повернення валютних цінностей, бланків суворої звітності, що перебувають у банку, та програмного забезпечення;

- повідомити іноземні банки-кореспонденти та міжнародні системи грошових переказів про припинення операцій з переказу іноземної валюти фізичними особами — резидентами та нерезидентами; про реалізацію бланків дорожніх чеків.

За умови відсутності ліцензії на “Відкриття кореспондентських рахунків у банках (нерезидентах) в іноземній валюті та здійснення операцій з ними” та “Відкриття кореспондентських рахунків в уповноважених банках України в іноземній валюті та здійснення операцій за ними” банк має вжити таких заходів:

а) у день отримання зазначеного рішення припинити здійснення відповідних операцій;

б) протягом трьох днів повідомити всі банки-кореспонденти про факт відкликання зазначеної ліцензії на здійснення операцій з валютними цінностями, одночасно надіславши до іноземних банків-кореспондентів офіційні заяви про закриття кореспондентських рахунків банку та кореспондентських рахунків, відкритих у банку;

в) у місячний строк провести роботу щодо закриття рахунків **ностро** в іноземних банках-кореспондентах і рахунків **лоро** іноземних банків-кореспондентів;

г) протягом трьох днів надіслати розпорядження про перерахування коштів з кореспондентських рахунків банку, відкри-

тих у банках-нерезидентах, на кореспондентський рахунок, відкритий у самостійно уповноваженому банку України;

д) протягом п'яти робочих днів повідомити клієнтів про факт відкликання зазначеної ліцензії на здійснення операцій з валютними цінностями та про необхідність закриття ними рахунків в іноземній валюті;

е) припинити надання гарантій, поручительств та інших зобов'язань за третіх осіб, виконання яких передбачається в іноземній валюті;

є) припинити нові емісії в іноземній валюті власних цінних паперів, пластикових карток, чеків;

ж) забезпечити повернення коштів власникам вкладів, депозитів, здійснених в іноземній валюті;

з) сприяти поверненню наданих банком кредитів в іноземній валюті. За наявності рахунків, на яких обліковується заборгованість за наданими клієнтам кредитами в іноземній валюті, банк має перевести їх до тих уповноважених банків, до яких клієнти перейшли на обслуговування, і протягом 90 днів провести переговори з уповноваженням банками про продаж їм цих кредитних коштів.

4.8. Призначення тимчасової адміністрації

Тимчасова адміністрація — це спеціальний орган для тимчасового управління банком, створений з метою забезпечення схоронності капіталу банку й активів та детальної оцінки фінансового стану банку і вжиття відповідних заходів щодо приведення його діяльності у відповідність до вимог банківського законодавства, відновлення його платоспроможності і ліквідності, усунення виявлених порушень, причин та умов, що призвели до погіршення фінансового стану, а також для застосування інших заходів, спрямованих на стабілізацію діяльності банку.

Національний банк України зобов'язаний призначити тимчасову адміністрацію в разі істотної загрози платоспромож-

ності банку. Під істотною загрозою платоспроможності банку слід розуміти таке: банк не усунув виявлені порушення або недоліки у своїй діяльності в строки, визначені Національним банком України у письмовому застереженні або встановлені за прийнятою банком програмою фінансового оздоровлення чи письмовою угодою з Національним банком України, і має загальну рейтингову оцінку “4” або “5” за системою CAMELS; невиконання вимог Національного банку України щодо звільнення з посади керівників виконавчих органів, головного бухгалтера банку відповідно до ст. 60 Закону України “Про Національний банк України” та частини третьої ст. 73 Закону “Про банки і банківську діяльність”; наявність конфліктної або некерованої ситуації в керівництві банку (конфлікт інтересів ради банку та правління банку тощо), що загрожує фінансовому стану банку; подання недостовірної інформації і звітності внаслідок відсутності контролю з боку банку за визначенням фактичної частки прямої і непрямої участі найбільших акціонерів у статутному капіталі банку.

Слід зазначити, що Національний банк України має право призначити тимчасову адміністрацію банку в разі:

- систематичних порушень банком законних вимог Національного банку України;
- зменшення розміру регулятивного капіталу банку на 30 % протягом останніх 6 місяців при одночасному порушенні хоча б одного економічного нормативу;
- неплатоспроможності банку, якщо банк протягом 15 робочих днів не виконує 10 % і більше своїх прострочених зобов'язань;
- арешту керівників банку або визнання їх судом винними у вчиненні злочину. Застосовується, якщо керівники банку затримані до судового засідання після пред'явлення звинувачень і спостережна рада банку не звільнила цих керівників з посади;

- приховування банком рахунків, будь-яких активів, реєстрів, звітів, документів;
- необґрунтованої відмови банку в наданні уповноваженим представникам Національного банку України на їх письмову вимогу документів чи інформації;
- наявності клопотання банку про призначення тимчасової адміністрації.

Контроль за діяльністю тимчасової адміністрації покладається на територіальні управління Національного банку України і підрозділ банківського нагляду Національного банку України.

Тимчасова адміністрація призначається Постановою Правління Національного банку України, в якій визначаються керівник і кількісний склад, повноваження, повне або часткове відсторонення керівництва від управління банком, строк призначення тимчасової адміністрації.

Тимчасова адміністрація приступає до виконання своїх функцій у день отримання рішення. Загальна тривалість її діяльності не може перевищувати 12 місяців. При цьому, члени тимчасової адміністрації повинні мати вищу економічну або юридичну освіту та досвід роботи в банківській системі України не менше 3 років.

До основних функцій керівника тимчасової адміністрації належать:

- виконання обов'язків керівника банку та перерозподіл при потребі обов'язків його заступників та членів правління банку;
- у разі потреби тимчасово позбавляє повноважень осіб, які несуть відповідальність за окремі ділянки роботи банку, та надає повноваження обмеженій кількості довірених осіб;
- подає Національному банку України протягом 20 днів з часу свого призначення план тимчасового управління банком;
- організовує розроблення програми фінансового оздоровлення банку;

- розподіляє обов'язки між працівниками тимчасової адміністрації;
- вносить пропозиції до відповідного підрозділу системи банківського нагляду щодо призначення тимчасової адміністрації в окремі філії банку;
- організує комплексну перевірку діяльності банку членами тимчасової адміністрації із залученням зовнішнього аудиту;
- за необхідності вживає заходів щодо підвищення кваліфікаційного рівня персоналу банку, проводить атестацію, скорочення чисельності або звільнення працівників банку згідно з чинним законодавством;
- має право звертатися до відповідного підрозділу НБУ з пропозицією щодо зупинення дії ліцензії на здійснення окремих банківських операцій.

Тимчасова адміністрація подає територіальному управлінню Національного банку України в місячний строк після призначення звіт про свою роботу. Звіт має містити оцінку фінансового стану банку та висновки щодо подальшої його діяльності, план роботи тимчасової адміністрації, заходи щодо фінансового оздоровлення, оцінку вартості активів у випадку підтримання пропозиції щодо реорганізації, ліквідації або санації банку. Надалі щомісячно до 20-го числа подає звіт про результати своєї діяльності і за 10 днів до закінчення строку повноважень подає зведений звіт.

Припинення діяльності тимчасової адміністрації означає відновлення повноважень правління банку (у разі стабілізації діяльності банку) або призначення ліквідатора (у разі прийняття рішення про його ліквідацію).

4.9. Ліквідація банку

Відповідно до статті 87 Закону України “Про банки і банківську діяльність” банк може бути ліквідований з ініціативи власників (акціонерів) або з ініціативи Національного банку України в судовому порядку на основі обґрунтованого висновку Національного банку України щодо доцільності ліквідації банку або рішення про відкликання банківської ліцензії та призначення ліквідатора.

Зазначене рішення Національний банк України може прийняти у разі:

1) неспроможності банку протягом одного місяця виконати законні вимоги кредиторів або зменшення розміру капіталу банку до суми, що становить менше однієї третини мінімального розміру нормативного капіталу банку;

2) виникнення істотної загрози інтересам клієнтів банку, зокрема:

— банк є критично недокапіталізованим;

— банк є значно недокапіталізованим і загальні збори акціонерів (учасників) банку не прийняли рішення про відновлення платоспроможності банку шляхом проведення його санації акціонерами (учасниками) або інвесторами;

— збитки за результатами фінансового року становлять 50 % і більше статутного капіталу банку, за винятком тих випадків, коли банк є добре або достатньо капіталізованим і працює менше трьох років;

— протягом трьох років поспіль збитки за результатами фінансового року становлять 10 і більше відсотків статутного капіталу банку, за винятком тих випадків, коли банк є добре або достатньо капіталізованим;

— негативно класифіковані активи з урахуванням сформованих резервів під ці активи становлять 60 і більше відсотків

регулятивного капіталу банку (з урахуванням сформованих резервів під ці активи);

— якщо співвідношення суми коштів на кореспондентському рахунку та в касі банку до поточних рахунків клієнтів (норматив миттєвої ліквідності *НЗ*) становить менше 10 відсотків і за відсутності інших джерел для підтримання миттєвої ліквідності;

— отримання банком за результатами інспектування загальної рейтингової оцінки “5” за системою CAMELS.

Національний банк в обов’язковому порядку має приймати рішення про відкликання банківської ліцензії та призначення ліквідатора банку, який є критично недокапіталізованим.

Якщо банк-боржник неспроможний виконати свої зобов’язання відповідно до рішення суду про примусове стягнення коштів протягом шести місяців і за цей час не досягнуто домовленостей щодо реструктуризації визначеного боргу, то Національний банк України зобов’язаний відкликати ліцензію та ініціювати процедуру ліквідації банку.

Ініціювання процедури ліквідації банку за заявою кредиторів банку про ліквідацію

Якщо банк своєчасно і в повній сумі не виконав грошові зобов’язання перед кредиторами, то вони мають право надіслати рекомендованим листом або спецзв’язком до територіального управління Національного банку України заяву про ліквідацію банку разом з документами, що підтверджують наявність невиконаних грошових зобов’язань банку перед ними: нотаріально засвідчену копію договору з банком, копію виписки з особового рахунка кредитора; копію претензії до банку; відповідь банку-боржника; якщо відповіді від банку-боржника не отримано, то розрахунковий документ з відміткою банку про дату надходження коштів або інші підтверджувальні документи.

Територіальне управління Національного банку розглядає подані кредитором документи, у разі потреби здійснює їх перевірку на місці в банку, готує відповідний висновок про необхідність відкликання банківської ліцензії та призначення ліквідатора. Потреба в перевірці на місці виникає, якщо кредитор не надав відповіді про отриману претензію банком-боржником і за результатами фінансової звітності банку-боржника не відображається інформація про наявність не сплачених у строк розрахункових документів.

Висновок про відсутність підстав для задоволення заяви кредиторів має схвалюватися Комісією Національного банку України при територіальному управлінні і до Генерального департаменту банківського нагляду не надсилається. Відповідь кредитору про незадоволення його заяви територіальне управління Національного банку України має направити протягом 30 календарних днів.

Якщо територіальне управління Національного банку вважає, що є підстави для відкликання банківської ліцензії, то цей висновок із заявою кредитора має бути надісланий до Генерального департаменту банківського нагляду Національного банку протягом п'яти календарних днів з дня отримання заяви кредитора.

Висновок територіального управління Національного банку із заявою кредитора та іншими документами розглядається Генеральним департаментом банківського нагляду, у разі потреби — іншими департаментами центрального апарату і протягом 10 календарних днів з дня їх отримання надається Комісії Національного банку України.

У разі підтвердження неплатоспроможності банку Національний банк ініціює ліквідацію банку.

Прийняття Національним банком рішення про відкликання банківської ліцензії та призначення ліквідатора

Рішення про відкликання банківської ліцензії та призначення ліквідатора приймається Правлінням Національного банку України та оформляється відповідною постановою.

Водночас за цією постановою також:

- призначається ліквідатор. У разі призначення ліквідатором службовця Національного банку України визначаються інші службовці Національного банку України, які братимуть участь у ліквідаційній процедурі;

- припиняються повноваження правління (ради директорів), ради банку і загальних зборів банку, а також тимчасового адміністратора, якщо він до призначення ліквідатора здійснював управління банком;

- надається доручення керівникам відповідного територіального управління Національного банку України та Центральної розрахункової палати вжити заходів щодо припинення банком активних операцій за його кореспондентськими рахунками, відкритими в Національному банку України, з дня отримання цього рішення;

- надається доручення Департаменту реорганізації та ліквідації банків підготувати обґрунтований висновок щодо відповідності вимогам банківського законодавства особи, призначеної Національним банком України ліквідатором;

- надається доручення Юридичному департаменту ініціювати процедуру ліквідації банку в суді;

- надається доручення Генеральному департаменту банківського нагляду повідомити контрольні органи інших держав, у яких банк мав філії або кореспондентські відносини з іноземними банками.

Процедура ліквідації банку має бути завершена не пізніше трьох років з дня прийняття Національним банком України рішення про відкликання банківської ліцензії.

Вимоги Національного банку до ліквідатора

Ліквідатором може бути призначено:

- юридичну особу, яка проводить професійну діяльність, що пов'язана з тимчасовою адміністрацією або ліквідацією банків, наданням аудиторських, юридичних або консультативних послуг і має не менше трьох працівників із сертифікатом Національного банку України на право здійснення тимчасової адміністрації та ліквідації банку;
- фізичну особу — незалежного експерта (за договором з Національним банком України) або службовця Національного банку України.

Забороняється призначати ліквідатором банку фізичну або юридичну особу, яка виконувала функції тимчасового адміністратора у цьому банку.

Ліквідатор має право залучати до процедури ліквідації працівників банку, що ліквідується, а також учасників банку, частка участі яких у статутному капіталі банку становить не більше ніж 0,1 %.

Національний банк України і ліквідатор укладають договір про ліквідацію банку, в якому визначаються права й обов'язки сторін та інші обов'язкові умови, необхідні для забезпечення процедури ліквідації банку. У договорі визначаються особи, відповідальні за ліквідацію філій, а також передбачається страхування фінансової відповідальності, життя та здоров'я ліквідатора.

Робота ліквідатора та залучених до ліквідації осіб оплачується за рахунок банку, що ліквідується.

Винагорода ліквідатора, осіб, залучених до ліквідації, господарські та інші витрати, пов'язані з процедурою ліквідації, визначаються в кошторисі витрат ліквідатора протягом 20 робочих днів після його призначення.

Кошторис витрат ліквідатора щокварталу до 20-го числа місяця, що передує плановому періоду, зі щомісячною розбивкою в розрізі філій має подаватися територіальному управлінню Національного банку України або Департаменту реорганізації та ліквідації банків у разі ліквідації банку, накопичувальний рахунок ліквідатора якого відкритий в Операційному управлінні Національного банку України.

Під час виконання своїх обов'язків ліквідатор за своїм статусом прирівнюється до представника Національного банку України.

З дня початку роботи ліквідатора рішення Правління Національного банку України про відкликання з банку банківської ліцензії і призначення ліквідатора доводиться до відома банківської системи України та Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Банки після отримання постанови зобов'язані самостійно припинити виконання активних операцій за прямими кореспондентськими рахунками банку, що ліквідовується.

Ліквідатор надає територіальному управлінню Національного банку протягом трьох робочих днів інформацію про закриття прямих кореспондентських рахунків у банках-кореспондентах (резидентах і нерезидентах) із зазначенням дати закриття кореспондентського рахунка та стану кореспондентського рахунка (суми залишку і реквізитів для переказу залишків за кореспондентським рахунком, якщо такі були).

Ліквідатор зобов'язаний протягом трьох днів після його призначення за рахунок коштів банку опублікувати в газеті "Урядовий кур'єр" чи "Голос України" повідомлення про відкриття ліквідаційної процедури, а також може опублікувати таке повідомлення в одній із місцевих газет за місцезна-

ходженням банку, що ліквідовується, і вивісити його в кожному відокремленому підрозділі банку.

Для забезпечення виконання ліквідатором своїх повноважень у територіальному управлінні Національного банку України відкривається накопичувальний рахунок 3207, на який зараховуються кошти банку і надходження на його адресу та з якого проводяться розрахунки з кредиторами й оплата витрат ліквідатора. Накопичувальний рахунок відкривається як у національній, так і в іноземній валюті, якщо банк здійснював операції з іноземною валютою.

Після відкриття ліквідатору накопичувального рахунка за розпорядженням керівника територіального управління Національного банку залишок коштів з кореспондентського рахунка банку перераховується на накопичувальний рахунок і вживаються заходи щодо закриття кореспондентського рахунка банку та виключення його з учасників СЕП, а також кредиторам повертаються розрахункові документи, не сплачені в строк з вини банку, що враховувалися на відповідному позабалансовому рахунку (якщо такий облік мав місце в територіальному управлінні Національного банку України за договором з банком).

З дня отримання рішення про своє призначення ліквідатор зобов'язаний вжити заходів для ефективної ліквідації банку та максимального задоволення вимог кредиторів.

Вимоги кредиторів мають бути заявлені протягом одного місяця з дня першої публікації в газеті “Урядовий кур’єр” або “Голос України” повідомлення про відкриття ліквідаційної процедури.

Ліквідатор з дня свого призначення здійснює такі повноваження:

а) приймає від керівників банку за актами приймання-передавання до свого відання майно та документи банку, вживає заходів щодо забезпечення їх збереження;

б) виконує функції з управління та розпорядження майном банку;

в) у строк до двох місяців з дня його призначення здійснює інвентаризацію активів (включаючи обліковане на позабалансових рахунках) та архіву банку, а також оцінку майна банку згідно з чинним законодавством та складає початковий баланс ліквідатора;

г) визначає ліквідаційну масу та розпоряджається нею;

д) проводить роботу щодо повернення дебіторської заборгованості, у тому числі подає позови на боржників від імені банку до органів судової влади, зокрема на третіх осіб;

е) вживає заходів, спрямованих на виявлення та повернення майна банку, що знаходиться у третіх осіб;

є) у разі потреби отримує кредит для виплати вихідної допомоги працівникам, що звільняються внаслідок ліквідації банку, який відшкодовується насамперед за рахунок коштів, одержаних від продажу майна банку;

ж) з дня відкриття ліквідаційної процедури повідомляє працівників банку про звільнення та здійснює його відповідно до законодавства України про працю;

з) виявляє кредиторів і заявляє в установленому чинним законодавством порядку заперечення щодо заявлених до банку вимог кредиторів;

и) заявляє про відмову від виконання договорів та в установленому чинним законодавством порядку розриває їх. Ліквідатор має право розірвати договори про надання банку послуг, а також припинити зобов'язання банку щодо оренди (найму) рухомого і нерухомого майна, попередньо (за 30 днів) повідомивши про це іншу сторону;

і) вживає заходів, які, на його думку, дадуть змогу отримати максимальну виручку від продажу активів у найкоротший строк;

ї) реалізує майно банку для задоволення вимог, включених до реєстру вимог кредиторів;

й) повідомляє про своє призначення державний орган з питань банкрутства в десятиденний строк з дня прийняття рішен-

ня про це та надає державному органу з питань банкрутства інформацію для ведення єдиної бази даних щодо підприємств-банкрутів;

к) складає ліквідаційний баланс і подає його на затвердження територіальному управлінню Національного банку.

Ліквідатор не має права:

- використовувати або дозволяти використовувати майнові активи банку, що ліквідується, у власних інтересах або в інтересах третіх осіб;
- брати зобов'язання від імені Національного банку України без його письмового дозволу;
- розголошувати службову інформацію, якщо це не пов'язано з виконанням функцій ліквідатора.

Для здійснення ліквідації філії банку, що ліквідується, ліквідатор призначає відповідального за ліквідацію філії і затверджує склад групи для здійснення ліквідації філії, до якої залучаються необхідні фахівці, експерти, консультанти та ін.

Інвентаризація та оцінка активів банку, складання початкового балансу ліквідатора

Майно, на яке накладається стягнення, оцінюється ліквідатором у порядку, встановленому чинним законодавством України.

Оцінка кредиторської, дебіторської заборгованості та цінних паперів має здійснюватися з урахуванням порядку класифікації активів, визначеного нормативно-правовими актами Національного банку, що регулюють формування банками резервів під ці активи.

Для майна, яке продається на аукціоні, оціночна вартість є початковою.

При визначенні суми, яку можна одержати від продажу активів, ліквідатор зобов'язаний дати оцінку різним пропозиціям з урахуванням ринкової вартості активів на підставі проведення інвентаризації та складання початкового балансу.

Інвентаризація активів здійснюється на дату прийняття Національним банком України рішення про відкликання банківської ліцензії та призначення ліквідатора.

У разі відхилення залишкової вартості основних засобів чи нематеріальних активів від вартості їх корисного використання за результатами оцінки ліквідатор здійснює переоцінку відповідно до Інструкції з бухгалтерського обліку основних засобів і нематеріальних активів

Заборгованість за активними операціями банку, визнана на час складання початкового балансу безнадійною, списується за рахунок сформованих банком резервів або методом прямого списання.

Активи банку включаються до початкового балансу ліквідатора з урахуванням заходів, вжитих ліквідатором за результатами проведеної інвентаризації активів та їх оцінки.

Якщо банк, що ліквідується, здійснював операції з іноземною валютою, то відповідні активи банку в початковому балансі відображаються в іноземній валюті в розрізі кодів валют та в гривневому еквіваленті на дату складання початкового балансу, пасиви — у розрізі кодів валют у гривневому еквіваленті — на дату прийняття рішення про ліквідацію.

Під час складання початкового балансу для встановлення фактичного розміру заборгованості перед банком щодо зобов'язань, строк яких настав або настане в поточному місяці, потрібно отримати в письмовій формі від дебітора (боржника) підтвердження заборгованості за основним боргом та нарахованими відсотками (штрафами, пенею, комісійними) у порядку досудового врегулювання господарських спорів.

При складанні початкового балансу ліквідатора основні засоби та нематеріальні активи обліковуються за залишковою (ринковою) вартістю.

Підготовчі заходи, що вживаються ліквідатором для задоволення вимог кредиторів

Ліквідатор протягом трьох місяців з дня опублікування оголошення про початок ліквідаційної процедури здійснює такі заходи щодо задоволення вимог кредиторів:

- повертає кредиторам розрахункові документи, не сплачені в строк з вини банку, що обліковувалися в банку на відповідному позабалансовому рахунку, з повідомленням про початок ліквідаційної процедури і про те, що кредитори можуть надати свої вимоги за зобов'язаннями банку ліквідатору із зазначенням строку та адреси для їх надсилання;

- визначає суму заборгованості кожному кредитору та відносить вимоги до певної черги погашення;

- відхиляє вимоги в разі їх непідтвердження;

- складає перелік заявлених і акцептованих ним вимог;

- повідомляє кредиторів про акцептування вимог;

- передає Фонду гарантування вкладів фізичних осіб реєстр вкладників відповідно до Положення про порядок відшкодування Фондом гарантування вкладів фізичних осіб коштів вкладникам банків у разі їх ліквідації, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 23.01.2001 № 8;

- щотижня протягом трьох тижнів публікує оголошення про день і місце, де можна ознайомитися з переліком вимог, та про дату подання цього переліку Національному банку.

У свою чергу кредитори мають право надіслати ліквідатору свої заперечення щодо визнаних ним вимог протягом одного місяця з дня отримання повідомлення.

У строк до трьох місяців з дня, зазначеного в повідомленні про ліквідацію, після розгляду вимог кредиторів ліквідатор складає проміжний ліквідаційний баланс (з урахуванням проміжних ліквідаційних балансів філій) і подає його до територіального управління Національного банку України.

До проміжного ліквідаційного балансу додаються:

- копія публікації (оголошення) у пресі про ліквідацію банку;
- реєстр заявлених та акцептованих вимог кредиторів.

Зобов'язання банку, що не враховувалися в балансі банку на день прийняття рішення про ліквідацію, але заявлені кредиторами в строк, зазначений у повідомленні про ліквідацію, і визнані ліквідатором, включаються до проміжного ліквідаційного балансу.

У разі наявності рішення суду про задоволення вимог кредиторів, які не враховувалися в балансі банку на день прийняття рішення про ліквідацію, ці зобов'язання також включаються до проміжного ліквідаційного балансу.

Порядок продажу майна (активів) банку у разі ліквідації

Після проведення інвентаризації, оцінювання майна (активів) банку та складання початкового і проміжного ліквідаційних балансів ліквідатор розпочинає продаж майна (активів) банку.

Продаж майна (активів) банку, що ліквідується, здійснюється шляхом:

- проведення конкурсу (аукціону);
- проведення біржових торгів через товарну біржу;
- продажу на фондовій біржі або через торговельно-інформаційну систему;
- безпосереднього його продажу юридичній або фізичній особі.

За конкурсом (на аукціоні) здійснюється продаж:

- цілісного майнового комплексу банку або його частин;
- цілих майнових комплексів філій банку або їх частин;
- окремого індивідуально визначеного майна (активу).

Продаж майна (активів) банку за конкурсом (на аукціоні) здійснюється за наявності не менше ніж двох покупців.

Продаж майна (активів) банку на аукціоні полягає в переході права власності до покупця, який запропонував за нього під час торгів найвищу ціну та сплатив її.

Продаж майна (активів) банку за конкурсом полягає в переході права власності до покупця, який запропонував за нього найвищу ціну, сплатив її і взяв зобов'язання виконати всі фіксовані умови конкурсу, зокрема щодо використання майна (активів) в операційній діяльності банків (для створення нового банку або створення філій діючих банків).

Про продаж майна (активів) за конкурсом (на аукціоні) ліквідатор повідомляє за допомогою засобів масової інформації.

Ліквідатор публікує оголошення про проведення конкурсу або аукціону принаймні в одній загальнодержавній та одній місцевій (за місцезнаходженням банку) газеті не пізніше ніж за 30 днів до оголошеної дати проведення конкурсу або аукціону.

На біржових торгах через товарну біржу здійснюється продаж основних засобів, інших необоротних матеріальних активів, господарських матеріалів, малоцінних та швидкозношуваних предметів (як індивідуально визначених активів).

Продаж цінних паперів (крім векселів) здійснюється на фондовій біржі або через торговельно-інформаційну систему.

Безпосередньо юридичній або фізичній особі здійснюється продаж такого майна (активів):

- основних засобів, балансова залишкова вартість яких не перевищує 500 грн, а також інших необоротних матеріальних активів, господарських матеріалів, малоцінних та швидкозношуваних предметів, обсяги або вартість яких є недостатніми для проведення конкурсу (аукціону) або торгів на товарній біржі. Ці матеріальні активи реалізуються безпосередньо ліквідатором або на комісійних умовах через організацію роздрібної торгівлі;

- не проданих за конкурсом (на аукціоні);
- щодо яких після опублікування оголошення про проведення конкурсу (аукціону) є лише одна пропозиція від покупця;
- житлових приміщень, що є власністю банку та в яких поселені громадяни на законних підставах (договір оренди з правом викупу тощо);
- векселів.

Черговість задоволення вимог кредиторів

Кошти, одержані в результаті ліквідаційної процедури, спрямовуються на задоволення вимог кредиторів у такій черговості:

1. У першу чергу задовольняються:

— вимоги кредиторів, забезпечені заставою (сума, що виплачується кредитору, не має перевищувати вартість застави);

— вимоги Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, що виникли у випадках, визначених законодавством про гарантування вкладів фізичних осіб;

— виплата вихідної допомоги звільненим працівникам банку, у тому числі відшкодування кредиту, отриманого з цією метою;

— витрати, пов'язані з роботою ліквідатора, у тому числі: на оплату державного мита; на публікацію оголошення про ліквідацію банку; на публікацію в засобах масової інформації про порядок продажу майна банку; витрати ліквідатора, по-

в'язані з утриманням і збереженням активів банку; на оплату праці працівників, залучених для здійснення ліквідації; на проведення аудиту;

— зобов'язання, що виникли внаслідок заподіяння шкоди життю та здоров'ю громадян.

Перелічені витрати відшкодовуються після реалізації ліквідатором частини ліквідаційної маси.

2. У другу чергу задовольняються:

— вимоги вкладників — фізичних осіб щодо перевищення суми, передбаченої системою гарантування вкладів фізичних осіб;

— вимоги, що виникли із зобов'язань банку перед працівниками.

3. У третю чергу задовольняються інші вимоги.

Вимоги кожної наступної черги задовольняються в міру надходження на рахунок коштів від продажу майна банку після повного задоволення вимог попередньої черги.

У разі недостатності коштів, одержаних від продажу майна банкрута, для повного задоволення всіх вимог однієї черги вони задовольняються пропорційно сумі вимог, що належить кожному кредиторіві однієї черги.

Завершення процедури ліквідації

Не пізніше як через 10 днів після завершення процедури ліквідації ліквідатор складає ліквідаційний баланс та подає разом з матеріалами про свою роботу територіальному управлінню Національного банку України або Департаменту реорганізації та ліквідації банків — у разі ліквідації банків, накопичувальні рахунки ліквідатора яких відкриті в Операційному управлінні Національного банку України, — для розгляду та затвердження.

Ліквідаційний баланс складається за вирахуванням переданих в управління непроданих активів та зобов'язань банку іншій юридичній особі (якщо таке передавання здійснювалася).

Залишок коштів на накопичувальному рахунку ліквідатора, що відображається в ліквідаційному балансі, та залишок готівки в касі мають дорівнювати нулю.

До ліквідаційного балансу додаються такі документи:

- початковий баланс ліквідатора;
- проміжний ліквідаційний баланс;
- баланс банку за останній робочий день;
- розшифровки за балансовими та позабалансовими рахунками;
- відомість накопичених оборотів за балансовими та позабалансовими рахунками за весь період роботи ліквідаційної комісії;
- акти інвентаризації активів і майна банку;
- квитанція органів внутрішніх справ про знищення печаток і штампів банку;
- опис усіх документів за результатами їх передавання від керівництва банку (тимчасової адміністрації) до ліквідаційної комісії з розподілом за кожним підрозділом (оформляється підписами сторін);
- акт опису технічного стану комп'ютерної техніки;
- оголошення в пресі про реалізацію майна банку;
- список вимог кредиторів і результати розгляду їх вимог;
- протоколи засідань ліквідаційної комісії;
- інформація про проведену роботу щодо виявлення дебіторів банку, в тому числі стягнення дебіторської заборгованості;
- інформація про проведену роботу щодо стягнення заборгованості з боржників банку з додатками (рішення Господарського суду, довідки довідкового бюро, інформація з листуван-

ня стосовно міжбанківських кредитів, довідки за безнадійними до повернення кредитами тощо);

- інформація про реалізацію майна банку з посиланням на укладені угоди з купівлі-продажу;

- довідка про проведену претензійну роботу щодо кредиторів банку (про визнання недійсною кредиторської заборгованості);

- інформація про листування з податковими органами;

- копії листів до/від правоохоронних органів;

- договір про передавання в управління непроданих активів банку іншій юридичній особі (якщо таке передавання проводилося);

- аудиторський висновок про достовірність і повноту ліквідаційного балансу (якщо ліквідація банку проводилася ліквідатором — юридичною особою або незалежним експертом);

- акт приймання-передавання архіву банку територіальному управлінню Національного банку України.

Територіальне управління Національного банку України після отримання ліквідаційного балансу та матеріалів до нього протягом 45 днів розглядає цей пакет документів і передає його до Департаменту реорганізації та ліквідації банків разом з протоколом засідання Комісії при територіальному управлінні Національного банку України і висновками про роботу ліквідатора.

Якщо ліквідаційний баланс і матеріали до нього передаються ліквідатором безпосередньо до Департаменту реорганізації та ліквідації банків, то цей пакет разом з висновками про роботу ліквідатора передається на розгляд і затвердження Комісії Національного банку України в строк до 60 днів.

Ліквідація банку вважається завершеною, а банк ліквідованим з часу внесення запису про це до Державного реєстру банків після ухвалення звіту ліквідатора.

Особливості ліквідації банку за рішенням його власників

Банк може бути ліквідований за рішенням загальних зборів учасників банку за умови отримання на це згоди Національного банку України.

Для отримання згоди Національного банку України на ліквідацію банк подає до територіального управління Національного банку України такі документи:

- протокол загальних зборів учасників з рішенням про ліквідацію банку та призначення ліквідаційної комісії, вибір аудиторської фірми для перевірки достовірності та повноти ліквідаційного балансу, затвердження кошторису ліквідаційної комісії (підписаний головою та секретарем зборів і засвідчений печаткою банку);

- прогностичний (попередній) перелік вимог кредиторів;
- прогностичні розрахунки ліквідаційної маси;
- документи, що стосуються інвентаризації активів, зобов'язань, резервів, включаючи обліковане на позабалансових рахунках, затверджені керівниками банку, та врегулювання виявлених розбіжностей, а також пропозиції інвентаризаційної комісії;

- з оцінки активів банку, здійсненого незалежними експертами, що мають право на це відповідно до чинного законодавства, у тому числі аудиторськими фірмами;

- інформацію про голову та членів ліквідаційної комісії, а також осіб, залучених до ліквідації банку.

Територіальне управління Національного банку України протягом 15 календарних днів розглядає поданий пакет документів і разом зі своїм висновком надсилає до Генерального департаменту банківського нагляду Національного банку України.

Рішення про надання згоди на ліквідацію банку, створеного за участю іноземного капіталу, приймає Правління Національного банку України, а банку, що створений за участю резидентів України, — Комісія Національного банку України.

Керівник ліквідаційної комісії та її члени несуть відповідальність за порушення порядку подання фінансової звітності та ведення бухгалтерського обліку під час ліквідації банку відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення. Кошторис витрат ліквідаційної комісії має затверджуватися загальними зборами учасників.

Контрольні запитання і завдання

1. *Які заходи впливу використовує Національний банк України у разі порушення банківськими установами банківського законодавства?*

2. *Дайте характеристику методиці встановлення режиму фінансового оздоровлення до банківських установ.*

3. *Який порядок призначення тимчасової адміністрації?*

4. *Назвіть випадки, коли на банки накладаються штрафи.*

5. *Який порядок ліквідації банківських установ?*

6. *Який порядок реорганізації банківських установ?*

7. *Який порядок накладання штрафних санкцій на банківські установи у разі порушення ними банківського законодавства?*

8. *Який порядок укладання письмової угоди з банком?*

9. *В яких випадках встановлюються до банків підвищені економічні нормативи?*

10. *У яких випадках призупиняється та відкликається ліцензія на здійснення банківських операцій?*

Розділ 5

РЕЙТИНГОВІ ОЦІНКИ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ

5.1. Поняття рейтингової оцінки комерційного банку

Слово “*рейтинг*” (від лат. *rating*) означає оцінку, віднесення до класу, розряду, категорії; в перекладі означає “клас, розряд, ранг”. Рейтинги є одним із варіантів аналізу, що дають змогу одержати комплексну оцінку фінансового стану комерційних банків і порівняти їх. У такій оцінці зацікавлено декілька груп учасників фінансового ринку: банки, кредитори банків, клієнти банків, органи банківського нагляду.

Вперше рейтинги з’явилися в США, коли інвестори мали велику кількість варіантів щодо вкладення своїх коштів і розібратися, які з них вигідні, а які не дуже, було важко. Їм хотілося знати напевно скільки прибутку вони зможуть отримати за своїми капіталовкладеннями. Відповідно до їхніх побажань, і не без вигоди для себе, певні аналітичні групи розробили методики з прогнозування сильних та слабких сторін компаній з метою передбачити результат їхньої діяльності. Високі рейтинги говорили про прибутковість та стабільність, і відповідно компанія могла продати свої цінні папери дорожче.

Для банку важливий не тільки внутрішній аналіз його діяльності, а й порівняння результатів роботи з результатами інших

банків. Саме аналіз такого роду є відправним пунктом ефективного управління як кожним конкретним банком, так і банківською системою в цілому, а також вихідною базою для прийняття управлінських рішень. Враховуючи достатність аналітичної інформації про роботу комерційних банків, рейтинг можна використовувати як основу при вивченні їхньої діяльності. В умовах ринкової економіки особливе значення має дослідження тенденцій розвитку банківської системи в цілому на національному рівні. Нині в Україні спостерігається дефіцит аналітичної інформації про роботу комерційних банків, тому важливо проводити рейтинг банків як основу для вивчення їхньої діяльності.

Рейтинг банків — це система оцінки їхньої діяльності, заснована на фінансових показниках роботи і даних балансу банку.

Керуючись даними рейтингового звіту, контрагенти можуть одержати незалежне бачення банку. Для банку такий звіт — це розуміння його власних дій. Оцінка ззовні допомагає проаналізувати результати діяльності, висвітлити позитивні та негативні аспекти роботи банку, допомагає забезпечити дохідність та ліквідність, здобути довіру серед вкладників та клієнтів. Рейтинговий звіт не тільки дає змогу контрагентам одержати незалежну оцінку банку; багато банків, що одержали позитивний рейтинг, говорять про користь такого звіту для розуміння власних дій. Оцінка ззовні допомагає глибше проаналізувати свої сильні і слабкі сторони.

Можливо, банк не завжди згодний з думкою аналітиків, але саме бачення того, як аналітики прийшли до якогось висновку, має істотне значення для вироблення подальшої політики. У цьому полягає цінність рейтингу для внутрішньої діяльності банку.

Рейтинг банку в цілому складається у виведенні вільної оцінки в усіх напрямках, що піддалися аналізу. Таких напрямків, а відповідно, і показників, що розраховуються, може бути різна кількість. Так, у "CAMELS" використовується 6 по-

казників, у рейтингу незалежного агентства “Прозрачная Украина” — 12 показників, у методиці Оргбанку — близько 100 показників, у методиці Кромонава — 6, у ИЦ “Рейтинг” — 48, у методиці українських банкірів — 4, у рейтингу журналу “Гроші” — 7, “Інтерфакс 100” — 12 показників, в Аналітичному центрі фінансової інформації підсумковий показник розраховують за сумою 10 показників, рейтинг “Сто найбільших банків Росії” — на основі 4 показників.

Слід зазначити, що рейтинги мають різне призначення і характер формування. Так, рейтинг надійності банків, зумовлений відомством банківського нагляду, ґрунтується на аналізі не тільки даних синтетичного обліку (балансів), а й даних аналітичного обліку, супроводжуваного перевірками на місцях. Дані рейтингу не публікуються в офіційній пресі, а використовуються органами банківського нагляду для запобігання банкрутств банків і забезпечення стабільності всієї банківської системи. Рейтинги незалежних рейтингових агентств ґрунтуються на вивченні офіційної звітності банків, як правило, балансів (і саме вони стають доступними для масової преси).

Реальність таких рейтингів значною мірою залежить від вірогідності звітних даних і системи показників, використуваної для характеристики надійності банків. Такими рейтингами користуються як професіонали (фахівці банків, бірж, асоціацій банків, аудиторських фірм), так і непрофесіонали (вкладники, акціонери).

Інформаційна база, види та методи ранжування банків

Основною інформаційною базою аналізу при розрахунках рейтингової оцінки діяльності банку є:

- балансний звіт комерційного банку (форма 11 (місячна));
- звіт про кредитний портфель (форма 301 (місячна));
- звіт про залишки за депозитами (форма 341 (місячна));
- звіт про прибутки та збитки комерційного банку;

- звіт про дотримання економічних нормативів (форма 611);
- звіт про дотримання нормативів відкритої валютної позиції (форма 542);
- звіт про відкриті валютні позиції (форма 540, що розраховується на підставі даних 01 файла).

Аналізуючи фінансову звітність, підраховують середні показники ключових категорій балансового звіту за період, що покривається цими даними, та визначають:

- стан надходжень — за прибутком на середні активи і капітал;
- коефіцієнти приросту ключових показників (позик, депозитів та капіталу);
- продуктивність роботи персоналу;
- отримані та сплачені середні відсоткові ставки;
- вартість посередництва.

За такого підходу для розробки ключових показників діяльності поєднують дані балансового звіту та звіту про фінансові результати, що не залежать від розміру банку. Їх порівнюють з даними інших банків та між собою. Оскільки доходи й видатки аналізують щодо середніх активів та зобов'язань за період, охоплений звітом про фінансові результати, то можуть порівнюватися різні за тривалістю періоди часу.

Аналізуючи баланс банку, застосовують:

1) метод порівняння, який дає змогу визначити причини й рівень динамічних змін та відхилень за статтями на ліквідність банку і прибутковість його операцій, а також визначити резерви підвищення дохідності останніх;

2) метод групування, застосувавши який, шляхом систематизації даних балансу, можна розібратись у суті аналізованих явищ і процесів;

3) метод коефіцієнтів, за допомогою якого виявляють кількісний взаємозв'язок між різними статтями, розділами чи групами статей балансу;

4) графічний метод, який дає змогу візуально оцінити динаміку окремих показників і структурні зміни.

Рейтинговий підхід припускає розробку системи значень показників, у даному випадку для оцінки фінансового стану банку. Ця система включає кілька рівнів (груп, категорій) фінансового стану банків. Кінцевим результатом оцінки є віднесення аналізованого банку до тієї чи іншої групи. У світовій практиці є три основних методи побудови рейтингу: номерний, бальний та індексний.

Номерна система рейтингу полягає в побудові сполучень значень показників фінансового стану банку і присвоєнні кожному з цих сполучень визначеного місця в рейтингу. Відповідно до технології побудови номерна система розрахована на слабо деталізовану методику з невеликим охопленням факторів, що впливають на фінансовий стан банку і мають невелику шкалу критеріальних значень.

Для побудови рейтингу в рамках більш складних методик використовують *бальну* систему, що дає змогу здійснити оцінку фінансового стану банку в балах, привласнених йому за кожним оціночним показником. Зведена бальна оцінка банку дає можливість визначити приналежність останнього до тієї або іншої групи банків.

Крім вищезгаданих, значно поширених у світовій банківській практиці, рейтингових систем є також *індексний* метод побудови рейтингу. При його використанні виробляється розрахунок індексу кожного з оціночних показників фінансового стану банку. Розрахунки можуть проводитися щодо базисних даних або середніх значень, розрахованих за ряд років. Після скла-

дання індексів за окремими показниками переходять до розрахунку комбінованих індексів, попередньо зваживши індивідуальні індекси та їхні частки в сукупності. Головний критерій, за яким оцінюються банки, — якісні показники їхньої діяльності. Серед них — капітальна база, ефективність розміщення активів, прибутковість і ліквідність. Враховується також стан менеджменту, тобто раціональність методів керування. Керування банком оцінюється насамперед за тим, яких успіхів досяг банк у кожній з цих якісних характеристик. Рейтинг орієнтується не на статистичне значення, а на показники, що ранжуються з урахуванням ризику, що припускає більш детальний їх аналіз. При цьому аналізуються як балансові, так і позабалансові дані.

Глибина оцінки досягається також за допомогою аналізу показників діяльності банку в розвитку, тобто не на одну зі звітних дат, а на підставі даних за період (для українських банків — 2—3 роки; для іноземних — 3—5 років), що дає можливість оцінити тенденції в розвитку кредитної організації, її стійкість, здатність реагувати на різного роду зміни в економіці. Об'єктом аналізу звичайно є підсумкові дані на кінець року.

Особливість банківського рейтингу полягає в тому, що він проводиться як за активними, так і за пасивними операціями банку, комплексно характеризує його діяльність. Рейтингова система тісно переплітається з методикою аналізу доходів комерційного банку, його платоспроможності й ліквідності, а також з методикою аналізу кредитного портфеля, кредитоспроможності клієнтів.

Показники, що використовуються для аналізу, як правило, є відносними, мають визначену норму, установлену на основі міжнародних стандартів.

У складанні рейтингів виділяються два основних підходи:

- експертний;
- бухгалтерський.

Ці підходи розрізняються залежно від складу інформації, що оцінюється:

- експертна оцінка дається на основі досвіду і кваліфікації фахівців з будь-якої доступної інформації й аналізу як кількісних, так і якісних параметрів;
- бухгалтерська оцінка дається винятково на основі офіційної фінансової звітності банку й аналізу тільки кількісних показників.

У побудові підсумкового списку (рейтингу) виділяються два основних способи:

- складання єдиного рейтингу, що ранжирується за загальним балом;
- складання категорій рейтингу, всередині яких банки ранжируються за алфавітом.

Експертний метод. У процесі аналізу поряд із власне економічними показниками враховується цілий ряд інших факторів:

- загальні питання щодо діяльності банку — засновники, статутний фонд, валюта балансу, наявні ліцензії, кореспондентські рахунки тощо;
- конкретні дані про роботу банку — історія створення, наявність філій, імідж, а також спеціальні питання, такі як інвестиційна діяльність, фінансування капітальних вкладень, запровадження нових для вітчизняного ринку форм послуг — лізингу, факторингу тощо;
- розрахунок аналітичних фінансових показників — ліквідність, достатність капіталу, прибутковість.

Бухгалтерський підхід. Аналіз проводиться строго на основі фінансової звітності за формалізованою схемою роз-

рахунку коефіцієнтів і визначення загального (рейтингового) бала.

Умовно можна виділити три основних етапи аналізу.

На першому проводиться відсіювання банків через “фільтри”, тобто за формальними ознаками визначаються банки, про які з високою часткою імовірності можна сказати, що їхній фінансовий стан сумнівний або вірогідність звітності, що подається, викликає велику підозру.

На другому етапі проводиться розрахунок використовуваних у методиці коефіцієнтів, що визначають співвідношення окремих статей у балансі банку.

На третьому етапі визначається підсумковий бал надійності (як правило, шляхом підсумовування розрахованих коефіцієнтів, кожному з яких додана визначена частка).

Якість отриманого результату визначається тим, наскільки глибоко й повно оцінюється рейтингова характеристика фінансового стану банку і наскільки коректно й обґрунтовано розраховано підсумковий бал надійності.

5.2. Характеристика методик, що застосовуються для оцінки діяльності комерційних банків

Рейтинг кредитоспроможності по Оргбанку

Методика визначення рейтингу кредитоспроможності по Оргбанку повністю ніколи не публікувалася. Фахівці Оргбанку в ряді статей розкривали тільки основні принципи побудови свого рейтингу.

За словами фахівців Оргбанку, його методика спрямована насамперед на аналіз кредитоспроможності позичальника — вона визначає рейтинг того чи іншого банку саме за цим показником.

Структура рейтингу кредитоспроможності Оргбанку була розроблена на основі аналогів, застосовуваних у світовій практиці провідними фірмами цього сектору ринку.

Рейтинг кредитоспроможності по Оргбанку має таку структуру.

Вища категорія кредитоспроможності LA:

LA3 — найвища;

LA2 — дуже висока;

LA1 — висока.

Середня категорія надійності LB:

LB3 — гарна;

LB2 — вища за середню;

LB1 — середня.

Низька категорія кредитоспроможності LC:

LC3 — не визначена;

LC2 — низька;

LC1 — дуже низька.

Некредитоспроможна категорія LD:

LD3 — некредитоспроможність;

LD2 — неплатоспроможність;

LD1 — банк з відкликаною ліцензією.

Звичайно публікуються зведення про шість груп, розділених на дві категорії (LA, LB), однак аналіз ведеться за 12 групами чотирьох категорій банків. Таким чином, група LB1, яка укладає рейтинговий перелік, що публікується у друкованих засобах масової інформації, не є останньою в класифікації. Існують ще три групи категорії LC (низька кредитоспроможність) і три групи в категорії LD (некредитоспроможність), що становлять досить ґрунтовну “підводну” частину рейтингу.

Склад учасників частини рейтингу, що публікується, увесь час змінюється, що повною мірою відбиває складний період у розвитку банківської системи. Фахівці Оргбанку так оцінюють динаміку переміщення банків усередині рейтингу в 2001 р. Частина рейтингу, що публікується, на початку 2001 р. на-

лічувала 132 банки, до квітня вона збільшилася до 165, а до кінця 2001 р. скоротилася до 118 банків. У цілому, в тенденціях руху банків за рейтингом можна простежити, чи визначена перевага у бік зниження рейтингового розряду. На думку фахівців Оргбанку, банкрутства середніх і дрібних банків, мала життєздатність дублікатів колишніх фінансових керувань міністерств, пов'язана як зі стагнацією промисловості, так і з відсталістю керування, знайшли своє адекватне відображення у змінах складу рейтингу.

Специфікою методики є те, що поряд із власне економічним аналізом враховується цілий ряд інших факторів. Серед них виділяються:

1) загальні питання щодо діяльності банку — засновники, статутний фонд, валюта балансу, наявні ліцензії, кореспондентські рахунки тощо;

2) конкретні дані про роботу банку — історія створення, наявність філій, імідж, а також специфічні питання, такі як: інвестиційна діяльність, фінансування капітальних вкладень, впровадження нових форм послуг — лізингу, факторингу;

3) розрахунок аналітичних фінансових показників — ліквідності, достатності капіталу, прибутковості та інших. Усього в процесі аналізу враховується близько 100 показників.

Власна оригінальна методика Оргбанку складається з трьох основних етапів.

Перший етап — формальний. На ньому проходить безпосередня перевірка виконання банками вимог обмежувальних критеріїв, сформульованих для кожної групи банків. Перша обмежувальна ознака — це валюта балансу, друга — величина капіталу, третя — рівень рентабельності. Наступні, найбільш важливі, критерії — частка позикових засобів у валюті балансу, коефіцієнт термінової ліквідності. Крім того, на су-

часному етапі проводиться первинний добір банків за строками діяльності і враховуються загальні обмеження з кількості банків у групі.

Другий етап — математичний. Він визначає кількісну характеристику рейтингового індексу, що обчислюється за визначеним набором нормативних параметрів. Усі аналізовані параметри можна умовно розділити на шість великих напрямків:

- результуючий фінансовий показник (розраховується на основі балансових даних і розшифровок до них, дає змогу оцінити структуру й використання притягнутих засобів, достатність капіталу, ступінь залежності балансу від позикових засобів, коефіцієнт достатності резервів, ліквідності тощо);
- показник динаміки керування фондами банку (проводиться облік та аналіз фінансових потоків з погляду їхньої періодичності і значущості для фінансового стану);
- професіоналізм банку (враховується рівень кваліфікації кадрів, їхні особисті дані);
- структура банку (кількість філій, чисельність співробітників);
- історія банку;
- імідж банку.

Третій етап — експертний. На ньому визначається експертний показник надійності (фінансового стану комерційного банку) на основі всіх отриманих показників та інформації, що друкується у друкованих засобах масової інформації або отримана з інших джерел. У результаті банку привласнюється визначена категорія відповідно до діючої класифікації.

Точність та якість отриманих результатів багато в чому визначається компетентністю експерта, що проводить аналіз. Цей фактор є визначальним при використанні цього методу.

Розроблена Оргбанком методика постійно перебуває в роботі і змінюється відповідно до змін ситуацій на ринку. Усе, що відбувається на фінансовому ринку, усі політичні, кон'юнктурні та інші зміни знаходять у методиці своє відображення. Водночас для Оргбанку характерний деякий консерватизм, але досить своєрідний: фахівці схильні скоріше недооцінити, ніж переоцінити стан банку. Крім того, вони ніколи не поспішають перевести банк з однієї категорії в іншу, якщо банк зазнає тимчасових труднощів.

Методика Кромонава

Найбільш яскравим прикладом напрацювань на базі найпростіших економічних моделей діяльності банку систем експрес-аналізу його основних характеристик є методика оцінювання надійності банку, розроблена групою російських економістів під керівництвом кандидата економічних наук В. Кромонава, що вже багато років використовується для визначення рейтингів за допомогою низки періодичних видань. Вона ґрунтується на застосуванні індексного методу і найповніше відображає фінансово-економічні аспекти діяльності банківських установ. За методикою Кромонава, визначення рейтингової оцінки діяльності банків передбачає 5 етапів:

- 1) визначення абсолютних параметрів діяльності банку;
- 2) обчислення параметричних коефіцієнтів;
- 3) розрахунок поточного індексу надійності;
- 4) вилучення з рангу неповноцінних кредитно-банківських установ;
- 5) розрахунок синтетичного індексу надійності.

Абсолютні параметри діяльності банку визначаються на основі даних балансу. До абсолютних параметрів належать:

- параметри капіталу (статутний фонд — *СФ*, власний капітал — *ВК*);
- параметри зобов'язань (зобов'язання до запитання — *ЗЗ*, сумарні зобов'язання — *СЗ*);
- параметри активів (ліквідні активи — *ЛА*; ризикові, або працюючі, активи — *АР*; захист капіталу — *ЗК*).

На другому етапі шляхом зіставлення зазначених параметрів обчислюються параметричні коефіцієнти:

- k_1 — це генеральний коефіцієнт надійності;
- k_2 — це коефіцієнт миттєвої ліквідності;
- k_3 — це крос-коефіцієнт;
- k_4 — це генеральний коефіцієнт ліквідності;
- k_5 — це коефіцієнт захищеності капіталу;
- k_6 — це коефіцієнт фондової капіталізації прибутку.

На третьому етапі для розрахунку поточного індексу надійності отримані коефіцієнти нормуються евристичним способом, перемножуються на емпіричну вагу і підсумовуються. Евристичний спосіб нормування полягає у тому, що коефіцієнти всіх банків діляться на відповідні коефіцієнти, так би мовити, ідеального банку, який підтримує на оптимальному рівні співвідношення між надійністю та прибутковістю. Згідно з методикою, “оптимально надійним” вважається банк, який має такі значення показників:

- $k_1 = 1$, тобто банк має вкладати в ризикові (робочі) активи кошти в обсязі, що дорівнює власному капіталу;
- $k_2 = 1$, що означає, що обсяг коштів у ліквідній формі має бути рівний обсягу зобов'язань до запитання;
- $k_3 = 3$, тобто обсяг зобов'язань має бути утричі більший, ніж обсяг ризикових (робочих) активів;
- $k_4 = 1$, що означає, що банк має тримати у ліквідній формі та у вигляді капітальних вкладень кошти в обсязі сумарних зобов'язань;

- $k_5 = 1$, тобто капітальні активи мають бути в обсязі власного капіталу;
- $k_6 = 3$, тобто банк повинен мати власний капітал, який утричі перевищує статутний фонд.

Емпіричну вагу кожного коефіцієнта визначено в результаті експертного дослідження його значущості: k_1 — 45 %, k_2 — 20 %, k_3 — 10 %, k_4 — 15 %, k_5 — 5 %, k_6 — 5 %. Отже, підсумкова формула для обчислення поточного індексу надійності набула такого вигляду:

$$N = 45 \cdot k_1 + 20 \cdot k_2 + \frac{10 \cdot k_3}{3} + 15 \cdot k_4 + 5 \cdot k_5 + \frac{5 \cdot k_6}{3}.$$

На четвертому етапі на підставі кількісних значень параметрів і коефіцієнтів та з огляду на деякі інші критерії окремі банки вилучаються з рангу як такі, що не є повноцінними кредитно-банківськими установами. Це відбувається тоді, коли банк не виконує певних вимог, а саме:

- сума власного капіталу банку має бути еквівалентною розміру встановленого центральним банком нормативу в євро;
- тривалість функціонування банку в банківській системі має дорівнювати щонайменше величині $\log_{0,7} B - 0,5$, де B — тривалість функціонування всієї банківської системи;
- відношення власного капіталу (за вирахуванням іммобілізації) до позитивної сумарної частини власного капіталу має перевищувати встановлену величину 0,1, яка допускає втрату власного капіталу за рахунок іммобілізації до 90 % активів;
- співвідношення власного капіталу і сумарних зобов'язань не має перевищувати 1.

Остаточні банки ранжируються у рейтинговому списку в порядку зменшення значень їх рейтингових індексів.

На п'ятому етапі розраховується синтетичний індекс надійності, який дає змогу вирівняти спричинені випадковими подіями коливання поточного індексу: відхилення від середнього задає інтервал значень, в якому перебуває досліджувана величина. Отже, різницею між середнім значенням та розміром його середньоквадратичного відхилення є гранична величина, відносно якої показник того чи іншого банку, який залишився у списку, навряд чи може бути меншим.

Формула так званого відсікання за кількістю рейтингових оцінок аналогічна формулі відсікання за тривалістю функціонування банку: $\log_{0,7} Y - 0,5$, де Y — загальна кількість рейтингових оцінок.

На наш погляд, методиці Кромонава властиві певні недоліки. Параметр ризикових активів навряд чи можна ототожнювати з параметром працюючих активів, адже до останніх належать і деякі ліквідні активи, скажімо вкладення у цінні папери на продаж, короткострокові міжбанківські кредити, депозити, розміщені в центральному банку, та інші інструменти.

Адитивний принцип побудови синтетичного коефіцієнта ("чим краще, тим краще") ще не є гарантією безпомилковості результату. Передбачене методикою використання середньоквадратичного відхилення на заключному етапі рейтингової оцінки шляхом застосування зазначеного вище принципу втрачає сенс, оскільки неадекватно відображається якість роботи банку в цілому як системи.

Встановлені методикою Кромонава еталонні значення коефіцієнтів k_1 , k_3 , k_4 викликають сумнів. Так, генеральний коефіцієнт надійності k_1 , який дорівнює 1, означає, що ризикові (працюючі) активи банку мають дорівнювати розміру власного капіталу. Однак на практиці платні пасиви кількаразово перевищують власні кошти банку. Якби банк оперував робочими активами, що приносять прибуток, в обсязі власного капіталу, то дуже швидко став би збитковим, оскільки не зміг би

відшкодовувати собівартість залучених коштів. Сумнівним є і розмір коефіцієнта k_3 , що стимулює банки вкладати в робочі активи лише третину від сумарних зобов'язань, а не всі залучені кошти (за вирахуванням обов'язкових та інших резервів).

Окремо взятий генеральний коефіцієнт ліквідності k_4 стимулює банки займатися капіталізацією своїх активів. Але банківська практика свідчить, що нарощування обсягу капітальних вкладень обертається серйозними проблемами, пов'язаними з ліквідністю. З погіршенням ліквідності нерухомість та інші власні основні засоби банку не в змозі забезпечити його зобов'язань. Зате в інтегральному показнику надійності Кромонава цілком адекватно враховується значущість зазначених коефіцієнтів. Зокрема, велика питома вага коефіцієнтів k_1 і k_2 у разі суттєвого зростання капітальних вкладень цілком компенсує поліпшення показника k_4 за рахунок капіталізації активів і зумовлює необхідність збільшення суми ліквідних активів банку, що цілком обґрунтовано.

В економічній літературі трапляються критичні зауваження щодо вагових коефіцієнтів методики Кромонава. Зокрема ставиться таке запитання: що важливіше — показник надійності чи показник миттєвої ліквідності? Однак, на наш погляд, така критика не конструктивна. Генеральний коефіцієнт надійності Кромонава — це інтерпретація загальноновизнаного в міжнародній банківській практиці показника достатності власного капіталу банку, або ж — коефіцієнта платоспроможності. Платоспроможність — поняття ширше, ніж ліквідність. Адже остання є обов'язковою передумовою платоспроможності.

Інколи можна почути, що застосовувати вагові коригувальні коефіцієнти для рейтингової оцінки недоцільно. На наш погляд, таке твердження безпідставне. Адже методика Кромонава базується на індексному підході, тож застосування ваг, визначених для коефіцієнтів, які не можуть бути введені у систему відсікання через їх значну залежність від конкретної ситуації на фінансовому ринку, є цілком виправданим.

Методика рейтингового агентства “Прозрачная Украина”

Інформація про банки, що нині поширюється різними джерелами, у кращому випадку подається як велика кількість таблиць, в яких наведено різні параметри та коефіцієнти. Навіть досвідченому аналітикові деколи буває важко розібратися у цілому вирі інформації. Тому виникає необхідність розроблення і впровадження системи визначення узагальнюючої оцінки (рейтингу) банків в Україні.

В Україні дотепер не було єдиної методики визначення кредитних рейтингів комерційних банків.

Рейтингове агентство “Прозрачная Украина” на основі публічної інформації розробила методику кредитного рейтингу. Ця методика застосовується лише до банків, зареєстрованих в Україні і діючих на українському фінансовому ринку. Кредитні рейтинги банків базуються на поточній інформації, наданій самими банками, а також отриманій з інших джерел, які РА “Прозрачная Украина” вважає досить надійними.

Рейтингове агентство “Прозрачная Украина” пропонує найпростішу методику, що дає змогу проранжувати українські банки на основі загальнодоступної інформації (*pi*). Для визначення кредитного рейтингу банку прораховується п'ять груп показників. Групи мають такі ваги: ліквідність — 30 %; достатність капіталу — 18; якість активів — 17; якість пасивів — 13; рентабельність — 22 %. Методика припускає присвоєння балів кожному коефіцієнту. Коефіцієнти, їх назви та бали наведено в табл. 5.1.

Для кожного показника побудовано графік значень по всій банківській системі України. При побудові функції визначення балів враховується ступінь концентрації значень. Для нестандартних значень з великим відхиленням застосовуються функції, що згладжують їх вплив. За сумарним значенням набраних балів визначається значення кредитного рейтингу (табл. 5.2).

Таблиця 5.1. Назви коефіцієнтів та кількість присвоєних ним балів

Показник	Групи показників	Бали
Ліквідність		300
<i>К1</i>	<i>(Грош. Кошти + Кошти в НБУ + Кошти на к/р в ін. банках) : (Кошти бюджету + Кошти на к/р в ін. банків + Кошти юр. осіб)</i>	150
<i>К2</i>	<i>(Грош. Кошти + Кошти в НБУ + Кошти на к/р в ін. банках) : Активи</i>	150
Достатність капіталу		180
<i>К3</i>	<i>Статутний фонд : Активи</i>	90
<i>К4</i>	<i>Капітал : Активи</i>	90
Якість активів		170
<i>К5</i>	<i>Кредитний портфель : Активи</i>	90
<i>К6</i>	<i>Портфель ЦП : Активи</i>	50
<i>К7</i>	<i>Основні фонди : Активи</i>	30
Якість пасивів		130
<i>К8</i>	<i>Капітал : Зобов'язання</i>	70
<i>К9</i>	<i>(Рахунок фіз. осіб + Рахунок юр. осіб) : Зобов'язання</i>	60
Рентабельність		220
<i>К10</i>	<i>Результат поточного року : Статутний фонд</i>	80
<i>К11</i>	<i>Результат поточного року : Капітал</i>	70
<i>К12</i>	<i>Результат поточного року : Активи</i>	70
Усього		1000

Таблиця 5.2. Визначення кредитного рейтингу за сумарним значенням набраних балів (методика рейтингового агентства “Прозрачна Україна”)

Сумарна кількість балів	Значення кредитного рейтингу
$F \leq 150$	C3
$150 < F \leq 200$	C3+
$200 < F \leq 230$	C2-
$230 < F \leq 270$	C2-
$270 < F \leq 300$	C2+
$300 < F \leq 330$	C1-
$330 < F \leq 370$	C1
$370 < F \leq 400$	C1+
$400 < F \leq 450$	B3-
$450 < F \leq 500$	B3
$500 < F \leq 550$	B3+
$550 < F \leq 600$	B2-
$600 < F \leq 650$	B2
$650 < F \leq 700$	B2+
$700 < F \leq 750$	B1-
$750 < F \leq 800$	B1
$800 < F \leq 850$	B1+
$850 < F \leq 865$	A3-
$865 < F \leq 885$	A3
$885 < F \leq 900$	A3+
$900 < F \leq 915$	A2-
$915 < F \leq 935$	A2
$935 < F \leq 950$	A2+
$950 < F \leq 970$	A1-
$970 < F \leq 1000$	A1

Далі наводиться національна шкала оцінки кредитних рейтингів українських банків, прийнята РА “Прозрачная Украина”.

- **A1** — банк, якому присвоєно кредитний рейтинг A1, має винятково високий ступінь фінансової надійності. Звичайно це один із провідних банків, що має найвищі показники ліквідності, надійності, ризик-менеджменту, прибутковості, а також дотримується дуже строгих фінансових принципів. Це найвищий кредитний рейтинг українського банку.

- **A2** — банк, якому присвоєно кредитний рейтинг A2, має дуже високий ступінь фінансової надійності. Як правило, це досить важливий інститут у фінансовій системі країни, що має дуже високі показники ліквідності, надійності, ризик-менеджменту, прибутковості, а також дотримується строгих фінансових принципів. Цей рейтинг не дуже відрізняється від найвищої оцінки.

- **A3** — банк, якому присвоєно кредитний рейтинг A3, має високий ступінь фінансової надійності. Звичайно це значний інститут у фінансовій системі країни, що має високі показники ліквідності, надійності, ризик-менеджменту, прибутковості, а також дотримується гарних фінансових принципів. Це високий кредитний рейтинг українського банку.

- **B1** — банк, якому присвоєно кредитний рейтинг B1, має дуже гарний ступінь фінансової надійності. Як правило це інститут, що має дуже гарні показники ліквідності, надійності, ризик-менеджменту, прибутковості, а також прагне завжди дотримуватися загальноприйнятих фінансових принципів. Цей кредитний рейтинг означає дуже гарну оцінку українського банку.

- **B2** — банк, якому присвоєно кредитний рейтинг B2, має гарний ступінь фінансової надійності. Звичайно це інститут, що має гарні показники ліквідності, надійності, ризик-мене-

джменту, прибутковості, а також прагне у міру можливості дотримуватися загальноприйнятих фінансових принципів. Цей кредитний рейтинг означає гарну оцінку українського банку.

- **B3** — банк, якому присвоєно кредитний рейтинг **B3**, має достатній ступінь фінансової надійності. Як правило, це інститут, що має показники ліквідності, надійності, ризик-менеджменту, прибутковості нижче середнього рівня, якому через силу удається час від часу дотримуватися загальноприйнятих фінансових принципів. Цей кредитний рейтинг означає оцінку українського банку нижче середнього рівня.

- **C1** — банк, якому присвоєно кредитний рейтинг **C1**, має низький ступінь фінансової надійності. Звичайно це інститут, що має низькі показники ліквідності, надійності, ризик-менеджменту, прибутковості. Цей кредитний рейтинг означає низьку оцінку українського банку.

- **C2** — банк, якому присвоєно кредитний рейтинг **C2**, має дуже низький ступінь фінансової надійності, прибутковості. Як правило, це інститут, що має дуже низькі показники ліквідності, надійності. Цей кредитний рейтинг означає дуже низьку оцінку українського банку.

- **C3** — банк, якому присвоєно кредитний рейтинг **C3**, має найбільш низький ступінь фінансової надійності, прибутковості. Звичайно це інститут, що має найнижчі показники ліквідності, надійності, ризик-менеджменту. Цей кредитний рейтинг означає найнижчу оцінку українського банку.

Кредитний рейтинг банку, що присвоюється незалежним рейтинговим агентством “Прозрачная Украина”, виражає точну думку РА “Прозрачная Украина” про здатність менеджменту банка ефективно залучати ресурси і надійно їх роз-

міцати, дотримуючись високої (але не надмірної) ліквідності, і водночас домагатися максимально можливої рентабельності, використовуючи всі наявні фінансові інструменти.

Оскільки кредитний рейтинг, наданий РА “Прозрачна Україна”, розрахований на основі публічної інформації, то він не дає змогу оцінити діяльність банку так усебічно, як вона оцінюється для присвоєння офіційного кредитного рейтингу, а є лише орієнтиром.

5.3. Визначення узагальнюючої оцінки фінансового стану комерційного банку за системою CAMELS

Нагляд за діяльністю банків, що ґрунтується на оцінках ризиків діяльності банків за рейтинговою системою CAMELS, полягає у визначенні загального стану банку на підставі єдиних критеріїв, які охоплюють діяльність банку за всіма напрямками.

Метою оцінки діяльності банків за рейтинговою системою є визначення банків, у яких незадовільний фінансовий стан, операції або менеджмент мають недоліки, що можуть призвести до банкрутства банку та вимагають посиленого контролю з боку служби банківського нагляду Національного банку України і вжиття відповідних заходів для виправлення цих недоліків у діяльності банку та стабілізації його фінансового стану.

Рейтингова система дає можливість Національному банку України оцінювати загальний стан та стабільність банківської системи. Така оцінка ризиків дає змогу отримати інформацію для визначення пріоритетів у діяльності банківського нагляду та необхідних матеріальних і людських ресурсів для здійснення належного контролю за банківською системою.

Рейтингова система передбачає ретельний аналіз стану банку. Здійснення такого аналізу можна провести лише під час комплексної інспекційної перевірки, яка дає змогу повною мірою визначити, як керівництво банку ставиться до ризиків і як здійснює управління ними.

Основою рейтингової системи є оцінка ризиків та визначення рейтингових оцінок за такими основними компонентами:

- достатність капіталу (*C*);
- якість активів (*A*);
- менеджмент (*M*);
- надходження (*E*);
- ліквідність (*L*);
- чутливість до ринкового ризику (*S*).

Визначення рейтингу банку за рейтинговою системою — це стандартизований метод оцінювання банків, ефективність якого залежить від якості підготовки до проведення інспекційних перевірок з урахуванням результатів безвиїзного нагляду, кваліфікації та об'єктивності інспекторів служби банківського нагляду.

За результатами інспектування до часу його завершення складаються довідки про інспектування кожного компонента рейтингової системи, які до закінчення строку проведення інспектування мають бути погоджені працівниками банку, відповідальними за певний напрям роботи. У разі відмови погодження цих довідок інспектори служби банківського нагляду повинні отримати від банку пояснення щодо причин непогодження.

Після закінчення інспекційної перевірки відповідно до інформації, що міститься в довідках про перевірки (інспектування) кожного компонента рейтингової системи, складається звіт про інспектування та визначаються рейтингові оцінки всіх компонентів рейтингової системи, а також комплексна рейтингова оцінка.

Рейтинг банку є власністю Національного банку України і конфіденційною інформацією, призначеною тільки для внутрішнього використання та не підлягає розголошенню в засобах масової інформації.

За рейтинговою системою, передбачається визначити кожному банку цифровий рейтинг за всіма шістьма компонента-

ми, а комплексна рейтингова оцінка визначається на підставі рейтингових оцінок за кожним із цих компонентів. Кожен компонент рейтингової системи оцінюється за п'ятибальною шкалою, де оцінка "1" є найвищою оцінкою, а оцінка "5" — найнижчою.

Для визначення комплексної рейтингової оцінки банків, які мають відокремлені структурні підрозділи (філії), використовують матеріали інспектування цих підрозділів (у тому числі розташованих в інших областях), якщо їх інспектування проведено одночасно (строки і дата, за станом на яку проводиться інспекційна перевірка банку — юридичної особи, збігаються з відповідними строками і датою інспектування філії) з інспекційною перевіркою банку.

Комплексна рейтингова оцінка та рейтингові оцінки компонентів рейтингової системи визначаються для банку як єдиної установи і не можуть використовуватися для оцінювання стану філій банку.

Банки, що отримали комплексну рейтингову оцінку "1" або "2", є надійними за всіма показниками, здатними протистояти більшості економічних спадів (крім надзвичайних), вважаються стабільними і такими, що мають кваліфіковане керівництво.

Банки, що отримали комплексну рейтингову оцінку "3", мають суттєві недоліки, і якщо ці недоліки не будуть виправлені за обґрунтовано визначений для цього час, то вони призведуть до значних проблем, пов'язаних з платоспроможністю та ліквідністю. У такій ситуації служба банківського нагляду має дати чіткі вказівки керівництву банку щодо подолання наявних проблем.

Банки, які отримали комплексну рейтингову оцінку "4" або "5", мають серйозні проблеми, що вимагають ретельного нагляду і спеціальних оздоровчих заходів. Такі комплексні рейтингові оцінки вказують на те, що загальна платоспроможність банку під загрозою, потрібні негайні конкретні дії служби банківського нагляду.

Слід зазначити, що до банків, які отримали комплексні рейтингові оцінки “3”, “4” або “5”, застосовуються відповідні заходи впливу згідно з вимогами нормативно-правових актів Національного банку України.

Критерії оцінки компонентів рейтингової системи

1. Достатність капіталу. Рейтингова оцінка достатності капіталу визначається за рейтинговою системою на основі таких факторів:

- відповідність обсягу регулятивного капіталу напрямом діяльності банку;
- відповідність зростання обсягів статутного, регулятивного (в розрізі складових) капіталу зростанню активів на дату інспекційної перевірки; плани і перспективи;
- дотримання вимог банківського законодавства України, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку України, у тому числі нормативи капіталу;
- наявність внутрішніх процедур щодо визначення достатності капіталу банку з урахуванням усіх ризиків, притаманних його діяльності; у тому числі ризику країни;
- наміри й можливості акціонерів щодо нарощування статутного капіталу з метою мінімізації ризиків, притаманних діяльності банку; дивідендна політика;
- вплив ризиків, у тому числі кредитного, валютного, зміна процентної ставки, притаманних банку, на капітал банку;
- рівень формування резервів під активні операції;
- прибутковість та її вплив на регулятивний капітал банку;
- співвідношення обсягу негативно класифікованих активів з урахуванням сформованих резервів під ці активні операції до регулятивного капіталу. При цьому слід зазначити, що до негативно класифікованих активів належать кредитні операції та дебіторська заборгованість, що класифіковані за ступенем ризику як “сумнівні”, “безнадійні”; прострочені

понад 31 день та сумнівні до отримання нараховані доходи, кошти, розміщені на кореспондентських рахунках у банках (резидентах і нерезидентах), які визнані банкрутами чи ліквідуються за рішенням уповноважених органів або які зареєстровані в офшорних зонах;

- відповідність розмірів статутного та регулятивного капіталу планам розвитку мережі філій, відділень на місцевому, регіональному, міжрегіональному та міжнародному рівнях, а також відповідність їх розмірів проектам будівництва та реконструкції;

- доступ до ринків капіталу.

За критерієм достатності капіталу, банки за рейтинговою оцінкою поділяються на такі:

1. Банк з рейтинговою оцінкою достатності капіталу “1” має такі характеристики:

- показники регулятивного капіталу, адекватності основного й регулятивного капіталу перевищують встановлені нормативні значення;

- високий і стабільний рівень надходжень, що забезпечує прибуткову діяльність;

- добре врегульований процес зростання капіталу, який визначається політикою банку і підтверджується фактичними даними показників діяльності банку;

- керівництво банку добре розуміє операції банку і здатне визначати ризики, пов'язані з цими операціями, та їх вплив на достатність регулятивного капіталу, здатне сформулювати в повному обсязі резерви під активні операції;

- акціонери здатні в разі потреби нарощувати капітал, розмір дивідендів обґрунтований. При цьому, розмір дивідендів обґрунтований у тому разі, коли вони забезпечують дохід акціонерам, не перешкоджаючи необхідному зростанню статутного або регулятивного капіталу);

- незначний рівень негативно класифікованих активів.

2. Банк з рейтинговою оцінкою достатності капіталу “2” має такі самі характеристики, що і банк з рейтинговою оцінкою достатності капіталу “1”. Це банк, у якого значення показників регулятивного капіталу, адекватності основного і регулятивного капіталу перевищують нормативні значення, проте він має незначні недоліки, а саме:

— банк може мати високий і стабільний рівень надходжень і добре контролювати зростання регулятивного капіталу, разом з тим за результатами інспекційної перевірки банку потрібно доформувати резерви під активні операції, тобто обсяг негативно класифікованих активів за результатами інспекційної перевірки значно більший, ніж за даними банку, що призводить до зменшення показника регулятивного капіталу, але не нижчий, ніж його нормативне значення;

— керівництво такого банку не підтримує статутний та регулятивний капітал на рівні, що достатній для захисту від ризиків, пов’язаних з операціями банку. Крім того, якщо проблеми в діяльності банку, що спричинили погіршення цих показників, не будуть виправлені найближчим часом, то при будь-якому незначному негативному впливові зовнішніх або внутрішніх ризиків банк порушить зазначені нормативи. Однак такі недоліки можуть бути виправлені протягом досить незначного періоду, під час інспекційної перевірки або у строк до двох місяців після її закінчення, без посилення контролю з боку служби банківського нагляду.

3. Банк з рейтинговою оцінкою достатності капіталу “3” має значні недоліки, пов’язані з одним або кількома факторами. Капітал (статутний або регулятивний) такого банку потребує серйозної уваги з боку служби банківського нагляду для забезпечення належного вирішення керівництвом чи акціонерами проблем, пов’язаних із достатністю капіталу, та вжиття заходів для поліпшення достатності капіталу. Підставами для визначення рейтингової оцінки достатності капіталу “3” можуть бути такі характеристики діяльності банку:

— недостатність надходжень при одночасній потребі деформування резервів під активні операції за результатами інспекційної перевірки;

— неконтрольоване зростання активів, не пов'язане зі збільшенням статутного капіталу, з одночасними недоліками у діяльності банку, які спричиняють недотримання деяких факторів;

— високий рівень негативно класифікованих активів, який має тенденції до збільшення.

Якщо вчасно не вжити заходів щодо виправлення ситуації, то ці недоліки можуть призвести до значного зниження капіталу і неплатоспроможності банку. Крім того, банк може отримати рейтингову оцінку достатності капіталу "3", якщо значення показників регулятивного капіталу, адекватності основного і регулятивного капіталу менші, ніж їх нормативні значення, якщо його акціонери не здатні збільшити статутний капітал до розміру, що покривав би ризики за операціями банку, але при цьому наявні позитивні перспективи щодо усунення проблем, пов'язаних з недотриманням факторів, за обґрунтовано визначений для цього строк.

4. Банк з рейтинговою оцінкою достатності капіталу "4" має значні проблеми, які призвели до того, що капітал неспроможний захистити банк від ризиків, пов'язаних з його операціями, має значні збитки від кредитних операцій або від операцій з цінними паперами, валютних операцій, його витрати значно перевищують доходи і мають тенденцію до зростання, банк має високий рівень негативно класифікованих активів (до 60 % регулятивного капіталу з урахуванням резервів під ці активи). Банк може дотримуватися, за результатами безвиїзного нагляду, або не дотримуватися нормативів капіталу, але за результатами інспекційної перевірки очевидно те, що його капітал не достатній для покриття ризиків за активними операціями. Якщо керівництво або акціонери не зможуть вжити негайних заходів для виправлення недоліків і пору-

шень, то банк може стати неплатоспроможним у найближчому майбутньому. Банк з рейтинговою оцінкою достатності капіталу “4” потребує суворого контролю служби банківського нагляду щодо вжиття керівництвом або акціонерами банку відповідних заходів для покращання якості активів і підвищення рівня достатності капіталу.

5. Банк з рейтинговою оцінкою достатності капіталу “5” є неплатоспроможним, а в його діяльності наявні значні порушення й недоліки, які спричиняють недотримання майже всіх факторів. Збитки від операцій з цінними паперами, кредитних, валютних та інших операцій такого банку становлять значний обсяг, мають тенденцію до зростання та можуть призвести до втрати регулятивного капіталу або зменшення показника адекватності регулятивного капіталу до однієї третини встановленого нормативного значення; обсяг негативно класифікованих активів становить 60 % і більше регулятивного капіталу банку.

Ймовірність того, що дії керівництва або акціонерів зможуть запобігти банкрутству банку, дуже мала. Такий банк потребує особливої уваги служби банківського нагляду та негайного вжиття відповідних заходів, у тому числі скликання загальних зборів акціонерів для вирішення питання щодо санації, реорганізації або ліквідації банку з метою зведення до мінімуму збитків вкладників та кредиторів.

2. Якість активів. При визначенні рейтингової оцінки якості активів потрібно враховувати такі фактори:

- співвідношення між обсягом нестандартних активів та сукупними активами;
- рівень активів з негативною класифікацією з урахуванням сформованих резервів під ці активи в сукупних активах;
- дотримання вимог банківського законодавства України, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку України (нормативів кредитного ризику та інвестування);

- концентрацію за активними операціями щодо одного позичальника або групи пов'язаних позичальників, рівень галузевих концентрацій, концентрацій за країнами;
- обсяг операцій з інсайдерами та ставлення до них керівництва;
- ефективність управління кредитним портфелем та портфелем цінних паперів з погляду стратегій, положень, процедур та систем контролю;
- претензійно-позовну роботу;
- рівень резервів на покриття можливих збитків за активними операціями, правильність їх розрахунків і повнота формування;
- якість, обсяги, тенденції та управління іншими активами, у тому числі кошти, розміщені в інших банках, дебіторська заборгованість, вкладення в основні засоби та нематеріальні активи.

За якістю активів банківські установи поділяються на такі:

1. Банк з рейтинговою оцінкою якості активів "1" — має такі характеристики:

— сукупні активи, які передбачають суму активів за балансом за виключенням сум за технічними рахунками групи 380 та внутрішньо системними рахунками розділу 39 Плану рахунків бухгалтерського обліку комерційних банків України, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 21.11.97 № 388, співвідношення між обсягами нестандартних активів та сукупних активів низьке і добре контрольоване;

— рівень активів з негативною класифікацією з урахуванням сформованих резервів під ці активи в сукупних активах не викликає занепокоєння служби банківського нагляду;

— концентрації за активними операціями, у тому числі з урахуванням галузей, операцій з пов'язаними особами, вкладень під заставу одного типу, ризику країни, добре контрольовані й пов'язані з мінімальним ризиком;

— внутрішні положення, що регулюють проведення активних операцій, достатні і враховують усі зміни, які відбулися в банку та в нормативно-правових актах України з питань банківської діяльності;

— банк дотримується нормативних вимог, установлених Національним банком України, щодо кредитного ризику та інвестування;

— управління кредитним портфелем і цінними паперами ефективно та добре контрольоване, тобто банк користується продуманими й обґрунтованими критеріями кредитної та інвестиційної діяльності, контролює проблемні кредити і вкладення та кредити інсайдерам;

— керівництво забезпечує достатній рівень резервів на покриття можливих збитків за активними операціями;

— ризик, пов'язаний з іншими активами банку, є прийнятним і не становить загрози збитків.

2. Стан банку з рейтинговою оцінкою якості активів “2” подібний до стану банку з рейтинговою оцінкою якості активів “1”, але має недоліки, пов'язані з одним або кількома факторами. Керівництво здатне виправити ці недоліки без посилення контролю з боку органів банківського нагляду. Цей банк може мати одну або більше з перелічених нижче характеристик:

— обсяги нестандартних активів або негативно класифікованих, за результатами інспекційної перевірки, більші, ніж за даними банку, але разом з тим вони не загрожують капіталу банку й керівництво звернуло на цей факт належну увагу та має намір і змогу виправити ситуацію;

— критерії надання кредитів, здійснення інших активних операцій та методи контролю з боку керівництва мають деякі недоліки;

— потребують вдосконалення порядок ідентифікації осіб та процедури здійснення операцій з інсайдерами банку;

— активні операції, крім кредитних та операцій з цінними паперами, малопробуткові або пов'язані з дещо підвище-

ним ризиком, але не становлять реальної загрози для ліквідності і платоспроможності банку.

3. Банк з рейтинговою оцінкою якості активів “3” — має суттєві недоліки, пов’язані з одним або кількома факторами.

Активи банку з рейтинговою оцінкою якості активів “3” мають одну або кілька з таких характеристик:

— співвідношення між обсягом нестандартних активів та сукупними активами має тенденцію до збільшення, рівень активів з негативною класифікацією з урахуванням сформованих резервів під ці активи до сукупних активів не контролюється належним чином;

— недостатній резерв для відшкодування можливих втрат за активними операціями;

— недосконалі критерії здійснення активних операцій, у тому числі кредитної діяльності, недостатні процедури здійснення контролю;

— операції з інсайдерами проводяться на пільгових умовах та викликають занепокоєння служби банківського нагляду;

— періодично порушуються окремі нормативи кредитного ризику або інвестування;

— інші активи банку пов’язані з підвищеним ризиком, який може погіршити ліквідність і платоспроможність банку.

Служба банківського нагляду повинна контролювати діяльність такого банку та вплинути на його керівництво з метою вжиття негайних заходів щодо виправлення недоліків.

4. Банк з рейтинговою оцінкою якості активів “4” має значні недоліки в діяльності, які можуть призвести до суттєвого погіршення стану капіталу банку та його неплатоспроможності, якщо їх негайно не виправити. Активи банку з рейтинговою оцінкою якості активів “4” мають одну або кілька таких характеристик:

— обсяг нестандартних активів, у тому числі кредитів, крім класифікованих “під контролем”, за результатами інспекційної

перевірки продовжує зростати, призводить до зменшення регулятивного капіталу та може призвести до неплатоспроможності, якщо не вжити негайних заходів щодо виправлення ситуації;

— обсяг активів з негативною класифікацією з урахуванням сформованих резервів під ці активи наближається до граничного значення (співвідношення між обсягом негативно класифікованих активів з урахуванням резервів під ці активи та сукупними активами менше ніж 60 %);

— обсяг нестандартних кредитів, особливо кредитів з негативною класифікацією, значно перевищує резерв для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями і становить загрозу капіталу;

— інші активи становлять загрозу втрати капіталу і можуть призвести до неплатоспроможності банку.

Служба банківського нагляду має приділяти особливу увагу такому банку для того, щоб забезпечити негайні заходи щодо виправлення недоліків з боку його керівництва.

5. Рейтингова оцінка якості активів “5” свідчить про те, що обсяг негативно класифікованих активів з урахуванням сформованих резервів під ці активи становить 60 % і більше сукупних активів та призводить до зниження показника адекватності регулятивного капіталу до 2 %. У діяльності банку є значні порушення та недоліки. Ймовірність того, що заходи, здійснені керівництвом банку для покращання якості активів, будуть успішними, дуже мала.

Для того щоб запобігти подальшому зменшенню регулятивного капіталу банку та захистити інтереси вкладників і кредиторів служба банківського нагляду повинна встановити суворий контроль за таким банком та вжити адекватних заходів впливу — скликати загальні збори учасників банку, призначити тимчасову адміністрацію.

3. Менеджмент. Для визначення рейтингової оцінки менеджменту банку потрібно враховувати такі фактори:

- повне розуміння керівництвом банку ризиків, пов'язаних з діяльністю банку, зі змінами в економічному середовищі та обізнаність спостережної (наглядової) ради зі справами банку;

- фінансовий стан банку, а саме: достатність капіталу, якість активів, надходження, ліквідність та чутливість до ринкового ризику;

- підготовка та запровадження планів (як короткострокових, так і довгострокових), достатність внутрішніх положень, процедур, у тому числі таких, які регламентують діяльність підрозділів та працівників банку щодо виявлення і запобігання відмиванню грошей та банківському шахрайству та систем внутрішнього контролю на всіх основних напрямках діяльності банку;

- наявність внутрішнього та зовнішнього аудиту, їх незалежність і достатність, реагування керівництва банку на результати аудиту;

- наявність практики і тенденцій щодо кредитування інсайдерів на більш сприятливих умовах, оцінка впливу інсайдерів на діяльність банку;

- роль і взаємодія правління (ради директорів) та спостережної (наглядової) ради банку, наявність / відсутність конфлікту інтересів;

- оптимальність організаційної структури, чітко розроблений механізм взаємозв'язку між підрозділами, наявність постійно діючої програми підготовки кадрів та її фактичне виконання;

- достатність інформаційних систем управління, оцінка внутрішньої звітності та звітності, що подається до Національного банку України, її достовірність та адекватність;

- наявність системи RISK MANAGEMENT — це комплексна система (інтегрована модульна система) управління фінансовими ризиками, що використовує VAR-технології та забезпечує практично всі етапи технології торгівлі на фінансових ринках, у тому числі аналіз і ціноутворення фінансових інстру-

ментів. Система RISK MANAGEMENT має відповідати міжнародним стандартам і мати міжнародний сертифікат на використання. Вона повинна відповідати міжнародним стандартам і мати міжнародну ліцензію на використання;

- наявність плану дій на випадок непередбачених обставин;
- розвиток мережі підрозділів банку (філій, відділень тощо) та якість управління ними, оптимальність проектів будівництва та реконструкції;
- якість виконання банком функції “агента чистих грошей”;
- реагування на рекомендації, зауваження та вимоги Національного банку України, у тому числі щодо порядку класифікації активних операцій, виправлення звітності за результатами інспекційної перевірки.

1. Банк з рейтинговою оцінкою менеджменту “1” має такі характеристики: керівництво банку досвідчене і компетентне; всі основні показники фінансової діяльності банку відповідають нормативним вимогам або перевищують їх; повне розуміння керівництвом банку ризиків, пов’язаних з діяльністю банку; розуміння керівництвом банку економічного середовища та відповідне реагування на зміни в ньому; наявність належного внутрішнього аудиту та належне здійснення ним своїх функцій; виважений підхід до планування, розроблення внутрішніх положень, процедур та засобів контролю, а також активний контроль за їх виконанням; відсутність ознак кредитування інсайдерів на більш сприятливих умовах; належний рівень роботи спостережної ради щодо визначення політики банку та її тісне співробітництво з правлінням (радою директорів) банку; досконала організаційна структура, наявність постійно діючої програми підготовки кадрів; відповідальне ставлення правління (ради директорів) та спостережної ради банку до зауважень і рекомендацій Національного банку України.

2. Банк з рейтинговою оцінкою менеджменту “2” має такі самі характеристики, що і банк з рейтинговою оцінкою ме-

неджменту “1”, однак має деякі недоліки, що можуть бути виправлені досить легко, без втручання служби банківського нагляду. Ці недоліки пов’язані з одним або кількома факторами і можуть бути підставою для рейтингової оцінки менеджменту “2”. Якщо вирішується питання вибору рейтингової оцінки менеджменту між “1” та “2”, то потрібно обов’язково враховувати фінансовий стан банку та інші фактори, що свідчать про дотримання банком вимог банківського законодавства, у тому числі економічних нормативів, стану сформованих банком резервів під активні операції.

3. Банк з рейтинговою оцінкою менеджменту “3” має суттєві недоліки, пов’язані з кількома факторами. Потрібні дії служби банківського нагляду для того, щоб керівництво банку вжило заходів для усунення недоліків. Рейтингова оцінка менеджменту “3” може свідчити про: негативну практику кредитування інсайдерів на більш сприятливих умовах; проведення операцій з порушенням вимог банківського законодавства України, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку України, внутрішньобанківських положень, незадовільне управління ризиками та планування діяльності банку, а також неадекватне реагування на негативні тенденції в економіці або незадовільні фінансові результати діяльності та невиконання вимог служби банківського нагляду.

4. Банк з рейтинговою оцінкою менеджменту “4” має значні недоліки, пов’язані з більшістю факторів. Потрібні рішучі дії служби банківського нагляду, що спрямовуватимуться на те, щоб керівництво банку негайно вжило заходів щодо усунення проблем. Національний банк України або спостережна рада банку повинні розглянути заходи щодо повного або часткового відсторонення голови, його заступників або членів правління (ради директорів), головного бухгалтера від займаних посад. Рейтингова оцінка менеджменту “4” виставляється в разі виявлення значних зловживань у практиці кредитування

інсайдерів, інвестиційній діяльності, недотримання облікової та відсоткової політики, ігнорування вимог Національного банку України, якщо дії або бездіяльність керівництва завдали такої шкоди фінансовому стану банку, що він опинився під загрозою неплатоспроможності.

5. Банк з рейтинговою оцінкою менеджменту “5” має абсолютно неефективне та некомпетентне керівництво, а фінансові результати діяльності банку є незадовільними. Банк з такою рейтинговою оцінкою менеджменту потребує негайних та рішучих заходів з боку служби банківського нагляду. Національний банк України має розглянути питання щодо повного або часткового негайного відсторонення службових осіб банку від займаних посад або щодо призначення тимчасової адміністрації чи застосування відповідних заходів впливу.

4. Надходження. Для визначення рейтингової оцінки надходжень банку слід враховувати такі фактори:

- оцінку тенденцій та рівень прибутковості;
- якість, структуру і достатність надходжень — здатність покривати витрати, збитки, забезпечувати стабільне зростання рівня регулятивного капіталу, повноту формування резервів під активні операції та виплату дивідендів акціонерам у достатньому розмірі;
 - обсяг і тенденції змін різних компонентів доходів і витрат, прибутковості активів і витрат за зобов'язаннями;
 - залежність від непередбачених доходів та схильність до непередбачених витрат, від ризикових видів діяльності або нетрадиційних джерел доходу;
 - якість бюджетного та фінансового планування, а також якість контролю за виконанням цих планів;
 - коригування статей доходів і витрат, результату діяльності за підсумками інспекційної перевірки;

- ефективність системи ціноутворення;
- вплив можливих санкцій за судовими процесами.

Слід зазначити, що для полегшення процесу визначення рейтингової оцінки надходжень доцільно використовувати рентабельність активів. Однак зазначені вище фактори вважаються більш вагомими, ніж порівняння середніх значень рентабельності активів за відповідною групою банків зі значеннями рентабельності активів для конкретного банку, який належить до цієї групи. Наприклад, значення рентабельності активів банку може бути високим, але джерелом надходжень при цьому є здійснення операції, яка не належить до сфери традиційних банківських послуг і пов'язана з підвищеним ризиком. Крім того, і за наявності високого значення рентабельності активів розмір прибутку до оподаткування може бути недостатнім для забезпечення темпу зростання регулятивного капіталу відповідно до темпу зростання активів.

1. Банк з рейтинговою оцінкою надходжень "1" має такі характеристики: доходи банку є достатніми для виконання вимог щодо створення резервів під активні операції і забезпечення покриття витрат, для зростання регулятивного капіталу та виплати дивідендів акціонерам у достатньому розмірі; ефективні бюджетне та фінансове планування, контроль доходів та витрат за цими планами; наявність позитивних тенденцій основних компонентів доходів та витрат; мінімальна залежність від непередбачених та нетрадиційних джерел доходів.

2. Банк з рейтинговою оцінкою надходжень "2" має достатні доходи для виконання вимог щодо створення резервів під активні операції, забезпечення зростання рівня регулятивного капіталу та виплати дивідендів. Але такий банк має недоліки, пов'язані з одним або кількома факторами, а саме:

спостерігається ряд негативних тенденцій, пов'язаних зі збільшенням частки непередбачених джерел доходів для зростання свого прибутку, нестабільним рівнем доходів, або керівництву потрібно покращити процес бюджетного та фінансового планування і посилити контроль за стабільністю надходжень. Керівництво має бути здатним виправити зазначені недоліки без втручання служби банківського нагляду.

3. У діяльності банку з рейтинговою оцінкою надходжень "3" існують суттєві недоліки. Через дії або бездіяльність керівництва банку стан надходжень має тенденції до погіршення. Наприклад: основним джерелом доходів такого банку можуть бути не процентні, а комісійні доходи (простежується тенденція до зростання комісійних доходів та нестабільності отримання загальних доходів протягом року); відсоткові ставки і комісійні винагороди за активними операціями встановлюються на рівні, що є нижчим від собівартості банківських послуг у цьому банку. Якщо ситуацію не змінити, то рівень регулятивного капіталу банку стане нижчим за нормативні значення, тому потрібні дії служби банківського нагляду, що спрямовуватимуться на те, щоб керівництво банку вжило необхідних заходів щодо поліпшення стану надходжень.

4. Банк з рейтинговою оцінкою надходжень "4" має дуже великі проблеми з надходженнями. Банк може мати прибуток, однак його не достатньо для підтримки на потрібному рівні резервів під активні операції та забезпечення зростання рівня регулятивного капіталу відповідно до нормативних вимог, значна частка витрат також може припадати, наприклад, на обслуговування субординованого боргу. Без негайних виправних заходів витрати (збитки) банку можуть зрости настільки, що це загрожуватиме його платоспроможності. За таких умов керівництво банку має вжити негайних заходів для підвищення та оптимізації рівня доходів, посилення кон-

тролю за витратами. Потрібні також рішучі дії служби банківського нагляду щодо поліпшення стану надходжень та запобігання втрати капіталу, в тому числі обмеження, зупинення або призупинення проведення окремих видів здійснюваних банком операцій з високим рівнем ризику, а також висунення керівництву банку вимоги щодо зменшення темпів зростання активів, крім зростання обсягу активів, що пов'язане зі збільшенням статутного капіталу.

5. Банк з рейтинговою оцінкою надходжень "5" має збитки, що становлять пряму загрозу його платоспроможності. При значному недоформуванні резервів під активні операції немає реальних джерел їх збільшення, фактичний обсяг доходів у такого банку не здатен покривати небанківські операційні витрати (на утримання персоналу, основних засобів та нематеріальних активів). Потрібні негайні та рішучі дії служби банківського нагляду для забезпечення спостережною (наглядовою) радою (зборами акціонерів) вжиття заходів щодо санації або реорганізації банку, оскільки збитки неминуче призведуть до його неплатоспроможності.

5. Ліквідність. Для визначення рейтингової оцінки ліквідності банку враховуються такі фактори:

- компетентність керівництва і фахівців відповідних підрозділів банку з питань визначення ліквідності банку, ефективності стратегії управління фінансовими потоками і політики забезпечення ліквідності, з питань контролю та моніторингу ліквідної позиції банку;
- оперативність, вчасність та адекватність рішень щодо управління активами й пасивами;
- тенденції, обсяг і джерела ліквідних активів (у тому числі високоліквідних), що можуть бути використані для виконання поточних зобов'язань банку;
- стабільність залучених коштів, відповідність строків і сум повернення залучених та розміщених коштів;

- залежність від дорогих, нестабільних джерел фінансування (міжбанківські кошти) для забезпечення потреб у ліквідності;
- можливість банку диверсифікувати джерела фінансування балансових і позабалансових статей;
- процеси планування, у тому числі наявність планів фінансування в надзвичайних ситуаціях та на випадок непередбачених проблем з ліквідністю, контролю та моніторингу;
- інформаційні системи управління ліквідністю.

Одним з основних обов'язків керівництва банку є підтримка обсягу ліквідних активів на рівні, що достатній для виконання поточних зобов'язань, за умови максимального збільшення надходжень та зменшення ризику. Цей обов'язок вимагає від керівництва ґрунтовного розуміння балансу банку, його клієнтської бази — кредитів, депозитів та інших залучених коштів, а також економічної ситуації. Керівництво, яке підтримує ліквідні активи на високому рівні, звичайно не йде на високий ризик, і обсяг надходжень за таких умов буде нижчим. Якщо керівництво підтримує обсяг ліквідних активів (у тому числі грошових коштів) на мінімальному рівні, забезпечуючи короткочасні високі прибутки, то це може свідчити про те, що активні операції в такому банку пов'язані з більшим ризиком. Керівництво, яке підтримує ліквідність банку через залучення міжбанківських кредитів має розуміти, що за таких умов процес управління активами та зобов'язаннями стає складним, вимагає від нього особливого вміння і кваліфікації та не може продовжуватись на такому рівні протягом тривалого часу.

1. Банк з рейтинговою оцінкою ліквідності "1" має такі характеристики: керівництво добре розуміє баланс банку, знає свою клієнтуру та економічну ситуацію; обсяг ліквідних активів достатній для задоволення щоденного попиту на кредити та непередбачені зміни в ньому, а також для виконання зобов'язань банку в разі як очікуваних, так і непередбачених

змін в обсязі депозитів (вкладів); мінімальне залучення міжбанківських кредитів для забезпечення потреб у ліквідності; запроваджений обґрунтований та детальний процес планування, контролю й моніторингу ліквідності; працівники банку мають достатню кваліфікацію і досвід для підтримки певних пропорцій (відповідностей) між строками отримання коштів та погашення, наприклад строки повернення кредитів збігаються з відповідними строками погашення платежів за депозитами, що підтверджується даними балансу; депозитна база банку адекватно диверсифікована як щодо строків погашення, так і щодо діапазону контрагентів, тобто він має коротко-, середньо- і довгострокові депозити від фізичних осіб, приватних підприємців, підприємств, банків; виконуються вимоги щодо ліквідності банку.

2. Банк з рейтинговою оцінкою ліквідності “2” має характеристики подібні до характеристик банку з рейтинговою оцінкою “1”, але такий банк має окремі недоліки, пов’язані з одним чи кількома факторами. Однак ці недоліки можуть бути усунені за досить короткий час без посилення контролю служби банківського нагляду. Вони полягають у такому: банк задовольняє свої потреби в ліквідності, але працівникам банку чи керівництву бракує досвіду, або процес планування та контролю ліквідності недостатньо ефективний; банк мав тимчасові проблеми з ліквідністю і працівники банку або керівництво виправили цю ситуацію, однак не вжили необхідних заходів для запобігання повторенню таких проблем; керівництво не усвідомлює, що в банку виникли негативні тенденції (зменшення рівня ліквідних, у тому числі високоліквідних, активів, зростає нестабільність ресурсної бази, простежується періодична залежність від міжбанківських кредитів), або не приділяє їм належної уваги.

3. Банк з рейтинговою оцінкою ліквідності “3” має суттєві недоліки, пов’язані з одним або кількома факторами. Підхід

керівництва банку з рейтинговою оцінкою ліквідності “3” до управління ліквідністю спрощений і це призводить до того, що в банку часто виникають проблеми з ліквідністю, а також простежується регулярна залежність від міжбанківських кредитів. Крім того, в банку обмежені можливості щодо активних операцій — швидкого їх продажу, а щодо пасивних операцій — швидкого залучення нових джерел фінансування. Керівництво банку повинно негайно звернути належну увагу на негативні тенденції та вжити заходів щодо виправлення недоліків для того, щоб банк не втратив здатності виконувати свої поточні зобов'язання. Для цього потрібні відповідні дії служби банківського нагляду.

4. Банк з рейтинговою оцінкою ліквідності “4” має значні проблеми з ліквідністю, що вимагає негайних та рішучих дій служби банківського нагляду. Керівництву банку потрібно вжити заходів щодо зміцнення стану ліквідності для забезпечення виконання своїх грошових, короткострокових зобов'язань, збалансованості строків і сум активів та зобов'язань банку. Також воно має розпочати планування ліквідності з метою вирішення проблем, що пов'язані з короткостроковими та непередбаченими потребами в ліквідності.

5. Банк з рейтинговою оцінкою ліквідності “5” має проблеми, потребує фінансової допомоги із зовнішніх джерел (шляхом додаткових внесків акціонерів або залучення нових акціонерів з метою формування дешевої ресурсної бази) для задоволення потреб у ліквідності. Така негайна фінансова допомога потрібна для того, щоб запобігти банкрутству банку через нездатність задовольнити вимоги кредиторів та вкладників.

6. Чутливість до ринкового ризику. Рейтингова оцінка чутливості банку до ринкового ризику визначається з урахуванням таких факторів, як:

- чутливість надходжень банку або економічної вартості його капіталу до несприятливих змін відсоткових ставок за залученими і розміщеними коштами, валютних курсів, коливань цін на цінні папери;
- розуміння керівництвом банку ринкових ризиків, його здатність визначати їх, вимірювати, здійснювати моніторинг за ними та контролювати їх, враховуючи розмір банку, складність його операцій та притаманні цим операціям ризики;
- характер, складність та обсяги операцій, пов'язаних із ринковим ризиком, на який наражається банк;
- наявність, адекватність положень і процедур, інформаційних систем управління (у тому числі системи RISK MANAGEMENT, внутрішньої звітності) щодо управління ринковим ризиком;
- наявність та ефективність лімітів (числових обмежень) ринкового ризику;
- ефективність внутрішнього контролю, що забезпечує надійність функціонування процесу управління ринковим ризиком, у тому числі визначає підзвітність і розмежування повноважень;
- достатність функцій внутрішнього аудиту, що забезпечують періодичні перевірки дотримання вимог внутрішніх лімітів і положень щодо управління ринковим ризиком, а також вимог Національного банку України щодо його обмеження; достовірності та структури систем вимірювання ринкового ризику (у тому числі методів вимірювання); підтвердження припущень (вихідних даних).

Банки наражаються на ринковий ризик внаслідок прийняття ними “неторговельних позицій” (їх чутливість до змін відсоткових ставок, валютних курсів), а також внаслідок їх торговельної діяльності (операції купівлі, продажу фінансових інструментів). Незалежно від джерела або характеру ринкового ризику, керівництво банку має належним чином усвідомлювати, який вплив має ринковий ризик на поточний та

майбутній стан банку, здійснювати управління ним в усіх основних напрямках діяльності банку, зокрема в залученні коштів, кредитуванні, інвестиційних, валютних та позабалансових операціях тощо.

Банки з незначним ринковим ризиком, але недостатньою системою управління ним можуть отримати нижчу рейтингову оцінку за цим компонентом, ніж банки з помірним рівнем ринкового ризику, які за результатами інспекційної перевірки продемонстрували, що ринкові ризики контролюються і контролюватимуться в майбутньому.

1. Банк з рейтинговою оцінкою чутливості до ринкового ризику "1" має такі характеристики: низька або помірна чутливість надходжень банку або економічної вартості його капіталу до несприятливих змін відсоткових ставок за залученими і розміщеними коштами, валютних курсів, коливань цін на цінні папери; внутрішньобанківські положення та процедури належним чином відображають порядок управління ринковим ризиком; наявність достатньої системи вимірювання всіх ринкових ризиків, використовуються загальноприйняті фінансові поняття та методики вимірювання ризику, а також відображені у внутрішніх документах банку припущення та параметри, покладені в основу цих методик; ефективне використання лімітів ринкового ризику, що встановлюються для його контролю й обмеження, а також відповідають розміру активів банку, складності його операцій та достатності капіталу; наявність належних інформаційних систем управління, орієнтованих на відповідних працівників банку, які забезпечують отримання керівництвом узагальненої інформації, а керівниками середньої ланки — детальних звітів щодо оцінювання ризиків та дохідності операцій; ефективна система внутрішнього контролю, що забезпечує надійне функціонування процесу управління ринковим ризиком, у тому числі визначає підзвітність та чітко розмежування повноважень; внутрішній аудит з достатньою періодичністю здійснює перевірки дотри-

мання вимог внутрішніх лімітів щодо обмеження ринкового ризику і положень щодо управління ринковим ризиком, а також вимог Національного банку України щодо його обмеження; підтвердження припущень, структури та достовірності систем вимірювання ринкового ризику.

2. Банк з рейтинговою оцінкою чутливості до ринкового ризику “2” має характеристики, подібні до характеристик банку з відповідним рейтингом “1”, але має окремі недоліки, пов’язані з одним або кількома факторами. Ці недоліки можуть бути виправлені в досить короткий строк без додаткового контролю служби банківського нагляду. Наприклад, чутливість до ринкового ризику банку низька, проте керівництво банку не встановило відповідні ліміти щодо його обмеження або є випадки перевищення встановлених лімітів (обмежень), а керівництво досить повільно знижує ризики до відповідних рівнів.

3. Банк з рейтинговою оцінкою чутливості до ринкового ризику “3” має неприйнятний рівень ринкового ризику, керівництво демонструє відсутність досвіду або знань і розуміння щодо визначення, вимірювання, здійснення моніторингу і контролю ринкових ризиків. Рейтингова оцінка чутливості до ринкового ризику “3” означає, що примітивний підхід керівництва до управління ринковим ризиком призводить до частого перевищення лімітів (обмежень) та до отримання збитків за окремими операціями. Внаслідок відсутності досконалих (ефективних) процесів управління ринковим ризиком виникають негативні тенденції в операціях, пов’язані з ринковим ризиком, а також сумніви щодо здатності керівництва негайно вирішити ці проблеми з метою запобігання впливу надмірного ринкового ризику на надходження або на економічну вартість капіталу. Тому потрібний посилений контроль з боку служби банківського нагляду з метою забезпечення належного вирішення керівництвом проблем банку.

4. Банк з рейтинговою оцінкою чутливості до ринкового ризику “4” має значні недоліки, пов’язані з більшістю факторів, здійснює діяльність з високим рівнем ринкового ризику, при цьому система управління ним — не достатня. Така ситуація вимагає негайного та рішучого зміцнення контролю служби банківського нагляду. Слід вжити заходів щодо зниження обсягів операцій, пов’язаних з ринковим ризиком, та зміцнити здатність керівництва визначати, вимірювати, здійснювати моніторинг та контроль за ринковим ризиком.

5. Банк з рейтинговою оцінкою чутливості до ринкового ризику “5” наражається на такий рівень ринкового ризику, який загрожує його платоспроможності. Потрібне негайне втручання Національного банку України для того, щоб запобігти банкрутству банку та забезпечити прийняття керівництвом банку відповідних дій, спрямованих на зниження ринкового ризику та запровадження ефективних систем визначення, вимірювання, моніторингу і контролю за ринковим ризиком.

Процедура затвердження рейтингу банку

Рейтинг банку, встановлений за результатами інспекційної перевірки, яку проводять працівники територіального управління Національного банку України, затверджується начальником територіального управління Національного банку України та надсилається окремим файлом електронною поштою не пізніше ніж через 14 робочих днів після закінчення інспекційної перевірки разом із супровідним Інформаційним листом і звітом про інспекційну перевірку для їх погодження Департаментом інспектування та моніторингу банків.

Рейтинг банку (за результатами інспекційної перевірки) або рейтингова оцінка (за результатами перевірки окремого компонента рейтингової системи), який виставляється працівниками центрального апарату Національного банку України,

погоджується директорами Департаменту інспектування та моніторингу банків і Генерального департаменту банківського нагляду та затверджується заступником Голови Національного банку України, який за посадовими обов'язками керує службою банківського нагляду.

Порядок погодження та затвердження рейтингу банку включає такі послідовні дії:

- управління інспектування банків Департаменту інспектування та моніторингу банків передає звіт про комплексне інспектування (довідку) до Управління моніторингу великих банків (або Управління моніторингу банків), яке протягом п'яти робочих днів з часу отримання звіту про інспекційну перевірку (довідки) аналізує його та готує письмовий висновок щодо інформації, викладеної у звіті про інспекційну перевірку (довідці), у тому числі щодо погодження або непогодження рейтингу банку (рейтингової оцінки окремого компонента рейтингової системи);
- обговорення висновків інспекційної перевірки (перевірки окремого компонента) та рейтингу банку (рейтингової оцінки окремого компонента рейтингової системи) за участю керівників управлінь інспектування та моніторингу великих банків (моніторингу банків), керівника інспекційної групи і працівника, який здійснює безвиїзний нагляд за відповідним банком;
- погодження рейтингу директором Департаменту інспектування та моніторингу банків;
- підготовка доповіді і погодження висновків та результатів інспекційної перевірки (у тому числі рейтинг банку), а також перевірки окремого компонента рейтингової системи за участю директорів Генерального департаменту банківського нагляду, Департаменту інспектування та моніторингу банків і керівників його управлінь, керівника інспекційної групи і працівника, який здійснює безвиїзний нагляд за цим банком.

З метою вдосконалення процесу інспектування та формування інспекційних груп із кваліфікованих інспекторів за відповідними напрямками інспекційної перевірки керівник інспекційної групи готує для обговорення доповідну записку з інформацією щодо оцінки кожного з членів інспекційної групи. Підсумком доповіді має бути виставлення оцінки інспекційній групі в цілому та погодження рейтингу банку (рейтингової оцінки окремого компонента рейтингової системи) директором Генерального департаменту банківського нагляду (його заступником);

- подання звіту про інспекційну перевірку та рейтинг банку з доповідною запискою, в якій викладаються висновки обговорення та надаються пропозиції щодо доцільності або недоцільності застосування до банку заходів впливу, заступнику Голови Національного банку України, який за посадовими обов'язками керує службою банківського нагляду, для затвердження рейтингу банку.

Контрольні запитання і завдання

1. У чому полягає економічна сутність поняття рейтингової оцінки?
2. Дайте характеристику фінансової інформації для виведення рейтингової оцінки банківських установ.
3. Які є методи проведення рейтингової оцінки?
4. Дайте характеристику рейтингової оцінки кредитоспроможності по Органку.
5. Дайте характеристику рейтингової оцінки за методикою Кромонава.
6. У чому полягає сутність методики рейтингового агентства "Прозрачна Україна"?
7. Дайте визначення узагальнюючої оцінки фінансового стану комерційного банку за системою CAMELS.

Розділ 6

АУДИТ У СИСТЕМІ РЕГУЛЮВАННЯ І КОНТРОЛЮ

6.1. Теоретичні аспекти організації системи контролю в банківських установах України

В умовах переходу до ринкової економіки зростає потреба в інформації, яка, достовірно відображаючи майновий та фінансовий стан підприємств, установ, організацій, давала б змогу її користувачам правильно оцінювати власні дії і приймати виважені рішення. Довіру до інформації значною мірою зміцнює контроль. Водночас необхідно відмітити, що в економічній літературі немає одностайності щодо визначення суті контролю. Це пояснюється низкою причин, передусім складністю відносин, що виникають у процесі управління. Розкриємо сутність контролю, виходячи з його внутрішньої структури, яка налічує три стадії: констатації (з'ясування фактичного стану справ), аналізу (зіставлення прийнятих рішень з реальною практикою), вжиття заходів (тобто відповідні дії з метою поліпшення, корекції процесу правління).

Контроль — це діяльність відповідних суб'єктів управління, спрямована на виявлення відхилень від встановлених параметрів, усунення та попередження негативних явищ і тенденцій у різних сферах економіки. За допомогою контро-

лю встановлюють причини відхилень для недопущення їх у майбутньому. Контроль є засобом зворотного зв'язку між об'єктом і системою управління, що інформує про дійсний стан керованого об'єкта, фактичне виконання управлінського рішення.

Головне завдання контролю — об'єктивне вивчення фактичного стану справ економічного суб'єкта, виявлення тих факторів та умов, які негативно впливають на виконання прийнятих рішень і досягнення поставленої мети, тобто сутність контролю як однієї з функцій управління можна визначити як систему спостереження й перевірки процесу функціонування та фактичного стану керованого об'єкта з метою визначення обґрунтованості й ефективності прийнятих управлінських рішень та результатів їх виконання, виявлення відхилень від вимог цих рішень, усунення негативних явищ та інформування про це органів управління. Отже, контроль виступає засобом двостороннього зв'язку між об'єктом та системою управління, інформуючи про дійсний стан об'єкта і фактичне виконання управлінських рішень.

Економічний контроль залежно від ознак поділяється на види (рис. 6.1).

За суб'єктами економічний контроль поділяється на: державний, відомчий, незалежний, контроль власника.

Завданнями державного контролю є:

- перевірка надійності та стабільності банківської системи;
- виконання банками положень чинного законодавства та нормативних актів НБУ;
- прогнозування ймовірності проблем роботи банку в майбутньому.

Форми проведення контролю: зовнішні ревізії; інспекції; ліцензування.

Рис. 6.1. Класифікація економічного контролю

Державний контроль здійснюється відповідними органами контролю та управління: Державною контрольно-ревізійною службою, Державним комітетом статистики, Рахунковою палатою, Антимонопольним комітетом, НБУ, адміністративними органами (прокуратурою, МВС, СБУ, арбітражним і народним судами), органами спеціалізованого контролю (Податковою адміністрацією (інспекцією), податковою поліцією, ДАІ).

Статус Державної контрольно-ревізійної служби (ДКРС), її функції та правові основи діяльності визначаються Законом України “Про Державну контрольно-ревізійну службу в Україні”.

ДКРС діє при Міністерстві фінансів України і підпорядковується цьому Міністерству. Складається з Головного контрольно-ревізійного управління України, контрольно-ревізійних управлінь у Республіці Крим, областях, містах Києві і Севастополі, контрольно-ревізійних підрозділів (відділів, груп) у районах і містах.

Головним завданням ДКРС є здійснення державного контролю за витрачанням коштів і матеріальних цінностей, їх збереженням, станом і достовірністю бухгалтерського обліку та звітності в міністерствах, відомствах, державних комітетах, державних фондах, бюджетних установах, а також на підприємствах і організаціях, які отримують кошти з бюджетів усіх рівнів та державних валютних фондів, розроблення пропозицій щодо усунення виявлених недоліків та запобігання їм у подальшому.

Органам Державної контрольно-ревізійної служби надається право:

— одержувати від НБУ та його установ, комерційних банків та інших кредитних установ необхідні відомості, копії документів, довідки про банківські операції та залишки коштів на рахунках суб'єктів, що ревізуються або перевіряються;

— припиняти на поточних та інших рахунках у банках та фінансово-кредитних установах операції у випадках, коли керівництво об'єкта, на якому необхідно провести ревізію або

перевірку, перешкоджає працівнику Державної контрольно-ревізійної служби виконувати свої обов'язки.

За ініціативою ДКРС ревізія або перевірка підприємства, установи, організації може здійснюватися не частіше одного разу на рік.

Ревізія або перевірка за дорученням правоохоронних органів може бути проведена у будь-який час. За постановою правоохоронних органів органи ДКРС проводять ревізії та перевірки суб'єктів підприємницької діяльності незалежно від форм власності.

У свою чергу державні податкові адміністрації мають право перевіряти у суб'єктів господарської діяльності грошові документи і в разі потреби вилучати їх, перевіряти бухгалтерський облік і звітність, плани, кошториси, декларації та інші документи, пов'язані з обчисленням і сплатою податків, одержувати необхідні пояснення, довідки з цих питань, застосовувати фінансові санкції у вигляді стягнення штрафів за неправильну сплату податків, а також накладати адміністративні штрафи на посадових осіб, винних у заниженні прибутку, або за ведення бухгалтерського обліку з порушенням установленого порядку, несвоєчасне подання звітів чи подання за невідновленою формою.

Однією з основних функцій НБУ є нагляд за банківською діяльністю в Україні. Головне завдання НБУ — контроль за дотриманням ліквідності, платоспроможності банківської системи, забезпечення безпеки кредиторів та вкладників банків.

Завдання відомчого контролю:

- перевірка законності виконаних операцій та їх відповідності діючому законодавству;
- внутрішній системний контроль за фінансово-господарською діяльністю;

- перевірка організації бухгалтерського обліку відповідно до міжнародних стандартів та нормативної бази і правильності відображення в реєстрах бухгалтерського обліку та звітності;
- виявлення порушень, їх усунення та покарання за них;
- елемент управлінського контролю (запобігання втратам ресурсів, консультативна допомога).

Відомчий контроль здійснюється органами управління за діяльністю підвідомчих їм підприємств.

Формами проведення є ревізії та перевірки.

Завданнями проведення незалежного контролю є:

- незалежна професійна думка та висновок про фінансову звітність банку;
- відповідність бухгалтерського обліку і звітності законодавству та нормативним актам;
- повнота відображення банківських операцій в обліку та звітності й відповідність їх відображення міжнародним стандартам.

Формою проведення є аудиторська перевірка.

Незалежний контроль за діяльністю господарюючих суб'єктів проводиться спеціалізованими незалежними аудиторськими фірмами.

Контроль власника є внутрішньогосподарським контролем за діяльністю підрозділів і регулюється самим власником.

Внутрішній контроль — це сукупність процедур, які забезпечують дотримання положень внутрішніх і зовнішніх нормативних актів при здійсненні операцій банку та достовірність і повноту інформації. Це система організації роботи банку, до якої належать усі заходи, що вживаються банком для контролю за своїми активами, запобігання шахрайству, зведення

до мінімуму помилок, перевірки точності та достовірності даних бухгалтерського обліку та звітності, забезпечення ефективності операцій та додержання внутрішніх положень і вказівок керівництва.

У Положенні “Про організацію бухгалтерського обліку і звітності в банківських установах України”, затвердженому постановою Правління НБУ від 30.12.98 № 566, подано таке визначення внутрішнього банківського контролю: “*Внутрішній банківський контроль* — це сукупність процедур, які забезпечують дотримання положень внутрішніх і зовнішніх нормативних актів при здійсненні операцій банку та достовірність і повноту інформації”.

Головними функціями системи внутрішнього контролю є:

- забезпечення ефективності фінансово-господарської діяльності з метою уникнення непродуктивного використання ресурсів і необґрунтованого збільшення витрат;
- збереження активів, документів та облікових реєстрів банку (до цієї ж функції належать запобігання розкраданню і зникненню матеріалів, грошових коштів, захист від фальсифікації документів, несанкціонованого доступу в комп’ютерні системи тощо);
- захист працівників, ресурсів та інформації від сторонніх посягань;
- забезпечення керівництва банку надійною і своєчасною інформацією (зокрема про фінансовий стан банку, попит на його послуги, кон’юнктуру ринку, зміни в законодавстві тощо) для успішного управління і прийняття ефективних рішень;
- дотримання співробітниками банку внутрішніх розпоряджень, положень;
- посадових інструкцій і процедур;
- дотримання юридичною особою законодавства України в цілому.

Внутрішній контроль запроваджується та здійснюється Правлінням банку, його керівництвом та працівниками всіх рівнів.

Система внутрішнього контролю поєднує в собі такі елементи: середовище контролю (адміністративний контроль); систему обліку (бухгалтерський контроль); процедури контролю.

Адміністративний контроль включає організаційну структуру банку, а також процедури й документи, пов'язані з процесом вироблення рішень та отримання санкції керівництва на проведення операції. Таке санкціонування є функцією керівництва, що безпосередньо впливає з його відповідальності за виконання завдань організації, і є відправною точкою встановлення бухгалтерського контролю за операціями.

При здійсненні адміністративного контролю дуже важливим є делегування повноважень. При розробленні системи делегування обов'язково мають враховуватися ризики, зокрема такі, як сума операції (кредитування, інвестиційна діяльність, витрати, ціноутворення на послуги), якісні ризики (професіоналізм персоналу, наявність внутрішніх положень і процедур тощо), ризики прийняття неправильного рішення.

Адміністративний контроль передбачає розподіл повноважень між працівниками банку таким чином, щоб жоден працівник чи обмежена група працівників банку не змогли зосередити у своїх руках всі необхідні для здійснення повної операції повноваження (прийом, оплата, зберігання).

Для цього операційний цикл будь-якої операції має передбачати такі етапи: дозвіл на операцію; облік; здійснення платежів; контроль / аудит операцій.

За Законом "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" (від 16.07.99 № 996-XIV; набув чинності з 01.01.2000) головний бухгалтер забезпечує контроль і відображення на рахунках бухгалтерського обліку всіх господарських операцій, надання оперативної інформації, складання та подання у встановлені строки бухгалтерської звітності з

метою виявлення і мобілізації внутрішньогосподарських резервів, здійснює економічний аналіз діяльності. Отже, бухгалтерський контроль забезпечує головний бухгалтер.

Бухгалтерський контроль — це сукупність процедур, що дають змогу забезпечити збереження активів банку та достовірність звітності, що складається службою бухгалтерського обліку на основі даних, отриманих від операційних підрозділів.

Бухгалтерський контроль може бути первинним і подальшим (який здійснюється після відображення операції в обліку) і має надати можливість впевнитися у тому, що:

- операції відображено та оцінено згідно з вимогами облікової політики банку;
- система аналітичного обліку дає змогу відстежувати використання ресурсів та рух активів банку;
- розпорядження активами здійснюється лише в межах встановлених повноважень;
- інвентаризація активів та зобов'язань проводиться з певною регулярністю, а виявлені недоліки усуваються належним чином.

Первинний контроль здійснює працівник банку, який, виходячи зі змісту документів, наданих в електронному або паперовому вигляді, перевіряє правильність їх оформлення і наявність порушень процедур бухгалтерського обліку. Після здійсненої перевірки документ підписується працівником банку. Якщо операції за рахунками підлягають додатковому контролю, виконавець передає необхідні документи контролюючому працівникові. Контролюючий працівник, перевіривши правильність оформлення операції, підписує їх. Після додаткового контролю документ передається виконавцю для відображення операції за відповідними рахунками.

Головні бухгалтери банків, їх заступники, начальники відділів та інші працівники, на яких покладено обов'язки

подальшого контролю, повинні систематично проводити перевірки стану обліково-операційної роботи.

Бухгалтерський контроль у цілому має забезпечувати і констатувати:

- реальність обліку (чи операцію дійсно проведено);
- санкціонованість операції (чи проводку зроблено на підставі документа, підписаного уповноваженою на це посадовою особою);
- допустимість операції з погляду чинного законодавства;
- повноту обліку;
- адекватну оцінку реальних активів, які обліковуються бухгалтерською проводкою;
- правильну класифікацію здійснюваної операції згідно з вимогами облікових стандартів та плану рахунків;
- своєчасність відображення операції;
- достовірність звітності.

Процедури внутрішнього контролю — деталізований опис проведення конкретної банківської операції. Будь-яка процедура внутрішнього контролю складається з таких компонентів, як:

- опис операції;
- визначення відповідальності та підзвітності особи (підрозділу), що здійснює операцію;
- розподіл обов'язків між виконавцями операції з метою розмежування контролю за обліковими записами та операціями за ними;
- розподіл відповідальності працівників за ухвалення операції, її запис, контроль і зберігання активів;
- схвалення операції;
- обмеження доступу до активів, облікових записів, сховищ;

- внутрішні перевірки та звірки до моменту виконання операції;
- автоматизований контроль;
- ротація персоналу.

За періодичністю здійснення контроль поділяється на: попередній, поточний (оперативний), наступний (ретроспективний).

Попередній контроль здійснюється до прийняття управлінських рішень і проведення господарських операцій. Його мета — попередити незаконні та економічно недоцільні дії посадових осіб, господарські операції, забезпечити раціональне використання фінансових ресурсів.

Поточний контроль здійснюється у процесі виконання господарських операцій з метою виявлення відхилень та вжиття необхідних заходів щодо їх усунення. Мета цього контролю — перевірка законності операцій, правильності оформлення документів і відображення їх в обліку, а також перевірка відповідності аналітичного і синтетичного обліку.

Наступний контроль здійснюється після завершення господарських операцій на базі даних, зафіксованих у реєстрах бухгалтерського обліку та звітності. Мета такого контролю — перевірити доцільність і законність уже виконаних господарських операцій та відображення їх в обліку. Здійснюється не за кожною операцією у процесі документообігу, а у всій сукупності операцій, їх документуванні й відображенні в обліку.

Попередній, поточний і наступний види контролю тісно пов'язані і часто взаємодоповнюються. Поточний контроль надолужує недоліки попереднього, що значною мірою сприяє поліпшенню всієї системи контролю.

За інформаційним забезпеченням в економічному контролі розрізняють контроль фактичний і документальний.

Документальний контроль полягає у встановленні суті й достовірності господарської операції за даними первинної документації, облікових реєстрів та звітності. При цьому об'єктом виступає інформація, що характеризує здійснені господарські операції.

Фактичний контроль полягає у встановленні кількісного та якісного стану об'єкта, застосовуючи такі прийоми, як огляд, обстеження, контрольне придбання, лабораторний аналіз якості, експертна оцінка та ін.

Банківський контроль є важливою ланкою у системі економічного контролю і спрямований на регулювання економічних відносин через грошовий обіг та кредитно-розрахункові відносини.

Головними завданнями контролю в банках є:

- забезпечення контролю за використанням власних і залучених ресурсів банку та управління ними;
- контроль і аналіз прибутковості банку на підставі інформації про величину отриманих доходів і здійснених витрат;
- контроль наявності і руху майна та інших матеріальних цінностей банку;
- формування достовірної інформації про стан розрахунків, цінних паперів, зобов'язань, резервів банку;
- дотримання вимог нормативно-правових актів, що регулюють діяльність банків;
- запобігання банкрутству.

Предмет і методи контролю діяльності банку

Предмет контролю — стан економічних, організаційних, інформаційних та інших характеристик банку, а також господарські процеси і явища, їх кількісна характеристика та оцінка економічних об'єктів — ресурсів, витрат, прибутку, відповідність законодавству.

Контроль та аудит діяльності комерційного банку, як і інших об'єктів банківської діяльності, здійснюється за певними об'єктами, що входять до системи його функціонування. Розглянемо об'єкти контролю та аудиту суб'єктів банківської діяльності.

Об'єктами контролю діяльності комерційного банку є:

- юридична правомочність банку;
- формування й використання капіталу банку;
- фінансові активи (надані позики, розміщені депозити, цінні папери);
- основні засоби та інші активи;
- гроші, їх збереження та обіг;
- фінансово-господарські процеси, депозитні та кредитні операції (операції, що здійснюються банком);
- фінансові результати, фінансовий стан банку (облік та звітність);
- маркетингова діяльність банку;
- господарська діяльність банку;
- організаційні форми управління (підрозділи банку);
- система внутрішнього контролю.

Метод контролю — це сукупність способів і прийомів перевірки законності, достовірності та доцільності операцій банку шляхом документального дослідження, визначення реального стану, порівняння й оцінювання результатів перевірки. Методом контролю у практичному застосуванні є певна послідовність дій, виконання яких допомагає пізнати об'єкт дослідження. До таких методів можна віднести інвентаризацію, економічний аналіз діяльності банку, ревізію та аудит.

Залежно від змісту банківських операцій використовують різні методичні прийоми їх контролю. *Прийом контролю* — це якісно однорідна контрольна дія, спрямована на перевірку дотримання певних нормативних положень банком.

До методичних прийомів контролю належать:

- органолептичні: вибіркові і суцільні спостереження; службове розслідування; експеримент; експертиза грошових білетів і монет; отримання усних та письмових пояснень;
- розрахунково-аналітичні: аналітичні розрахунки; економіко-математичні методи;
- документальні: інформаційне моделювання, прийоми перевірки окремого документа (формальна, арифметична, нормативно-правова перевірки), прийоми перевірки декількох документів (зустрічна перевірка, взаємний контроль), контрольне порівняння, хронологічна перевірка руху цінностей; логічне дослідження операцій.

Окрему групу утворюють методичні прийоми узагальнення й реалізації результатів контролю:

- групування недоліків (класифікація і групування недоліків за економічною однорідністю і хронологічною послідовністю);
- документування результатів проміжного контролю (складання відомостей вибіркової інвентаризації цінностей);
- аналітичне групування результатів контролю складання таблиць, графіків, схем, відомостей);
- систематизоване групування результатів контролю (узагальнення результатів в акті комплексної ревізії);
- прийняття рішень за результатами контролю;
- контроль за виконанням прийнятих рішень.

Щодо джерел інформації для здійснення контролю, то ними є: законодавчі акти, нормативні документи, планові кошториси, організаційно-розпорядча та бухгалтерська документація, первинні облікові документи, матеріали внутрішнього контролю, матеріали ревізії діяльності банку.

6.2. Завдання і види ревізії як методу економічного контролю

Залежно від методів контролю та системи контрольних дій розрізняють ревізію та перевірку. Чинне законодавство України (а саме: ст. 2 Закону “Про Державну контрольно-ревізійну службу в Україні”) дає таке визначення понять ревізії і перевірки.

Перевірка полягає в обстеженні й вивченні окремих ділянок фінансово-господарської діяльності підприємства, установи, організації або їх підрозділів. За результатами перевірки складають довідку або пишуть доповідну записку.

Ревізія — це метод документального контролю за фінансово-господарською діяльністю банку, дотримання законодавства з фінансових питань, достовірності обліку і звітності, спосіб документального викриття недостач, привласнень та розкрадання коштів і матеріальних цінностей, попередження фінансових зловживань.

Ревізія — це система контрольних дій, що здійснюються за дорученням керівника вищого органу управління, ревізійною групою або ревізором за діяльністю підвідомчих підприємств і організацій з метою встановлення законності, достовірності й економічної доцільності господарських операцій, а також дій посадових осіб, які брали участь у їх здійсненні.

Повноваження на проведення документальних ревізій і перевірок згідно з вищезазначеним та іншими законами України мають органи Державної контрольно-ревізійної служби України, ревізійні комісії акціонерних товариств, контрольно-ревізійні служби підприємств, установ, організацій та незалежні аудиторські організації.

Об'єктами ревізії є окремі господарські факти й операції, що формують господарські процеси, вся сукупність яких є господарською діяльністю банку (наявність і рух основних за-

собів, ТМЦ, депозитні, кредитні операції, наявність готівки, доходи, витрати тощо).

Особливості ревізій у банках обумовлені специфікою документального та облікового оформлення операцій, а також розвинутою системою внутрішньобанківського контролю.

Основні завдання ревізії:

- з'ясування справжнього стану зберігання грошей, документів і майна;
- перевірка повноти і правдивості інформації про банківські операції;
- перевірка достовірності даних бухгалтерського обліку і звітності та відповідності правил їх ведення і складання чинному законодавству;
- розробка пропозицій щодо усунення виявлених недоліків і порушень для недопущення їх у подальшому.

Від інших методів контролю ревізію відрізняє плановість проведення, широта охоплення об'єкта та глибина його дослідження, переважне використання документів як джерела інформації, комплексний підхід (охоплює не тільки сфери діяльності, а й функції управління).

Ревізія за часом здійснення належить до наступного контролю. Вона поєднує прийоми фактичного і документального контролю, що дає змогу найретельніше перевірити господарські операції, ефективність використання коштів, матеріалів і трудових ресурсів і базується на перевірці первинних документів, облікових реєстрів, бухгалтерської та статистичної звітності, фактичної наявності грошових коштів і ТМЦ. Результати ревізії оформляються актом, який має юридичну силу і є джерелом доказів у слідчій та юридичній практиці.

Класифікація ревізій

За порядком призначення ревізії можуть бути плановими і позаплановими.

За обсягом перевірки — тематичні, повні, часткові.

За способом проведення — суцільні, вибіркові, комбіновані.

Суцільним ревізіям підлягають лише найважливіші складні операції. Вони також проводяться, коли виявлено значні недоліки, порушення або зловживання. У ході таких ревізій за визначений період перевіряють усі без винятку первинні документи з банківських операцій, зміст облікових реєстрів та звітності. Це найефективніший вид ревізії, однак і найбільш трудомісткий.

Вибіркові ревізії передбачають перевірку банківських операцій, первинних документів та облікових реєстрів за визначені ревізором проміжки часу. Причому важливе значення має правильний вибір банківських документів та облікових реєстрів для перевірки. Відбирають матеріали більш чи менш тривалого періоду, протягом якого могли повторюватися порушення та недоліки.

Комбіновані ревізії поєднують у собі ознаки перших двох. Ті банківські операції, де можливі порушення, піддають суцільній ревізії, решту — вибірковій. Якщо у ході останньої виявляють порушення, то відповідна частина операцій піддається суцільній перевірці.

За порядком проведення ревізії поділяються на первинні, повторні, додаткові.

Ревізія налічує ряд етапів, які, зокрема, спрямовані на розв'язання конкретних завдань.

На першому етапі проводять підготовку до ревізії, готують необхідні для цієї роботи матеріали. Користуючись різними джерелами інформації (бухгалтерськими і статистичними звітами, актами проведених раніше ревізій, наказами і поста-

новами Правління Національного банку України, доповідними записками тощо), вивчають намічені об'єкти. Керуючись поставленими перед ревізією завданнями, на основі вивчених документів складають програму її проведення. Вона має бути детально продуманою і ставити конкретні цілі.

Провівши попередній аналіз господарського і фінансового стану об'єкта ревізії, підготувавши програму її проведення та інші ревізійні матеріали, переходять до другого етапу — власне ревізії. При цьому суттєве значення має поінформованість ревізорів про об'єкт перевірки, а також їх практичний досвід і рівень відповідних знань. Оскільки ревізія є методом документального контролю, а кожна банківська операція оформляється відповідними документами, ревізори починають оцінювання достовірності та законності господарських операцій насамперед з перевірки банківських документів, особливо первинних, які обґрунтовують, підтверджують ці операції та надають юридичної сили даним бухгалтерського обліку.

Наступний етап ревізії — оформлення її результатів актом. Цей документ складає керівник ревізійної групи. Акт має містити результати вивчення всіх питань, зазначених у програмі проведення ревізії. До нього слід заносити лише перевірені і документально підтверджені факти порушень, безгосподарності, нестач тощо, а також рекомендації та пропозиції щодо усунення виявлених недоліків та порушень.

Важливим етапом ревізії є вжиття заходів за її результатами.

У практичній діяльності при проведенні ревізій досить часто вдаються до такого методу контролю як інвентаризація.

Інвентаризація — перевірка фактичної наявності та стану об'єкта контролю, яка здійснюється шляхом спостереження, вимірювання, реєстрації та порівняння отриманої інфор-

мації з обліковими даними. Інвентаризація в ході ревізії має вибірковий характер і може застосовуватись лише при документальному виявленні фактів неповного оприбуткування або списання активів. Проте необхідність проведення інвентаризації під час ревізії зумовлена тим, що в ряді випадків інвентаризація проводиться формально, її результати в обліку відображаються неправильно, тобто інвентаризаційні описи складаються виходячи не з фактичного залишку матеріальних цінностей, а на підставі облікових даних. Отже, при проведенні ревізії доцільно здійснювати інвентаризації.

Згідно із Законами України “Про господарські товариства” і “Про банки і банківську діяльність” на загальних зборах акціонерів обирається ревізійна комісія, яка за рішенням акціонерів може виконувати ревізії діяльності банку. До складу ревізійної комісії можуть входити акціонери, незалежні експерти, представники аудиторських фірм, представники керівництва банку.

Ревізійна комісія перевіряє дотримання банком законодавства, нормативних документів, які регулюють його діяльність, організацію банківського контролю, кредитні, розрахункові, валютні та інші операції, стан каси, наявність майна та здійснює контроль за органами управління.

Планові перевірки проводяться не рідше одного разу на рік з визначеною статутом чи положенням про ревізійну комісію періодичністю. Позапланові ревізії здійснюються за дорученням загальних зборів акціонерів, за ініціативою комісії та з вимоги акціонерів, які володіють у сукупності більше 10 % голосів.

Результати ревізій оформляються актом та передаються загальним зборам або Раді нагляду.

Спільним між аудитом та ревізією є те, що в усіх випадках з використанням однакових джерел інформації досліджується фінансово-господарська діяльність підприємств, використовуються однакові методичні прийоми і процедури для

перевірок, виявляються негативні явища господарювання, порушення законодавства і нормативних актів.

Водночас між аудитом і ревізією фінансово-господарської діяльності є суттєві відмінності.

6.3. Аудит у системі економічного контролю

Аудит як форма незалежного контролю та ефективний засіб захисту інтересів власників відіграє все помітнішу роль у сфері національної економіки і набуває дедалі вагомішого статусу в суспільно-політичному житті країни. Здійснення аудиту спирається на відповідну нормативно-правову базу, основою якої є Закон України “Про аудиторську діяльність”. Прийняття цього закону в 1993 р. стало початком інтенсивного розвитку вітчизняного аудиту.

Згідно із Законом України “Про аудиторську діяльність” під аудитом розуміють перевірку публічної бухгалтерської звітності, обліку, первинних документів та іншої інформації щодо стану фінансово-господарської діяльності суб’єктів господарювання з метою визначення достовірності їх звітності, обліку, його повноти і відповідності чинному законодавству та встановленим нормативам.

Сьогодні в Україні в основному вже сформувалась національна система аудиту, аналогічна системам країн з ринковою економікою, яка покликана сприяти розвитку економічних відносин та демократизації суспільної життя. Ця система має достатньо розвинену інфраструктуру. Базовими складовими національної системи аудиту є, з одного боку, аудитори, що діють одноосібно, аудитори, які надають послуги у складі аудиторських фірм, співробітники цих фірм, які працюють під керівництвом сертифікованих аудиторів, аудитори-нерезиденти, в тому числі дочірні структури відомих транснаціональних аудиторських компаній. З іншого боку, важливими компонентами цієї системи є професійна громадська організація — Спілка аудиторів України та Аудиторська палата України,

кожна з яких охоплює мережу територіальних відділень, створених у всіх регіонах нашої країни.

Закон України “Про аудиторську діяльність” також окреслює основні положення регулювання аудиту через визначення засад функціонування професійної громадської організації — Співки аудиторів України та Аудиторської палати України (АПУ) — незалежного самостійного органу, мета якого сприяти розвитку, вдосконаленню та уніфікації аудиторської справи в Україні (табл. 6.1).

Таблиця 6.1. Регулювання аудиторської діяльності

Функції	Аудиторська палата України	Співка аудиторів України
1	2	3
Методологічна	Затвердження норм і стандартів аудиту, програм підготовки аудиторів	Розробка методик та рекомендацій з питань аудиторської діяльності
Інформаційна	Сприяння виданню нормативних, методичних та інших матеріалів з питань аудиторської діяльності	Видавництво навчальної, методичної та довідкової літератури з питань аудиторської діяльності
Кадрова	Сертифікація	Участь у навчальній діяльності, сприяння підготовці та перепідготовці кадрів
Організаційна	— Підготовка пропозицій з питань розвитку аудиту в Україні та внесення їх на розгляд відповідних інстанцій; — реєстрація аудиторських фірм та аудиторів, які одноособово надають аудиторські послуги;	— Внесення пропозицій до органів влади й управління з питань аудиторської діяльності; — представлення законних інтересів своїх членів в органах державної влади та управління України, в АПУ; — створення регіональних відділень, визначення їх повноважень та контроль діяльності;

1	2	3
	— створення регіональних відділень, визначення їх повноважень та контроль діяльності;	— забезпечення членів Співки необхідними інформаційними, консультативними та іншими послугами;
	— участь у роботі міжнародних організацій з питань аудиту; створення тимчасових комісій та робочих груп з питань, віднесених до компетенції АПУ	— розвиток міжнародного співробітництва, участь у роботі міжнародних громадських організацій; — співробітництво з державними і громадськими об'єднаннями, підприємствами та установами, приватними особами на території України і за її межами з питань віднесення до статутних завдань САУ
Контрольна	Розгляд скарг на діяльність окремих аудиторів та аудиторських фірм з питань їх компетенції та застосування стягнень за неналежне виконання професійних обов'язків	Сприяння дотриманню законності і проведенню профілактики правопорушень серед своїх членів

Аудиторська палата України створена у 1993 р. у кількості 20 осіб, з яких 5 є представниками Співки аудиторів України, 5 — центральних органів державної виконавчої влади (Міністерства фінансів України, Головної державної податкової адміністрації України, Національного банку України, Міністерства статистики України, Міністерства юстиції України), 10 — окремі фахівці від навчальних, наукових та інших організацій.

Суб'єкти аудиторської діяльності (фірми та самостійні аудитори) — це незалежні учасники інфраструктури ринку, покликані давати неупереджені оцінки діяльності підприємств

шляхом підтвердження повноти та достовірності їх публічної інформації.

Функціями аудиторських фірм є:

1. Експертиза фінансово-господарської діяльності та стану майна підприємства.
2. Контроль та оцінювання достовірності бухгалтерського обліку і звітності.
3. Прогнозування фінансово-господарської діяльності підприємства.
4. Наукове, методичне, інформаційне забезпечення діяльності підприємств.
5. Налагодження правильного бухгалтерського обліку.
6. Консультації з питань ведення підприємством фінансово-господарської діяльності, обліку, зовнішньоекономічних операцій, сплати податків тощо.

У свою чергу аудитори та аудиторські фірми України мають право:

- 1) самостійно визначати форми і методи аудиту на підставі чинного законодавства, встановлених норм і стандартів, умов договору із замовником, професійних знань та досвіду;
- 2) отримувати необхідні документи, які мають відношення до предмета перевірки і знаходяться як у замовника, так і у третіх осіб. Треті особи, які мають у своєму розпорядженні документи стосовно предмета перевірки, зобов'язані надати їх на вимогу аудитора (аудиторської фірми). Зазначена вимога має бути офіційно засвідчена замовником;
- 3) отримувати необхідні пояснення у письмовій чи усній формі від керівництва та працівників замовника;
- 4) перевіряти наявність майна, грошей, цінностей, вимагати від керівництва господарюючого суб'єкта проведення контрольних оглядів, замірів виконаних робіт, визначення якості продукції, щодо яких здійснюється перевірка документів;

5) залучати на договірних засадах до участі в перевірці фахівців різного профілю.

Аудитори і аудиторські фірми зобов'язані:

1) належним чином надавати аудиторські послуги, перевіряти стан бухгалтерського обліку і звітності замовника, їх достовірність, повноту та відповідність чинному законодавству і встановленим нормативам;

2) повідомляти власників, уповноважених ними осіб, замовників про виявлені під час проведення аудиту недоліки у веденні бухгалтерського обліку та звітності;

3) зберігати в таємниці інформацію, отриману при проведенні аудиту та виконанні інших аудиторських послуг. Не розголошувати відомості, що становлять предмет комерційної таємниці і не використовувати їх у своїх інтересах або в інтересах третіх осіб;

4) відповідати перед замовником за порушення умов договору відповідно до чинних законодавчих актів України;

5) обмежувати свою діяльність наданням аудиторських послуг та іншими видами робіт, які мають безпосереднє відношення до надання аудиторських послуг у формі консультацій, перевірок або експертиз.

Метою аудиту є “проголошення аудитором висновку про те, чи відповідає фінансова звітність в усіх істотних аспектах інструкціям, які регламентують порядок підготовки і подання фінансових звітів” (національний норматив аудиту № 3 “Мета та загальні принципи аудиту фінансової звітності”).

Зацікавлені в результатах аудиту сторони поділяються на такі групи:

- 1) власники підприємства, яке проходить аудит;
- 2) кредитори підприємства, зокрема банки;

- 3) інвестори, в тому числі потенційні;
- 4) регулюючі органи;
- 5) інші користувачі інформації.

Серед головних суб'єктів та об'єктів процесу:

- 1) замовник аудиторської перевірки;
- 2) виконавець;
- 3) об'єкт перевірки.

Замовником може бути будь-яка з перелічених вище зацікавлених сторін.

Об'єкт перевірки — це здебільшого фінансово-господарська діяльність підприємства.

У міжнародній практиці прийнято розрізняти аудит за об'єктами, суб'єктами та обов'язковістю здійснення. Крім цих ознак класифікації можна виділити ще дві: періодичність аудиту та сектори економіки, де діють ці суб'єкти економічного контролю (табл. 6.2).

Зовнішній аудит може бути добровільним (ініціативним), якщо він проводиться за ініціативи зацікавленої сторони, та обов'язковим, коли передбачений законом. Відповідно до Закону України "Про аудиторську діяльність" від 22.04.93 проведення аудиту є обов'язковим для:

- 1) підтвердження достовірності та повноти річного балансу і звітності комерційних банків, фондів, бірж, компаній, підприємств, кооперативів, товариств та інших господарюючих суб'єктів незалежно від форми власності та виду діяльності, звітність яких офіційно оприлюднюється, за винятком установ та організацій, що повністю утримуються за рахунок державного бюджету і не займаються підприємницькою діяльністю. Обов'язкова аудиторська перевірка річного балансу і звітності господарюючих суб'єктів з річним господарським оборотом менш як двісті п'ятдесят неоподатковуваних мінімумів проводиться один раз на три роки;

Таблиця 6.2. Класифікація аудиту

Ознака класифікації	Види аудиту	Визначення
Об'єкт аудиту	Фінансової звітності	Аудит достовірності показників річної фінансової звітності підприємств відповідно до встановлених критеріїв
	На узгодженість	Оцінка відповідності діяльності підприємства або посадової особи установленим вимогам законодавства
	Операційний	Систематичний огляд діяльності підприємств у цілому або його підрозділів з метою визначення її ефективності та можливості поліпшення її діяльності
Суб'єкт аудиту	Зовнішній	Здійснюється сертифікованими аудиторами на договірній основі
	Внутрішній	Здійснюється кваліфікованими працівниками самого підприємства
Обов'язковість здійснення	Обов'язковий	Здійснюється на вимогу законодавства
	Необов'язковий	Здійснюється за ініціативою клієнта (на добровільній основі)
Періодичність здійснення	Періодичний	Здійснюється щороку
	Неперіодичний	Здійснюється у міру необхідності

2) перевірки фінансового стану засновників комерційних банків, підприємств з іноземними інвестиціями, акціонерних товариств, холдингових компаній, інвестиційних фондів, довірчих товариств та інших фінансових посередників;

3) емітентів цінних паперів;

4) державних підприємств при здачі в оренду цілісних майнових комплексів, приватизації, корпоратизації та інших змінах форми власності;

5) порушення питання про визнання господарюючого суб'єкта неплатоспроможним або банкрутом.

Обов'язковий аудит може бути організований також за рішенням суду або слідчих органів.

Оплачувати послуги незалежних аудиторів можуть як замовники, так і підприємство, звітність якого підтверджується.

Якщо аудитори встановлять, що бухгалтерський облік і звітність на підприємстві у належному стані, вони складають про це аудиторський висновок. Якщо стан обліку не втішний, аудитори також можуть скласти відповідний висновок, проте можуть і відмовитися письмово висловлювати свою думку. Таке право їм надане на випадок тиску або в разі неможливості виконати всі необхідні процедури.

Крім аудиту, фірми можуть надавати також і супутні послуги — оглядову, операційну перевірки і трансформації обліку.

Аудиторський висновок — це офіційний документ, завірний підписом і печаткою аудитора (аудиторської фірми), що складається у встановленому порядку за результатами проведення аудиту і має висновок відносно достовірності звітності, повноти та відповідності чинному законодавству і встановленим нормативам бухгалтерського обліку фінансово-господарської діяльності.

Аудиторський звіт (аудиторський висновок) щодо підтвердження достовірності, повноти та відповідності законодавству України фінансової звітності, що подається банками до Національного банку, має бути складений згідно з вимогами законодавства України, у тому числі відповідати вимогам Стандартів аудиту та етики Міжнародної федерації бухгалтерів, що прийняті як Національні стандарти аудиту згідно з рішенням Аудиторської палати України від 18.04.2003 № 122.

Після завершення аудиту банк має отримати від аудитора (аудиторської фірми) аудиторський звіт (аудиторський висновок), кількість примірників яких обумовлюється договором

про проведення аудиту, але не менше трьох. По одному при-
мірнику аудиторського звіту (аудиторського висновку) про
фінансову звітність та консолідовану фінансову звітність бан-
ку подається банком до Національного банку та відповідного
територіального управління Національного банку щорічно
відповідно не пізніше ніж 30 квітня та не пізніше ніж 15 травня
року, наступного за звітним.

Складовою аудиторського звіту (аудиторського висновку)
є висновок про дійсний фінансовий стан банку та про підтвер-
дження або аргументовану відмову від підтвердження (відмо-
ву від висловлення думки, негативну думку) аудитором (ауди-
торською фірмою) достовірності, повноти та відповідності за-
конодавству України такої фінансової звітності банку: баланс
банку; звіт про рахунки доходів та витрат (тобто звіт про фінан-
сові результати); звіт про рух капіталу; таблиця строків ак-
тивів та пасивів (у тому числі дохідність і ліквідність активів,
якість кредитного портфеля і портфеля цінних паперів, стан
дебіторської заборгованості, якість управління активами та
пасивами банку); інформація про достатність резервів та капі-
талу банку (у тому числі відповідність формування капіталу
банку, фондів, резервів вимогам нормативно-правових актів
Національного банку, у тому числі оцінки ризику банківських
операцій та операцій з інсайдерами / пов'язаними особами);
інформація про адекватність бухгалтерського обліку, проце-
дур внутрішнього аудиту та заходів контролю банку вимогам
нормативно-правових актів Національного банку.

Аудиторський звіт (аудиторський висновок), який подається
до Національного банку (у тому числі відповідного територі-
ального управління Національного банку), має бути підписа-
ний аудитором (керівником аудиторської фірми, якщо аудит
проводила аудиторська фірма), викладений українською мо-
вою, зброшурований та засвідчений відбитком печатки ауди-
тора (аудиторської фірми). На зворотному боці останньої сто-
рінки робиться такий напис: "Пронумеровано, пронумеровано
та скріплено відбитком печатки (кількість) сторінок".

У разі отримання банком від аудитора (аудиторської фірми) аудиторського звіту (аудиторського висновку), що містить відмову від підтвердження (відмову від висловлення думки, негативну думку) достовірності, повноти та відповідності законодавству України його фінансової звітності, банк протягом п'яти робочих днів має повідомити про це Національний банк та відповідне територіальне управління Національного банку, надіславши аудиторський звіт (аудиторський висновок) та пояснення щодо причин виникнення такої ситуації.

Аудиторські послуги у вигляді консультацій можуть надаватись усно чи письмово з оформленням довідки та інших офіційних документів.

Аудиторські послуги у вигляді експертиз оформляються експертним висновком чи актом.

Аудиторський висновок аудитора іноземної держави при офіційному його поданні установі, організації чи господарюючому суб'єкту України підлягає підтвердженню аудитором України, якщо інше не встановлено міжнародною угодою.

Забороняється проведення аудиту:

- 1) аудитором, який має прями родинні стосунки з керівництвом господарюючого суб'єкта, що перевіряється;
- 2) аудитором, який має особисті майнові інтереси у господарюючого суб'єкта, що перевіряється;
- 3) аудитором — членом керівництва, засновником або власником господарюючого суб'єкта, що перевіряється;
- 4) аудитором — працівником господарюючого суб'єкта, що перевіряється;
- 5) аудитором — працівником, співвласником дочірнього підприємства, філії чи представництва господарюючого суб'єкта, що перевіряється.

Аудиторські перевірки не виключають здійснення державними податковими адміністраціями контролю за дотриман-

ням податкового законодавства та виконання контрольних функцій іншими суб'єктами, уповноваженими на це законами України.

Поряд з розвиненою інфраструктурою та кваліфікованими фахівцями національна система аудиту має апробоване нормативно-правове, інформаційно-методичне та програмно-технологічне забезпечення. Воно постійно оновлюється відповідно до потреб і вимог суспільно-господарської практики, що динамічно змінюється. Так, діяльність Співки аудиторів та Аудиторської палати розпочиналася з розроблення нормативів аудиту, які врегульовували найважливіші для початкового етапу розвитку аудиту питання. З 1998 р. було запроваджено 32 національних нормативи аудиту, які врегульовували вимоги до аудиту, його мету, принципи договірних відносин із замовниками, планування, інформаційне, методичне, технологічне забезпечення, здійснення перевірок, аудиторський ризик, методики збирання та формулювання доказів, складання аудиторських висновків і звітів, дотримання спеціальних умов проведення аудиту, пов'язаних з використанням комп'ютерної техніки, тощо. Сьогодні слід вести мову про започаткування чергового етапу розвитку нормативного регулювання вітчизняного аудиту, що зумовлюється рішенням Аудиторської палати України від 18.04.2003 про прийняття Стандартів аудиту та етики Міжнародної федерації бухгалтерів як Національних стандартів аудиту (табл. 6.3).

Прийняті Стандарти аудиту та етики Міжнародної федерації бухгалтерів як Національні стандарти аудиту підлягають обов'язковому застосуванню суб'єктами аудиторської діяльності до фінансової звітності за 2003 рік.

Дотримання стандартів аудиту в процесі аудиторської перевірки гарантує певний рівень якості та надійності результатів перевірки, які містять також необхідні пояснення і норми аудиту, що враховуються в аудиторських процедурах, при підготовці аудиторських висновків.

Істотне значення для розвитку методики аудиту має необхідність урахування процесу реформування бухгалтерсько-

Таблиця 6.3. Кодифікація міжнародних стандартів аудиту та положень з міжнародної практики аудиту

Номер	Назва документа
1	2
100-199	Вступна частина
100	Завдання з надання впевненості
120	Концептуальна основа Міжнародних стандартів аудиту
200-299	Відповідальність
200	Мета та загальні принципи аудиторської перевірки фінансових звітів
210	Умови завдань з аудиторської перевірки
220	Контроль якості аудиторської роботи
230	Документація
204	Відповідальність аудитора за огляд шахрайства та помилок під час аудиторської перевірки фінансових звітів
240 А	Шахрайство та помилки
250	Врахування законів та нормативних актів при аудиторській перевірці фінансової звітності
260	Повідомлення інформації з питань аудиторської перевірки найвищому управлінському персоналові
300-399	Планування
300	Планування
310	Знання бізнесу
320	Суттєвість в аудиті
400-499	Внутрішній контроль
400	Оцінка ризиків та внутрішній контроль
401	Аудит у середовищі комп'ютерних інформаційних систем
402	Аудиторські міркування стосовно суб'єктів господарювання, звертаються до організацій, що надають послуги
500-599	Аудиторські докази
500	Аудиторські докази
501	Аудиторські докази: додаткові міркування щодо окремих статей

1	2
505	Зовнішні підтвердження
510	Перше завдання: залишки на початок періоду
520	Аналітичні процедури
530	Аудиторська вибірка та інші процедури вибіркової перевірки
540	Аудиторська перевірка облікових оцінок
550	Пов'язані сторони
560	Подальші події
570	Безперервність
580	Пояснення управлінського персоналу
600-699	Використання роботи інших фахівців
600	Використання роботи іншого аудитора
610	Розгляд роботи внутрішнього аудиту
620	Використання роботи експерта
700-799	Аудиторська думка та звітність
700	Аудиторський висновок про фінансову звітність
700 А	Аудиторський висновок про фінансову звітність
710	Порівнювані дані
720	Інша інформація в документах, що містять перевірені фінансові звіти
800-899	Спеціалізовані сфери
800	Аудиторський висновок при виконанні завдань аудиту спеціального призначення
810	Перевірка прогнозної фінансової інформації
900-999	Супутні послуги
910	Завдання з огляду фінансових звітів
920	Завдання з виконання погоджених процедур стосовно фінансової інформації
930	Завдання з підготовки фінансової інформації
1000-1100	Положення з міжнародної практики аудиту
1000	Процедури міжбанківського підтвердження
1001	Середовище ІТ: автономні персональні комп'ютери

1	2
1002	Середовище ІТ: онлайнів комп'ютерні системи
1003	Середовище ІТ: системи баз даних
1004	Взаємовідносини інспекторів з банківського нагляду та зовнішніх аудиторів
1005	Особливості аудиту малих підприємств
1006	Аудит міжнародних комерційних банків
1008	Оцінювання ризиків та внутрішній контроль: характеристики та особливості в КІС
1009	Комп'ютеризовані методи аудиту
1010	Розгляд питань, пов'язаних з охороною довкілля, при аудиторській перевірці фінансової звітності
1012	Аудит похідних фінансових інструментів

го обліку в банках, на підприємствах різних форм власності й у різних галузях діяльності.

Відповідно до статті 69 Закону України “Про банки і банківську діяльність” та з метою реалізації стратегічного курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу, урегулювання процесів нагляду за дотриманням банками вимог законодавства України щодо подання фінансової звітності до Національного банку України і її щорічної перевірки та підтвердження аудитором (аудиторською фірмою), а також на виконання вимог постанови Правління Національного банку України “Про затвердження Концепції програми підготовки і сертифікації зовнішніх аудиторів банківських установ України за участю Національного банку України” від 15.07.2002 № 250 та для сприяння підвищенню професійного рівня зовнішніх аудиторів банків Правління Національного банку України затвердило Положення про Комітет з питань сертифікації аудиторів банків.

Комітет є органом, що спеціально створений Національним банком України для забезпечення сертифікації осіб, які ма-

ють намір здійснювати аудит фінансової звітності банків, та контролю за виконанням аудиторами умов сертифікації і законодавства України щодо перевірки та підтвердження фінансової звітності банків, що подається Національному банку.

Комітет складається з 9 осіб, із яких п'ять — представники від Національного банку, три — представники від Аудиторської палати України (за згодою), один — представник від Державної комісії з регулювання ринку фінансових послуг України (за згодою). Комітет очолює голова, який за посадою є директором Генерального департаменту банківського нагляду Національного банку і призначається наказом Голови Національного банку. Персональний склад Комітету затверджується наказом Голови Національного банку. Члени Комітету переобираються кожні три роки і не можуть бути обрані понад два терміни поспіль. Правління Національного банку у разі наявності обґрунтованих підстав має право: припиняти або скасовувати рішення Комітету; переглядати відповідні матеріали та вносити зміни щодо заходів впливу, які застосовуються Комітетом; за поданням голови Комітету виключати зі складу Комітету будь-якого його члена.

Під час розгляду питань щодо сертифікації аудиторів Комітет у встановленому ним порядку може брати до уваги висновки фахівців Спілки аудиторів України, Федерації професійних бухгалтерів і аудиторів України, Асоціації українських банків, Київського банківського союзу, Світового банку, Української фінансової банківської школи.

Комітет з питань сертифікації аудиторів банків визначає та подає на затвердження Правління Національного банку України правила проведення сертифікації аудиторів, до яких включено:

- кваліфікаційні та професійні вимоги до аудиторів;
- перелік документів, що подаються аудитором для проходження сертифікації;

— форми і порядок складання аудиторами кваліфікаційних іспитів (тестів) для отримання сертифіката Національного банку на право проведення аудиту фінансової звітності банків, перелік екзаменаційних питань для складання аудиторами кваліфікаційних іспитів (тестів) для визначення їх кваліфікаційної придатності;

— порядок продовження строку чинності сертифіката.

Комітет проводить в установленому порядку сертифікацію аудиторів, а саме: приймає в аудиторів кваліфікаційні іспити (тести) для визначення їх кваліфікаційної придатності; приймає рішення про видачу або відмову у видачі аудиторам сертифіката; приймає рішення про продовження або відмову у продовженні строку чинності сертифіката.

Сертифікація — це визначення кваліфікаційної придатності аудитора шляхом складання кваліфікаційного іспиту на знання Міжнародних стандартів аудиту і Кодексу етики професійних бухгалтерів, інших знань з банківської справи та процедура надання аудиторам сертифіката на право здійснення аудиту банків згідно з вимогами чинного законодавства України.

Право на отримання сертифіката мають громадяни України, які мають вищу економічну та/або юридичну освіту (не нижче освітнього рівня спеціаліста та магістра), досвід роботи за фахом не менше ніж три роки поспіль на посадах аудитора, бухгалтера, ревізора, юриста, фінансиста або економіста та не мають непогашеної або не знятої в установленому порядку судимості, а також склали кваліфікаційний іспит.

Для отримання сертифіката аудитор подає такі документи:

- заяву за встановленою формою;
- копію диплома про освіту, засвідчену нотаріально (або на останньому місці роботи);
- виписку з трудової книжки, засвідчену в установленому порядку;

— копію платіжного документа про внесення плати за сертифікацію.

Порядок сертифікації аудиторів банків регламентує Положення про сертифікацію аудиторів банків, що затверджено постановою Правління НБУ від 09.09.2003 № 388.

Сертифікат — це офіційний документ, що засвідчує право аудитора на аудит банків. Сертифікат підписується головою Комітету з питань сертифікації аудиторів банків та його відповідальним секретарем. Підписи засвідчуються гербовою печаткою Національного банку України. Сертифікат реєструється у Книзі реєстрації сертифікатів на право здійснення аудиту банків, і його дані заносяться в комп'ютерну базу даних. Отримання аудитором сертифіката засвідчується його підписом у Книзі реєстрації сертифікатів аудиторів.

Аудитори, які не склали кваліфікаційного іспиту, мають право повторно скласти його не раніше ніж через рік.

Перелік аудиторів, які отримали сертифікат, публікується в офіційному виданні Національного банку — журналі “Вісник Національного банку України”.

З метою забезпечення належної якості аудиту фінансової звітності банку в разі встановлення фактів порушень аудиторами, що мають сертифікат, вимог законодавства України, у тому числі Стандартів аудиту та етики Міжнародної федерації бухгалтерів, що прийняті як Національні стандарти аудиту рішенням Аудиторської палати України від 18.04.2003 № 122 та умов сертифікації, Комітет з питань сертифікації аудиторів банків адекватно вчиненому порушенню в установленому ним порядку має право приймати рішення про застосування заходів впливу, а саме:

— письмового попередження аудитора про недопущення надалі порушень;

— тимчасового зупинення чинності сертифіката на визначений строк;

— відкликання (анулювання) сертифіката відповідно до нормативно-правових актів Національного банку.

Попередження як захід впливу застосовується до аудитора у разі:

— одноразового порушення вимог нормативно-правових актів Національного банку щодо порядку проведення аудиту банків;

— невідповідності аудиторських звітів вимогам чинного законодавства України, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку щодо порядку оформлення результатів аудиту банків;

— подання до Національного банку неперевіреної інформації та відомостей про порушення чи недоліки в діяльності банків, які безпосередньо не вплинули на їх фінансовий стан;

— надходження від Аудиторської палати України або державних контрольних і правоохоронних органів інформації про наявність порушення аудитором вимог чинного законодавства України та нормативно-правових актів України, що регулюють аудиторську діяльність.

Зупинення чинності сертифіката на строк до одного року як захід впливу застосовується до аудитора у разі:

— систематичного порушення ним вимог чинного законодавства України, Міжнародних стандартів аудиту та Кодексу етики професійних бухгалтерів;

— установлення Національним банком, Аудиторською палатою України або державними контрольними органами неодноразових фактів проведення аудиту низької якості;

— виявлення фактів, за яких чинним законодавством України забороняється здійснення аудиторської діяльності.

Зупинення чинності сертифіката на строк до одного року передбачає заборону аудиторів проводити аудит банків та надавати їм аудиторські послуги на визначений строк.

Анулювання сертифіката аудитора здійснюється на підставі рішення Комітету в разі:

— грубого порушення вимог чинного законодавства України, Міжнародних стандартів аудиту та Кодексу етики професійних бухгалтерів, а також невиконання вимог з усунення порушень, на підставі яких було прийнято рішення про зупинення чинності сертифіката на строк до одного року;

— проведення аудиту банків і надання їм позитивного висновку про підтвердження фінансової звітності, після результатів якої Національним банком протягом півріччя було прийнято рішення про відкликання ліцензії або розпочата процедура ліквідації банку;

— установлення фактів надання недостовірної інформації в документах, що подавалися для отримання сертифіката;

— рішення суду, на підставі якого аудитору забороняється здійснення аудиторської діяльності;

— ініціативи аудитора (особистого повернення сертифіката);

— інших підстав згідно з чинним законодавством України.

Анулювання сертифіката аудитора здійснюється шляхом відкликання сертифіката та заборони (крім випадків здійснення анулювання за ініціативою аудитора) аудиторів проводити аудит банків на території України протягом чотирьох років.

Перелік аудиторів, щодо яких Комітет з питань сертифікації аудиторів банків прийняв рішення про зупинення чинності сертифіката на певний строк або його анулювання, підлягає опублікуванню в офіційному виданні Національного банку — журналі “Вісник Національного банку України”.

Комітет готує і подає на розгляд Правління Національного банку України до 20 січня та 20 липня кожного року звіт про свою діяльність.

Функціонування національної системи аудиту охоплює практичне здійснення аудиту за кількома напрямками і, як уже зазначалося вище, найважливішими з них є зовнішній незалежний (обов'язків та ініціативний) та внутрішній аудит.

У теорії і практиці аудиту розрізняють зовнішній і внутрішній аудит. Зовнішній аудит — це незалежний аудит відносно підприємства, установи, що перевіряється. Його об'єктом є фінансово-господарська діяльність, а метою — перевірка законності господарських операцій, повноти та достовірності бухгалтерської звітності і відповідності її чинному законодавству. Внутрішній аудит — це елемент управлінського контролю. Він становить собою внутрішньогосподарський контроль законності формування витрат за місцем їх виникнення, наявності підстав для відхилень фактичних затрат від нормативних, визначення недоліків та резервів фінансової діяльності, забезпечення необхідною інформацією всіх управлінських служб для прийняття ними заходів щодо поліпшення роботи установи. Внутрішній аудит необхідний для попередження втрати ресурсів та обґрунтування необхідності внутрішніх змін. Внутрішній аудит визначають як функцію управління.

Зовнішній аудит — це елемент інфраструктури ринку, який поєднує користувачів інформації та її емітентів, встановлює довіру між ними, сприяє прозорості ринку і розширенню ділових контактів. Головною метою внутрішнього аудиту є контроль за оптимальним функціонуванням усіх структурних підрозділів установи, за їх адекватною поведінкою в конкретних умовах.

На основі вивчення функцій внутрішнього та зовнішнього аудиту можна визначити відмінності між ними та оцінити значення кожного з них для становлення та розвитку системи фінансового контролю (табл. 6.4). Основна відмінність полягає в тому, що внутрішній аудит спрямований на надання

Таблиця 6.4. Відмінності зовнішнього і внутрішнього аудитів

№	Ознака	Зовнішній аудит	Внутрішній аудит
1	2	3	4
1	Основні функції	Висловлення думки щодо повноти, достовірності фінансової звітності та її відповідності встановленим нормам	Оцінювання та вдосконалення системи внутрішнього контролю, мінімізація ризиків та підвищення ефективності діяльності
2	Предмет	Звітність підприємства та бухгалтерський облік, на основі якого вона складається	Інформаційні потоки всередині підприємства, бухгалтерський та управлінський облік
3	Вид аудиту	Аудит фінансової звітності	Операційний аудит
4	Зацікавлені сторони	Контрагенти, власники, інвестори, регулюючі органи	Керівництво, акціонери
5	Підстава для проведення	Договір між замовником і виконавцем аудиту	Узгоджений план аудиторських перевірок, наказ керівництва
6	Результат	Стандартизований аудиторський висновок, встановлений АПУ	Акти, звіти, рекомендації, встановлені внутрішніми нормами
7	Виконавець	Самостійна аудиторська фірма або ревізор-підприємець	Окремий підрозділ або служба у складі економічного суб'єкта
8	Вимоги до виконавця	Наявність кваліфікаційного сертифіката	Вимоги штатного розпису
9	Оплата послуг	За умовами укладеного господарського договору	Заробітна плата за трудовою угодою

Закінчення табл. 6.4

1	2	3	4
10	Правове регулювання	Відносини регулюються нормами цивільного права на засадах партнерства і рівності сторін	Відносини регулюються нормами законодавства про працю, наявна субординація та підлеглість керівництву
11	Незалежність	Висока	Середня
12	Періодичність	Залежно від потреб підприємства	Безперервний процес
13	Критерії	Закони та інші нормативні акти, що регулюють бухгалтерський облік та складання звітності	Нормативні акти, внутрішні положення, плани, кошториси, посадові обов'язки
14	Суб'єкти, зобов'язані проводити аудит	Банки, інвестиційні фонди, біржі, фінансові установи, страхові компанії	На сьогодні лише комерційні банки

допомоги менеджерам у здійсненні ними контролюючих функцій, тоді як зовнішній аудит може бути використаний також в інтересах сторонніх відносно банку груп. Отже, функції цих двох видів контролю доповнюють одна одну і, водночас, використовуються з різними цілями.

6.4. Організація внутрішнього аудиту в комерційних банках України

Обов'язкове впровадження у банках служби внутрішнього аудиту передбачене Положенням "Про організацію внутрішнього аудиту в комерційних банках України", затвердженим постановою Правління НБУ від 20.03.98 № 114, в якому зазначено, що ця служба створюється з метою оцінки адекватності й ефективності системи внутрішнього контролю.

Внутрішній аудит банку — це незалежна оцінка системи внутрішнього контролю, встановленого у комерційному банку. Головна увага внутрішнього аудиту зосереджена на аналізуванні інформаційної системи, включаючи систему бухгалтерського обліку і супутніх видів контролю, вивченні фінансової та операційної інформації, дослідженні економічності та ефективності операцій.

Традиційно основними цілями функціонування внутрішнього аудиту в банківській системі було виявлення порушень та визначення дотримання положень і процедур роботи банку. Однак згодом обов'язки внутрішніх аудиторів було розширено, і до них додано оцінку повноти та надійності ведення бухгалтерського обліку, операційного та адміністративного контролю. Така оцінка має на меті впевнитись у тому, що відповідний контроль забезпечує швидкий і правильний облік операцій та належну охорону активів. До того ж, внутрішні аудитори часто зобов'язані брати участь (якщо можливо) у формуванні нових та розширенні наявних положень і процедур діяльності. Це надає впевненості у тому, що в процесі планування та впровадження будуть гарантовані відповідна охорона, безпека і контроль, зокрема стосовно аудиторських свідочств та суцільних аудиторських перевірок. Додаткові обов'язки внутрішніх аудиторів також можуть охоплювати нагляд за тим, чи дотримується банк вимог відповідних законів, правил та нормативних актів, яка ефективність адміністративного контролю та його процедур, а також, яка ефективність операцій (діяльності). Останнє часто називають операційним аудитом (аудитом діяльності).

Найголовнішими факторами функціонування внутрішнього аудиту є компетентність і незалежність внутрішніх аудиторів та достатність і ефективність програми аудиту. Для окреслення кола обов'язків аудитора важливим також є аналіз процесу звітування аудитора та висновків і рекомендацій, що містяться в таких звітах. Аудитор повинен наділятися повноваженнями, необхідними для виконання ним його роботи. Повноваження мають передбачати вільний доступ до матеріалів, необхідних для досконалого проведення аудиту.

Внутрішні аудитори повинні проявляти і фактичну незалежність. Відповідно до цього вони мають бути проінструковані відносно норм їх особистої поведінки та практичного виконання ними своєї роботи.

Служба внутрішнього аудиту — це самостійний структурний підрозділ комерційного банку, який створюється за рішенням виконавчого органу банку і підпорядковується безпосередньо Правлінню (Раді директорів) банку.

Внутрішній аудит у комерційному банку здійснюється на підставі Положення про службу внутрішнього аудиту та стандартів внутрішнього аудиту, які розробляються кожним банком самостійно з дотриманням вимог НБУ та специфіки діяльності самого банку.

Положення про службу внутрішнього аудиту затверджується Правлінням банку та погоджується з Радою банку.

Положення про службу внутрішнього аудиту банку має містити такі розділи:

- завдання та функції служби внутрішнього аудиту банку;
- статус і роль служби внутрішнього аудиту банку;
- права та обов'язки керівника служби внутрішнього аудиту банку та її внутрішніх аудиторів;
- обсяги та напрями роботи внутрішніх аудиторів;
- обов'язки внутрішніх аудиторів зі звітування.

Чисельність внутрішніх аудиторів у банку має бути достатньою для ефективного досягнення цілей та завдань, поставлених перед цим підрозділом.

Служба внутрішнього аудиту звітує перед Правлінням банку не менше одного разу на рік, готує доповідну записку Раді банку та зборам акціонерів.

Головними функціями служби внутрішнього аудиту банку є:

1) зменшення ризиків при проведенні операцій, пов'язаних з раціональним та ефективним використанням ресурсів банку;

2) надання рекомендацій структурним підрозділам банку у процесі планування, на стадії розроблення і впровадження нових продуктів, процесів, систем;

3) проведення аудиту діяльності структурних підрозділів банку з метою забезпечення аналізу та оцінки внутрішнього контролю, політики, процедур банку, що стосуються адекватності, відповідності, ефективності та точності бухгалтерських даних і збереження активів банку;

4) координація своєї діяльності з діяльністю незалежних аудиторських фірм при проведенні зовнішнього аудиту банку з метою забезпечення оптимальних умов, за яких аудиторські фірми можуть з довірою покластися на висновки служби внутрішнього аудиту для уникнення дублювання зусиль;

5) складання та надання висновків і звітів при проведенні перевірки;

6) перевірка результатів поточної фінансової діяльності банку, нагляд за поточною діяльністю банку, дотриманням посадовими особами, працівниками банку, а також самим банком вимог чинного законодавства та рішень органів управління банку;

7) перевірка систем управління та передавання фінансової інформації, у тому числі електронних інформаційних систем та електронних банківських послуг.

Основними завданнями діяльності служби внутрішнього аудиту є:

1) сприяння адекватності системи внутрішнього контролю банку та операційних процедур;

2) здійснення неупередженої та об'єктивної оцінки фінансової, операційної, інших систем і процедур контролю в банку,

оцінка та аналіз виконання посадовими особами і персоналом банку Статуту та внутрішніх положень банку;

3) сприяння організації ведення бухгалтерського обліку;

4) впровадження ефективної, достовірної та повної інформаційної системи управління для своєчасного виявлення та усунення недоліків і порушень у здійсненні банківських операцій;

5) своєчасне виявлення порушень та недоліків у діяльності структурних підрозділів, опрацювання оптимальних рішень щодо їх ліквідації та усунення цих недоліків у процесі діяльності банку;

6) виявлення сфер потенційних збитків для банку, сприятливих умов для шахрайства, зловживань і незаконного присвоєння коштів банку;

7) перевірки та рекомендації виконання вимог з ефективного управління ризиками банківської діяльності;

8) налагодження і підтримання взаємодії із зовнішніми аудиторами, державними органами контролю та службою банківського нагляду НБУ;

9) надання Правлінню банку та керівникам структурних підрозділів, що перевіряються, висновків про результати проведеної аудиторської перевірки і пропозицій щодо поліпшення діючої в банку системи внутрішнього контролю.

Проведення аудиту структурних підрозділів банку здійснюється на основі плану (графіка) проведення перевірок на поточний рік, який затверджується Правлінням банку та погоджується з Радою банку. План та частота проведення аудиторських перевірок має зумовлюватись оцінками ризиків, які притаманні кожній сфері спрямованості аудиту. За окремими дорученнями Правління (Ради директорів) банку служба внутрішнього аудиту банку має право здійснювати позапланові перевірки з окремих питань. Внутрішній аудит також може проводитися на вимогу Національного банку України в рамках пруденційного нагляду.

Внутрішній аудит підрозділів банку проводиться за такими етапами:

1) отримання повної інформації про підрозділ, що перевіряється, включаючи засоби контролю для оцінки внутрішнього ризику;

2) складання та виконання плану роботи внутрішнього аудиту банку, в якому мають бути відображені мета та процедури перевірки з урахуванням інформації про підрозділ, що перевіряється;

3) проведення перевірок на суттєвість, оцінка і відображення значних доказів того, що судження керівництва банку, позначені в бухгалтерській звітності та фінансових документах, є обґрунтованими і дають змогу досягти відповідних цілей;

4) проведення позапланової тематичної перевірки, яка дає змогу підвищити рівень впевненості щодо окремих висновків аудиторської перевірки;

5) складання службою внутрішнього аудиту звіту або рекомендацій та надання інформації про недоліки у структурі контролю відповідного підрозділу, що перевіряється.

Служба внутрішнього аудиту має право:

- ознайомлюватися з усією документацією банку та нагляду за діяльністю будь-якого підрозділу банку, а також вимагати письмові пояснення від окремих посадових осіб банку щодо виявлених недоліків у роботі;

- визначати відповідність дій та операцій, що здійснюються співробітниками банку, вимогам чинного законодавства, нормативним актам НБУ та рішенням керівних органів банку;

- перевіряти розрахунково-касові документи, контракти банку, фінансову та статистичну звітність, іншу документацію, а у разі необхідності — наявність готівки, інших цінностей, які знаходяться у банку;

- отримувати в межах своїх повноважень на запит від банку до інших організацій або третіх осіб — суб'єктів підприєм-

ницької діяльності потрібні відомості та документи, пов'язані з процесом перевірки;

- залучати у разі необхідності співробітників інших структурних підрозділів банку до виконання поставлених перед службою внутрішнього аудиту завдань;

- мати безперешкодний доступ до підрозділу, що перевіряється, а також у приміщення, що використовуються для зберігання документів, готівки та коштовностей; отримувати інформацію, яка зберігається на магнітних носіях;

- з дозволу керівництва банку знімати копії документів, у тому числі копії файлів;

- при виявленні грубих порушень, допущених працівниками банку, рекомендувати Правлінню банку усунення їх від виконання службових обов'язків;

- при встановленні фактів зловживання службовим становищем керівників банку повідомляти про такі випадки Раду банку.

Внутрішні аудитори банку працюють за стандартами, затвердженими Методичними вказівками щодо застосування стандартів внутрішнього аудиту в комерційних банках України (постанова Правління НБУ від 20.07.99 № 358), які є обов'язковими для безумовного дотримання їх комерційними банками, розташованими на території України.

Стандарти внутрішнього аудиту — це критерії визначення процедур аудиту, за якими здійснюється оцінка діяльності системи внутрішнього контролю.

Служба внутрішнього аудиту банку має керуватися такими чинниками: керівництво службою внутрішнього аудиту; незалежність; професійна компетентність; обсяг роботи; планування й виконання аудиторської перевірки; складання аудиторського висновку.

Кандидатура керівника служби внутрішнього аудиту має погоджуватися з Радою банку і відповідати вимогам, встановленим НБУ. Рішення про призначення на цю посаду затвер-

джується наказом керівника банку. Керівник служби внутрішнього аудиту повинен не рідше одного разу на рік, а також за вимогою Правління та Ради банку, подавати звіти про роботу свого підрозділу, в яких відображати виявлені в ході аудиторської перевірки факти недоліків у діяльності банку та відповідні рекомендації щодо їх усунення; щорічно подавати Правлінню банку для затвердження і Раді банку для погодження плани (графіки) проведення аудиторських перевірок, проекти формування штату та планування кошторису витрат свого підрозділу.

Незалежність досягається в результаті організаційного визначення статусу та об'єктивності служби внутрішнього аудиту. Організаційний статус має передбачати безпосередню підпорядкованість служби внутрішнього аудиту в процесі її діяльності Правлінню та Раді банку; постійну участь керівника підрозділу внутрішнього аудиту банку в засіданнях Правління банку, що стосуються аудиторської діяльності, фінансової звітності, управління, організації внутрішнього контролю. Внутрішні аудитори банку не несуть відповідальності за проведення банком будь-яких банківських операцій; працівники служб внутрішнього аудиту, які раніше працювали в якихось підрозділах цього банку, не можуть призначатися для проведення аудиторської перевірки цих підрозділів протягом року (або більш тривалий час) після їх зарахування до служби внутрішнього аудиту.

Усі працівники служби внутрішнього аудиту повинні мати певний професійний досвід і володіти необхідними знаннями й навичками.

Обов'язками служби внутрішнього аудиту є такі:

- 1) проводити аудиторські перевірки з метою здійснення оцінки адекватності та ефективності системи внутрішнього контролю банку, її відповідності ступеню потенційного ризику, притаманного різним сферам діяльності банку, а також оцінювати його;

2) забезпечувати організацію постійного контролю за додержанням співробітниками банку встановленого документообігу, процедур проведення операцій, функцій та повноважень згідно з покладеними на них обов'язками;

3) проводити розгляд фактів порушень співробітниками банку чинного законодавства, нормативних актів НБУ та стандартів професійної діяльності, внутрішніх документів, які регулюють та визначають політику банку;

4) розробляти рекомендації та вказівки щодо усунення виявлених порушень, покращання системи внутрішнього контролю та здійснювати контроль за їх виконанням;

5) забезпечувати схоронність та повернення одержаних від підрозділів банку документів на всіх носіях;

6) забезпечувати повноту документування кожного факту перевірки, оформлювати письмово висновки, де мають бути відображені всі питання, вивчені в ході перевірки, та рекомендації, надані керівництву банку;

7) контролювати організацію роботи в банку з вивчення всіма співробітниками вимог чинного законодавства України, нормативних актів НБУ, внутрішніх документів банку на підставі переліку службових обов'язків;

8) брати участь у засіданнях Ради або Правління банку під час обговорення питань, які прямо або опосередковано стосуються стану бухгалтерського обліку, внутрішнього контролю й аудиту, зовнішнього аудиту, змін у структурі або розвитку банку.

Правління та Рада банку здійснюють загальне керівництво обсягу робіт та напрямків діяльності банку, які підлягають аудиту. При розробленні системи внутрішнього контролю керівництво банку повинне враховувати співвідношення витрат та доходів. Потенційні ризики, пов'язані з загрозою ризику або власне ризиком, оцінюються за витратами на здійснення їх контролю. Виходячи із завдань внутрішнього контролю, визначається обсяг аудиторської перевірки.

Планування кожної аудиторської перевірки підлягає документуванню і передбачає: визначення мети, завдань та обсягу аудиту; отримання повної інформації про підрозділ, що підлягає аудиторській перевірці; визначення обсягу коштів на її проведення; складення програми аудиторської перевірки; календарний графік виконання робіт.

Робоча документація аудиторської перевірки готується внутрішніми аудиторами і перевіряється керівником служби внутрішнього аудиту. У цих документах подається перелік отриманої інформації, а також результати її аналізу.

Робоча документація внутрішнього аудитора є власністю банку. Архіви робочої документації з проведення аудиту повинні знаходитися у службі внутрішнього аудиту, і доступ до них мають тільки уповноважені особи (члени Правління та Ради банку, працівники служби внутрішнього аудиту).

Після завершення аудиторської перевірки внутрішні аудитори складають висновок і підписують його. В аудиторському висновку має бути відображено, наскільки діяльність підрозділу, що перевіряється, відповідає чинним законодавчим та нормативним вимогам, звертається увага на виявлені помилки, шахрайства та інші подібні випадки в діяльності банку, а також усі ситуації, які можуть становити ризик збитків для банку.

Аудиторський висновок обов'язково надається керівникам підрозділу, що перевіряється, а керівництву банку надається тільки резюме.

Основні вимоги до аудиторського висновку:

1. Аудиторський висновок має містити інформацію про обсяг роботи, період перевірки та про перевіряючого.
2. Внутрішній аудитор, уповноважений підписати аудиторський висновок, має призначатися керівником підрозділу внутрішнього аудиту.

3. В аудиторському висновку має бути відображено, наскільки діяльність підрозділу, що перевіряється, відповідає чинним законодавчим і нормативним вимогам.

4. Аудиторський висновок має містити основну інформацію та резюме. До висновку також можуть бути включені факти виявлених порушень, рекомендації з попередніх аудиторських перевірок, а також інформація про характер здійсненої перевірки (планова, на запит).

5. У висновку даються рекомендації, які ґрунтуються на виявлених під час перевірки недоліках та порушеннях. Вони зобов'язують керівників підрозділів вживати відповідних заходів.

6. Внутрішній аудитор у процесі обговорення матеріалів перевірки повинен погодити із суб'єктом аудиту всі питання, які стосуються цієї перевірки. Якщо внутрішній аудитор та керівник підрозділу, що перевіряється, не дійшли згоди щодо якогось питання, це висвітлюється в аудиторському висновку. Письмові коментарі суб'єкта аудиту можуть включатися до висновку як додаток, а також подаватися в головній частині висновку або у супровідному листі.

7. Керівник служби внутрішнього аудиту або призначена ним особа зобов'язані перевірити та затвердити аудиторський висновок перед остаточним складанням.

8. Аудиторський висновок надається тим співробітникам банку, які можуть вжити заходів щодо усунення виявлених недоліків або гарантувати їх виконання. Аудиторський висновок обов'язково надається керівникам підрозділу, що перевіряється, а керівництву банку надається тільки резюме. Аудиторський висновок може надаватися іншим зацікавленим особам або тим, чиї інтереси були порушені в результаті проведення перевірки.

9. Інформація конфіденційного характеру викладається в окремому висновку. Якщо вона стосується керівників банку, то аудиторський висновок обов'язково надається Раді банку з повідомленням Національного банку України.

Контроль за роботою служб внутрішнього аудиту здійснює Національний банк України за такими напрямками:

1. Звіт про роботу служби внутрішнього аудиту має включатися до пояснювальної записки банку при складанні річної фінансової звітності.

2. Комерційні банки подають звіти про роботу служби внутрішнього аудиту до НБУ два рази на рік протягом першої половини місяця, наступного за звітним періодом. У разі необхідності НБУ може затребувати у банків звіт про роботу внутрішнього аудиту за певний період часу його діяльності, а також іншу інформацію з питань компетенції служби внутрішнього аудиту банку.

3. Звіт банку про роботу служби внутрішнього аудиту має містити інформацію щодо контролю за діяльністю всіх підрозділів банку.

4. Територіальні управління НБУ за місцезнаходженням філії банку мають право запросити у неї інформацію про роботу та матеріали її перевірок службою внутрішнього аудиту банку.

5. НБУ здійснює контроль за роботою служби внутрішнього аудиту банку шляхом проведення інспекторами НБУ або уповноваженими ним особами перевірок її діяльності.

6. За результатами аналізу звітності та матеріалами перевірок НБУ за необхідності надсилає банку лист з вимогами щодо приведення системи внутрішнього аудиту у відповідність до Положення "Про організацію внутрішнього аудиту в комерційних банках України".

Отже, завданням фінансового контролю та аудиту в банках є перевірка додержання нормативно-правового регулювання у діяльності банку, сприяння його економічній стабільності та ефективній діяльності, запобігання негативним ризикам та банкрутству.

Контрольні запитання і завдання

1. *Визначте теоретичні аспекти організації системи контролю в банківських установах України.*
2. *Дайте характеристику основним класифікаційним ознакам економічного контролю в банківській установі.*
3. *Які завдання проведення відомчого та незалежного контролю?*
4. *Яка процедура проведення внутрішнього контролю банківської установи?*
5. *Визначте предмет і методи контролю діяльності банку.*
6. *Дайте характеристику основним завданням і видам ревізії як методу економічного контролю.*
7. *Дайте характеристику класифікаційним ознакам ревізій банківської установи.*
8. *Визначте роль аудиту банківської установи в системі економічного контролю.*
9. *Яким чином здійснюється регулювання аудиторської діяльності?*
10. *Які основні нормативні положення національних нормативів аудиту?*
11. *Дайте характеристику зовнішнього і внутрішнього аудиту.*
12. *Які основні завдання діяльності служби внутрішнього аудиту?*
13. *Які основні напрямки контролю Національного банку України за діяльністю служб внутрішнього контролю в банківській установі?*

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України “Про аудиторську діяльність в Україні” від 22.04.1994 № 3125-ХІІ.

2. Методичні вказівки щодо застосування стандартів внутрішнього аудиту в комерційних банках України. Затв. Постановою Правління НБУ від 20.07.1999 № 358.

3. Положення про Комітет з питань сертифікації аудиторів банків. Затв. Постановою Правління НБУ від 09.09.2003 № 387.

4. Положення про організацію внутрішнього аудиту в комерційних банках України. Затв. Постановою Правління НБУ від 20.03.1998 № 114.

5. Положення про подання банками до Національного банку України аудиторських звітів (аудиторських висновків) за результатами щорічної перевірки фінансової звітності. Затв. Постановою Правління НБУ від 09.09.2003 № 389.

6. Положення про сертифікацію аудиторів банків. Затв. Постановою Правління НБУ від 09.09.2003 № 388.

7. Аудит. Методика документування / Кол. авторів; За заг. ред. І.І. Пилипенка. — К.: Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України. — 2003. — 457 с.

8. Бакун О. Розвиток внутрішнього аудиту в Україні // Вісник Національного банку України. — 2002. — № 1. — С. 11—14.

9. Барановська В.Г. Організаційні основи внутрішньобанківського аудиту // Регіональні перспективи. — 2001. — № 2. — С. 186—188.

10. Белоусов А. Внутренний аудит: перспективы развития и методика организации на предприятиях Украины // Бухгалтерский учет и аудит. — 2001. — № 2. — С. 54—58.

11. Білик М.Д., Полятикіна Л.І. Основи аудиту. — Суми: Слобожанщина, 1999. — 296 с.

12. Білоконь Г.М. Банківський нагляд та аудит: Навчальний модуль. — К.: НБУ, 1999. — 154 с.

13. Білуха М. Контроль та аудит діяльності комерційного банку // Бухгалтерський облік і аудит. — 1996. — № 12. — С. 29—33.

14. Білуха М.Т. Курс аудиту: Підручник. — К.: Знання, 1998. — 574 с.

15. Білуха М.Т. Теорія фінансово-господарського контролю і аудиту: Підручник. — К.: ПП “Влад і Влада”, 1996. — 320 с.

16. Богомазов М. Зовнішній та внутрішній аудит: взаємозв'язок і розподіл функцій // Вісник НБУ. — 2001. — № 7. — С. 60—62.

17. Бутинець Ф.Ф., Бардаш С.В., Малюга Н.М., Петренко Н.І. Контроль і ревізія: Підручник. — Житомир: ЖІТІ, 2000. — 512 с.

18. Губенко С.М., Мозгова О.П. Посібник для внутрішніх аудиторів банківських установ. — Х.: Штрих, 2000. — 360 с.

19. Зінченко В. Виїзне інспектування банків — метод точного контролю за діяльністю банківської системи в Україні // Вісник НБУ. — 1998. — № 7. — С. 3—6.

20. *Зубілевич С.* Запровадження регулювання внутрішнього аудиту в комерційних банках України // Бухгалтерський облік і аудит. — 1998. — № 8. — С. 8—13.

21. *Кирєєв О.* Банківський нагляд як комплексний процес // Вісник НБУ. — 1998. — № 3. — С. 3—6.

22. *Компанієць С.* Внутрішній аудит у банках // Вісник НБУ. — 1998. — № 9 — С. 58—60.

23. *Костырко Л.А.* Банковский аудит. — Луганск: Восточноукр. гос. ун-т, 1998. — 220 с.

24. *Малюкова И.* Служба внутреннего аудита банка — элемент процесса управления и контроля комбанков // Финансовая консультация. — 1998. — № 6. — С. 35.

25. *Мумінова-Савіна Г.Г., Кравець В.М., Мазур О.А., Галенко О.М., Кириленко В.Б.* Тим, хто не нехтує законом. Контроль, ревізія та аудит у комерційних банках України. — К.: Факт, 2001. — 448 с.

26. *Никонович М.О.* Системний підхід до аудиту // Регіональні перспективи. — 2001. — № 2. — С. 184—186.

27. МФБ. Стандарти аудиту та етики. — К.: ТОВ “Парітет-інформ”, 2003. — 712 с.

28. Національний банк і грошово-кредитна політика: Підручник / За ред. А.М. Мороза та М.Ф. Пудовкіної. — К.: КНЕУ, 1999. — 368 с.

29. Облік та аудит у комерційних банках / А.М. Герасимович, Т.В. Кривов'яз, О.А. Мазур та ін.; за ред. А.М. Герасимовича. — Л.: Фенікс, 1999. — 512 с.

30. *Панкова С.В.* Связь международных стандартов аудита и финансовой отчетности // Международный бухгалтерский учет. — 2002. — № 1. — С. 6—9.

31. *Редько А.* Генезис аудита в Украине — между вчера и завтра // Бухгалтерский учет и аудит. — 2002. — № 4. — С. 22—26.

32. *Романик М., Олексієнко М.* Організація, форми та методи ревізійної роботи в банках // Вісник НБУ. — 1998. — № 5. — С. 34—37.

33. *Романів М.В.* Державний фінансовий контроль і аудит: Навч.-метод. посіб. — К.: НІОС, 1998. — 224 с.

34. *Селбі Джо.* Національний банк України і банківський нагляд // Вісник НБУ. — 1998. — № 12. — С. 50.

35. *Терехова В.А.* Зарубежний опыт организации аудита: краткий исторический обзор и методология // Международ- ный бухгалтерский учет. — 2002. — № 1. — С. 22—28.

36. *Шульга Н., Полетаева О.* Застосування стандартів внут- рішнього аудиту в комерційних банках України: концепту- альні основи // Банківська справа. — 1999. — № 3. — С. 50— 52.

НБ ПНУС

666502

Навчальне видання

Серія “Вища освіта ХХІ століття”

*МІЩЕНКО Володимир Іванович,
ЯЦЕНЮК Арсеній Петрович,
КОВАЛЕНКО Вікторія Володимирівна,
КОРЕНЄВА Оксана Геннадіївна*

БАНКІВСЬКИЙ НАГЛЯД

Навчальний посібник

Підписано до друку 22.12.2003. Формат 60×84 ¹/₁₆.

Папір офс. Друк офс. Гарнітура SchoolBook.

Умов. друк. арк. 23,7. Обл.-вид. арк. 21,24. Зам. № 4-342

Видавництво “Знання”

01034, м. Київ-34, вул. Стрілецька, 28.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру

видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції

ДК № 1591 від 03.12.2003.

Тел. (044) 234-80-43, 234-23-36

E-mail: sales@znannia.com.ua

<http://www.znannia.com.ua>

ЗАТ «ВІПОЛ», ДК № 15

03151, Київ-151, вул. Волинська, 60